R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

14

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

DZIAŁALNOŚĆ WYCHOWAWCZA W SIŁACH ZBROJNYCH RP. STAN OBECNY, PRZESŁANKI ZMIAN ORAZ KIERUNKI DOSKONALENIA

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
05-007117-001-0

PNB

WARSZAWA

74609

Colour Chart #13
Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black
Inches Centimetres
DANES-PICTA.COM

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ
INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

BIBLIOTEKA GŁÓWNA – ARCHIWUM
Nr ewid. 14609
II
Akademii Obrony Narodowej

DZIAŁALNOŚĆ WYCHOWAWCZA W SIŁACH ZBROJNYCH RP. STAN OBECNY, PRZESŁANKI ZMIAN ORAZ KIERUNKI DOSKONALENIA

S/7117

Praca naukowa-badawcza
pod kierunkiem naukowym
dr hab. Ryszarda STĘPNIA

WARSZAWA 2008

Recenzent:
Prof. dr hab. Jerzy **KUNIKOWSKI**

Kierownik tematu:
Dr hab. Ryszard **STĘPIEŃ**

Autorzy poszczególnych części opracowania:

Wprowadzenie, uogólnienia i wnioski oraz redakcja naukowa :
Dr hab. Ryszard **STĘPIEŃ**

Rozdział I : Ppłk dr Andrzej **PIECZYWOK**
Rozdział II : Ppłk dr Krzysztof **LORANTY**
Rozdział III : Płk mgr Stanisław **PIWOWAR**
Rozdział IV : Dr Bronisław **ROKICKI**

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE 4

ROZDZIAŁ 1

ISTOTA WYCHOWANIA WOJSKOWEGO. 8

1.1. Istota i znaczenie wychowania 8

1.2. Proces wychowania wojskowego. 15

1.3. Cele, zasady, formy i metody wychowania. 21

1.3.1. Ogólna charakterystyka zasad wychowania. 26

1.3.2. Ogólna charakterystyka form wychowania 32

1.3.3. Ogólna charakterystyka metod wychowania. 33

1.3.4. Techniki oddziaływań wychowawczych. 43

1.4. Dziedziny wychowania. 51

ROZDZIAŁ 2

ŚRODOWISKO WOJSKOWE JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE. 76

2.1.Środowisko społeczne 77

2.2. Środowisko wychowawcze 80

2.3. Środowisko wojskowe 89

2.4. Funkcje wychowawcze środowiska wojskowego. 92

ROZDZIAŁ 3

ORGANIZACJA DZIAŁALNOŚCI WYCHOWAWCZEJ W SIŁACH ZBROJNYCH. AKTUALNE ROZWIĄZANIA 97

3.1. Główne elementy zmian w Siłach Zbrojnych RP wpływające na charakter rozwiązań strukturalno-funkcjonalnych w zakresie działalności wychowawczej w wojsku 97

3.2. Główne cele i zadania działalności wychowawczej w ramach rozwiązań strukturalnych obowiązujących w latach 2000-2006. 104

3.3. Struktura organizacyjna działalności wychowawczej w latach 2000-2006. . 106

3.4. Ocena działalności społeczno-wychowawczej uzasadniająca proces przekształceń strukturalno-funkcjonalnych. 111

3.5. Aktualne rozwiązania funkcjonalno - strukturalne działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP. 120

3.5.1.Zasadnicze kierunki i podstawy prawne wprowadzenia obowiązujących aktualnie rozwiązań funkcjonalno-strukturalnych działalności wychowawczej. 120

3.5.2 Powołanie nowego korpusu wychowawczego 121

3.5.3. Modele struktur wychowawczych. 133

3.5.4. Modelowe zakresy zadań struktur wychowawczych 142

3.6. Zasadnicze wnioski i propozycje w zakresie rozwiązań funkcjonalno-strukturalnych. 155

Rozdział 4

PROBLEMATYKA WYCHOWANIA W WOJSKU JAKO PRZEDMIOT BADAŃ NAUKOWYCH. 159

4.1. Przygotowanie dowódców do prowadzenia działalności wychowawczej. 160

4.2. Funkcjonowanie systemu działalności wychowawczej w wojsku oraz jej skuteczność 166

UOGÓLNIENIA I WNIOSKI 182

BIBLIOGRAFIA 184

WPROWADZENIE

Problematyka wychowania, zwłaszcza współcześnie, jest coraz uważniej i w sposób metodologicznie poprawny, poznawana i kształtowana przez pedagogikę. Ta z kolei od 1989r. konsekwentnie zmierza do określenia swojej tożsamości negując uprawianą wcześniej metapedagogikę podporządkowaną monocentrycznemu ładowi społecznemu, a jednocześnie konstruując teoretyczne założenia nauk o wychowaniu w społeczeństwie demokratycznym, otwartym i pluralistycznym, „(...)w którym nie dąży się do ujednolicenia elementów struktury społecznej."[1]

Często oznacza to, że alternatywne rozwiązania w sferze wychowania wymagają dokonywania różnorodnych wyborów, których ocena, ze względu na uzyskiwane efekty pedagogiczne, nie wydaje się taka prosta.

Definiując współczesną pedagogikę prof. Stanisław Palka twierdzi, że jest ona „(...)nauką o wychowaniu, kształceniu i samokształtowaniu człowieka w ciągu całego życia."[2]

Stąd też wychowanie, jako zarówno oddziaływanie i wspomaganie w rozwoju obejmuje strefy: moralną, estetyczną i zdrowotną. Z kolei kształcenie (a w wojsku bardzo często również szkolenie), obejmuje nauczanie (jako kierowanie procesem uczenia się, związanym z opanowaniem wiadomości i umiejętności) i wychowanie intelektualne, przez które rozumie się rozwijanie zdolności poznawczych i kształtowanie postaw poznawczych, samokształtowanie natomiast obejmuje samokształcenie, samowychowanie, autokreację i świadome układanie toku swojego życia według przyjętego systemu wartości..

Wśród głównych wyróżników w nowocześnie pojmowanym wychowaniu, wymienia się: podmiotowość, partnerstwo, dialog, postawę twórczą i twórczą aktywność, samodzielność poznawczą, demokrację (np. kształtowanie układów demokratycznych w jednostce wojskowej), tolerancję (np. wobec odmienności kulturowej, etnicznej, wyznaniowej).[3]

---

[1] B.Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2004, Impuls, s. 11.

[2] St. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 8, Zob. też St. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*, Kraków 1999, Wyd. UJ., s. 11-12.

[3] Zob. St. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*..., op. cit., s. 12.

Od pewnego czasu wymienioną listę wyróżników poszerza się o nadzieję i zaufanie.[1] Józef Kozielecki, twórca psychotransgresjonizmu twierdzi, że sieć twierdzeń teoretycznych, poświęconych myśleniu i działaniu według nadziei można zastosować w praktyce edukacyjnej. Każdy człowiek konstruuje cele proksymalne (bliskie) i odległe (dystelne). Pomimo, że trudno jest przewidzieć przyszłość, to jednak bardzo wielu ludzi w niej upatruje nowe możliwości i nowe szanse. W wojsku, kto nie bierze pod uwagę przyszłości, nawet jeśli jest ona niepewna, wątpliwa i mglista, kto nie stara się redukować niepewności ten często przeżywa klęskę życiową.

Już z definicji nadziei, jako „(...) wielowymiarowej struktury poznawczej, której centralnym składnikiem jest przekonanie, że w przyszłości człowiek otrzyma dobro (osiągnie ważny cel) z określonym stopniem pewności, czyli z określonym prawdopodobieństwem"[2] wynika, że otwiera ona przed każdym z nas nie tylko przyszłość, ale również szanse zdobycia nowych wartości.

Jeszcze bardziej zajmujące poznawczo i istotne w socjologii życia codziennego jest zaufanie. Ma ono, podobnie jak nadzieja, bezpośredni związek z działaniami w warunkach niepewności i ryzyka, mającymi istotny sens w służbie wojskowej i w działalności wychowawczej. Piotr Sztompka twierdzi, że „zaufanie jest zakładem podejmowanym na temat niepewnych, przyszłych działań innych ludzi."[3]

Wychowawcy, dowódcy lub przełożeni powinni wiedzieć, że zaufanie to nie tylko bierne analizowanie przyszłych możliwości, ale również aktywne zmierzenie się z przyszłością, głównie poprzez podjęcie działań, które mogą powodować, w jakimś stopniu, niepewne skutki. Lustrzanym odbiciem zaufania jest nieufność, której istotą jest przewidywanie negatywnych, przykrych i złych skutków własnego działania .

Możliwości wykorzystania w działalności wychowawczej założeń psychologii nadziei i różnych działań opartych na zaufaniu są olbrzymie. Wiążą się one także z wymienianymi wcześniej wyróżnikami nowoczesnego wychowania (np.: podmiotowość, partnerstwo, dialog, twórczość, innowacyjność, kreatywność).

Pomimo, że lista podstawowych dyscyplin (nauk) pedagogicznych zajmujących się wychowaniem stale się wydłuża, to jednak ciągle nie ukształtowała się pedagogika wojskowa, która ogarniałaby problematykę specyficzną dla sił zbrojnych. Trudno też jasno wyodrębnić sposoby uprawiania pedagogiki na gruncie wojska. Nie oznacza to jednak, że nic w tym

---

[1] Zob. J.Kozielecki, *Psychologia nadziei*, Warszawa 2006, Wyd. Akad. „ŻAK"; P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, Wydawnictwo ZNAK.

[2] J.Kozielecki, *Psychologia nadziei*...,

[3] P.Sztompka, *Zaufanie* ... op. cit. , s. 69-70.

zakresie nie uczyniono wobec postępującego, bardzo dynamicznego rozwoju pedagogiki ogólnej, teorii wychowania, dydaktyki ogólnej i dydaktyk szczegółowych oraz historii myśli pedagogicznej. Od kilku lat podejmowane są w wojsku badania empiryczne (głównie przez Instytut Nauk Humanistycznych Akademii Obrony Narodowej), których wyniki zawierają opracowania wydawane w szkolnictwie wojskowym.[1]

Niniejsze opracowanie pt.: „Działalność wychowawcza w Siłach Zbrojnych RP. Stan obecny, przesłanki zmian oraz kierunki doskonalenia" zostało skonstruowane w taki sposób, aby możliwe było w miarę pełne poznanie rzeczywistości wychowawczej w Wojsku Polskim po 1989 r. Ze względu na powołanie z dniem 1.01.2007 r. korpusu oficerów wychowawczych i stworzenie jednolitego systemu działalności wychowawczej w jednostkach wojskowych, najszerzej przedstawiona została aktualna organizacja działalności wychowawczej w naszej armii.

Celem głównym badań jest określenie przebiegu działalności wychowawczej w wojsku po 1989 roku, dokonanie analizy istoty wychowania w wojsku i wychowawczej roli środowiska wojskowego oraz ukazanie zalet i słabości aktualnych rozwiązań organizacyjnych w zakresie działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych.

Na podstawie analizy tematu i celu głównego badań sformułowano następujące problemy badawcze:

1. *Jakie dokonywały się zmiany w systemie wychowania w Wojsku Polskim po 1989 r. i czym były one uwarunkowane*?
2. *Jakie są teoretyczne podstawy wychowania wojskowego w nowych warunkach społeczno-politycznych*?
3. *Na czym polegają wychowawcze funkcje środowiska wojskowego*?
4. *Jakie rozwiązania organizacyjne w zakresie działalności wychowawczej wprowadzono w wojsku po 1.01.2007 r. i jakie są ich zalety oraz słabości*?
5. *W jakim kierunku powinny zmierzać ewentualne zmiany procesu wychowania w wojsku*?

W badaniach wykorzystano głównie metodę analizy i krytyki literatury pedagogicznej (cywilnej i wojskowej) oraz metodę badań dokumentów normatywnych i innych opracowań regulujących funkcjonowanie działalności wychowawczej w wojsku.

W drugim etapie przeprowadzone zostaną badania empiryczne umożliwiające dokonanie oceny jakości (efektywności) funkcjonującego systemu działalności

[1] Szerzej pisze na ten temat dr Bronisław Rokicki w rozdziale zatytułowanym „Problematyka wychowawcza w wojsku jako przedmiot badań empirycznych".

wychowawczej. Istotnym wzbogaceniem materiału empirycznego będą zgromadzone opinie uczestników trzech kursów dla oficerów wychowawczych organizowanych w Instytucie Nauk Humanistycznych AON w listopadzie i grudniu 2007 r. oraz w styczniu 2008 r.

ROZDZIAŁ 1
ISTOTA WYCHOWANIA WOJSKOWEGO

1.1. Istota i znaczenie wychowania

Wychowanie to: *świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym miedzy wychowankiem, a wychowawcą, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka*[1]. Zmiany te obejmują:

- stronę poznawczo - instrumentalną, związaną poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią;
- stronę emocjonalno – motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia. (...) .

Wychowanie to wszelkie działanie ludzkie zmierzające do *rozwijania* sfery kierunkowej *osobowości*. Natomiast wszelkie działanie ludzkie zmierzające do rozwijania sfery instrumentalnej osobowości - nazywamy nauczaniem. W zakres sfery kierunkowej wchodzą: *poglądy*, *opinie*, *sądy*, *nastawienia*, *motywy*, *normy*, *zasady*, *wartości*, *wzory* i *ideały*. W zakres sfery instrumentalnej wchodzą: *wiedza*, *umiejętności*, *sprawności*, *nawyki*, *zdolności*, *zainteresowania*, *procesy poznawcze* (mowa, myślenie, pamięć, uwaga, wrażenia, spostrzeżenia, wyobrażenia), *operacje umysłowe* (analiza, synteza, uogólnienie, abstrahowanie, wnioskowanie, wyjaśnianie).

Mówiąc o wychowaniu mamy na myśli *intencjonalne działanie jednego człowieka na drugiego człowieka*, mające na celu *kształtowanie*, *modyfikowanie* i *rozwój jego osobowości* ukierunkowane przyjętym i akceptowanym ideałem wychowawczym. Tak określone wychowanie jest obiektywnie opisanym działaniem niezależnie od podstaw aksjologicznych czy ideologicznych. Zatem wychowanie będzie skutecznym wtedy, gdy prowadzić będzie do realizacji tego ideału i wyprowadzonych zeń celów, niezależnie od tego, jaka jest ich treść i jak są one sformułowane[2].

Wychowanie jest obszarem działalności pedagogicznej o dość szeroko rozumianym zakresie złożoności, której celem jest przede wszystkim wywołanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka. Przy czym zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo -

[1] Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 462-463.
[2] Por. P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania*, Włocławek 2003, s. 21.

instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę aksjologiczną, która ma za zadanie ukształtowanie stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia (...).[1]

> **Wychowanie** nie jest jednorazowym aktem, jednorazową czynnością. Jest to raczej pewien zintegrowany zespół takich aktów, ukierunkowany na realizację przyjętego ideału wychowawczego. (...).
> Wychowanie ma zawsze postać procesu.
> */Zob. P. Petrykowski, Wprowadzenie do podstawy teorii wychowania,* Toruń 1997, s.75./

W literaturze przedmiotu wielu autorów rozróżnia wychowanie w dwóch różnych „zakresach", tj. jako rozumiane w ujęciu węższym oraz w ujęciu szerszym.

Wychowanie: - znaczenie węższe: to zamierzone kształtowanie człowieka, a ściślej *zespołu cech,* które stanowią emocjonalno – wolicjonalną sferę osobowości. Inaczej mówiąc wychowanie będzie szczególnym rodzajem ludzkiej działalności zmierzającej do wywołania określonych zmian w osobowości człowieka. Jednym słowem jest to wychowanie związane z kształtowaniem „właściwych postaw", formowaniem społecznie aprobowanych i uznawanych wartości, celów oraz ideałów.

Wychowanie: - znaczenie szersze: to kształtowanie osobowości człowieka, w którym uwzględnia się przede wszystkim przygotowanie go do życia w społeczeństwie. W tym ujęciu mieści się również wychowanie określone jako proces społeczny, w trakcie którego jednostka zostaje poddana świadomym i celowym wpływom zorganizowanego środowiska tak, aby mogła być przygotowana do życia i aby mogła ona osiągnąć optymalny rozwój osobowości, którą traktujemy jako zintegrowaną całość elementów biogenicznych, psychogenicznych i socjogenicznych.

Przedmiotem wychowania jest człowiek - tak samo podmiotem tego działania jest jednostka ludzka, jej osobowość, a najważniejszym kryterium skuteczności wychowania jest jakość i wielkość owych zmian w jego osobowości[2].

Z powyższego w sposób jednoznaczny wynika, iż **wychowanie** jest intencjonalnym działaniem w formie interakcji prowadzącym do uzyskiwania względnie trwałych zmian w osobowości jednostki, ukierunkowanych na przyjęty ideał wychowawczy.

Mówiąc więc o wychowaniu mamy na myśli *intencjonalne działanie jednego człowieka na drugiego człowieka,* mające na celu *kształtowanie, modyfikowanie* i *rozwój jego osobowości* ukierunkowane przyjętym i akceptowanym ideałem wychowawczym. Tak określone wychowanie jest obiektywnie opisanym działaniem niezależnie od podstaw

---

[1] Por. W. Okoń, *Słownik pedagogiczny,* Warszawa 1981, s. 347 - 348.
[2] Zob. P. Petrykowski, dz. cyt., s.26.

aksjologicznych czy ideologicznych. Tak określone zatem wychowanie będzie skutecznym wtedy, gdy prowadzić będzie do realizacji tego ideału i wyprowadzonych zeń celów, niezależnie od tego, jaka jest ich treść i jak są one sformułowane[1].

Przyjmując za kryterium proces upodmiotawiania sie przedmiotu wychowania. czyli aktualizacji podmiotowości wychowanka, w toku interakcji możemy wyróżnić cztery podstawowe fazy wychowania[2]:

- manipulacji;
- sterowania;
- partnerstwa;
- samowychowania.

Granice pomiędzy ww. fazami dają się określić tylko w odniesieniu do konkretnych jednostek, ich wyróżnienie jest pewną kategorią umowną, akademicką.

Faza manipulacji: w wychowaniu polega na uczeniu jednostki jednoznacznych i często jako jedynych dopuszczalnych sposobów zachowania się czy zaspakajania potrzeb. Jednostka nie styka się z żadnymi innymi sposobami, ich przestrzeganie wymuszane jest często dosyć rygorystycznie. Z tą fazą mamy do czynienia oczywiście zasadniczo w odniesieniu do małego dziecka, najwyraźniej w okresie niemowlęctwa.

Faza sterowania: wykorzystuje już dotychczasowe doświadczenia jednostki i związki jej z innymi jednostkami. Wychowanek zostaje postawiony w sytuacji sterowanego wyboru. Jego istota polega najogólniej ujmując na tym, że wychowankowi przyznajemy prawo decyzji o sposobie zachowania w konkretnej sytuacji stosując wszak dwa ograniczenia. Pierwsze możliwe, polega na wyeliminowaniu z sytuacji tych potencjalnych zachowań, których całkowicie nie aprobujemy lub najczęściej stanowią zagrożenie dla bytu wychowanka. Drugie ograniczenie, uwzględnia już podmiotowość wychowanka: mniej lub bardziej wyraźnie sugerujemy wychowankowi, jakiego zachowania oczekujemy od niego. Wychowawca staje się tutaj jakby doradcą, konsultantem.

Faza partnerstwa: to okres wspólnego działania wychowawcy i wychowanka. Wychowanek jest już świadomy ogólnego kierunku swojego wizerunku w perspektywie ideału wychowawczego, konstruując pewną strategię. Potrafi dokonywać samodzielnie wyborów, współdziałając w tym zakresie, także w doborze środków i sposobów ze swoim partnerem - wychowawcą.

---

[1] Tamże, s. 33-34.
[2] Tamże.

Faza samowychowania: gdy wychowanek w pełni samodzielnie określa kierunek swojej strategii życiowej, dokonuje wyborów metod i środków jej realizacji, dokonuje selekcji pożądanych i niepożądanych zachowań, zdarzeń. W pewien sposób wychowanek staje się tutaj samowychowawcą, autokreatorem.

Mając na uwadze całokształt działalności wychowawczej[1] oraz różnorodność środowisk wychowawczych w których ona się odbywa i przyjmując za punkt odniesienie – tzw. *wychowanie pierwotne* /bezrefleksyjne i bezplanowe/ można wyróżnić następujące - zdaniem F. Znanieckiego - fazy refleksji wychowawczej [2]:

- wychowanie tradycjonalistyczne;
- wychowanie utylitarystyczne;
- wychowanie dla przyszłości /tzw. wychowanie progresywne/.

Wychowanie tradycjonalistyczne: należy rozumieć jako zaszczepianie młodemu pokoleniu kultu dla wszelkich tradycyjnych wartości, zapoznanie się jej z dorobkiem i na wpół rzeczywistą, na wpół legendarną przeszłością grupy, przyjmowanie za wzory już nie żyjących, lecz wyidealizowanych członków tejże grupy – starszego pokolenia.. Wówczas następuje refleksyjny nawrót do tradycji w świadomym usiłowaniu przeciwdziałania zmianom u młodzieży, a przede wszystkim kontaktu młodych z nowymi grupami społecznymi, nowymi kulturami /w wyniku napływu z zewnątrz nowych prądów społecznych/, mając na uwadze, przede wszystkim, ideę dobra tych młodych ludzi[3].

Wychowanie utylitarystyczne: ma miejsce wówczas gdy jednak nowe dążenia rzeczywiście odpowiadają zmienionym warunkom życia zbiorowego, przy czym zmiany te są bezpowrotne, nie dające się przytłumić, a jednocześnie wraz z dojrzewaniem młodego pokolenia stają się trwałym elementem życia społecznego, pojawia się problem jak przygotować nowych członków według wzorów nie czerpanych z przeszłości, gdy te są nie aktualne, lecz wynikających ze specyfiki współczesności[4].

Wychowanie dla przyszłości: wraz z rozwojem cywilizacyjnym grupy pojawiają się tendencje do określania dalszych kierunków rozwoju i przemian. Kształtuje się też pożądany i postulowany obraz przyszłego życia grupy. Owa perspektywa i wizja przyszłości umożliwia sformułowanie wymagań stawianych kandydatom do roli pełnoprawnych członków.

---

[1] **Działalność wychowawcza**: należy poprzez nią rozumieć wszelką działalność osób, grup społecznych, które w różnych interakcjach społecznych, zachodzących w różnych środowiskach, przy pomocy określonych czynności wywołują zmiany u innych ludzi, mające bezpośredni wpływ na ich „postępowanie ludzkie" – Por. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t 2, Warszawa 2004, s. 29.

[2] Za: P. Petrykowski, *Wprowadzenie do Podstawy teorii wychowania*, Toruń 1997, s. 39-41.

[3] Tamże, s. 39-40.

[4] Tamże, s. 40.

Koniecznym zatem staje się sformułowanie nowych zadań stojących przed wychowaniem, by kształtowało ono osobowości jednostek przygotowanych do życia w zastanym świecie i działających w nim tak, by realizowały postulowane cele perspektywicznego. To swoiste wychowanie przygotowujące do życia w świecie zastanym na rzecz świata postulowanego nazywane bywa wychowaniem dla przyszłości lub wychowaniem progresywnym[1].

Podobnie, ujmując wychowanie jako zjawisko społeczne, przenikające wszystkie struktury i procesy społeczne, Z. Kwieciński i B. Śliwerski[2] rozróżniają nw. jego odmiany /rodzaje/, tj.:

- wychowanie bezrefleksyjne /dotyczące osób o niskim poziomie kulturowym, powielających jedynie wzory osobowe, których nosicielami są dorośli/;
- wychowanie tradycjonalistyczne;
- wychowanie utylitarystyczne.

Do cech /właściwości/ wychowania zalicza się najczęściej[3]:

- złożoność;
- intencjonalność;
- interakcyjność;
- relatywność;
- długotrwałość.

Złożoność wychowania: wynika z jego wieloaspektowości i to zarówno zależnych od uwarunkowań wewnętrznych /osobiste przeżycia i doświadczenia człowieka, a więc jego potrzeby, aspiracje, motywacje, dążenia, oraz funkcjonowanie jego organizmu łącznie z centralnym systemem nerwowym i układem gruczołów dokrewnych/, jak i zewnętrznych /to wszystko to, co wpływa na człowieka zewnątrz, w nich zawierają się także oddziaływania wychowawcze/. Przy czym oddziaływania zewnętrzne maja wpływ także na oddziaływania wewnętrzne. Zarówno oddziaływania zewnętrzne, jak i wewnętrzne podlegają takim samym lub podobnym mechanizmom regulacji ludzkich zachowań[4].

M. Łobocki opisując tę złożoność wychowania ukazuje je jako proces adaptacji do obowiązujących norm postępowania. Według niego wychowanie w tym wypadku nie jest jedynie przekazywaniem, nabywaniem czy stosowaniem tego typu norm, lecz polega ono z jednej strony na asymilacji, tj. przyswajaniu nowych norm, które podlegają odpowiedniemu przeobrażeniu pod wpływem norm uprzednio poznanych i mniej lub bardziej

---

[1] Tamże, s.41.
[2] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, dz. cyt., s. 29.
[3] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2005, s. 52-58.
[4] Tamże, s. 53.

uwewnętrznionych /czyli uznanych za własne/. Drugiej zaś strony, wychowanie polega na akomodacji, czyli przystosowaniu się tych ostatnich do norm , co dopiero nabytych[1].

Intencjonalność wychowania: oznacza ono fakt, iż wychowawca jest świadomy celów, jakie zamierza realizować i osiągnąć w wyniku planowo organizowanej działalności wychowawczej. (...). Wychowanie obejmuje wyłącznie wpływy intencjonalne, czyli świadomie ukierunkowane, których celem jest oddziaływanie na rozwój zwłaszcza społeczny, i moralny wychowanka. M. Łobocki zaznacza, że intencjonalność wychowania charakteryzuje także działalność wychowawczą, w której wywieranie wpływów ogranicza się jedynie do towarzyszenia w rozwoju i samorealizacji wychowanków lub gdy się świadomie zakłada wycofanie wychowawcy z pozycji kierowniczej w miarę jak podopieczni się usamodzielniają i przyjmują odpowiedzialność za własny rozwój. (...)[2].

Interakcyjność wychowania: oznacza, iż proces wychowawczy zwykle ma miejsce w sytuacji interakcji, czyli współdziałania ze sobą wychowawcy i wychowanka. Współdziałanie to polega na sprzężeniu zwrotnym, co najmniej dwukierunkowym, czyli każdy z partnerów jest zarówno podmiotem, jak i przedmiotem oddziaływań wychowawczym. Należy to rozumieć tak, iż nie tylko wychowanek podlega wpływom wychowawcy, ale i wychowawca podlega także wpływom wychowanka.[3] Oznacza to także fakt, iż wychowanek nie może być jedynie biernym odbiorca wpływów wychowawczych.(...). Należy także zwrócić uwagę na fakt, że proces wychowawczy jest tym skuteczniejszy, im bardziej sprzyja zaktywizowaniu i usamodzielnieniu wychowanka oraz im częściej wychowawcy na tym zależy w dalszych z nim kontaktach(...)[4].

Relatywność wychowania: wiąże się z określonymi trudnościami, jakie mogą wystąpić wskutek oddziaływań wychowawczych. Wynika to z faktu, iż poza bezpośrednim wpływem wychowawcy na wychowanka, nie można zapominać o wpływie na niego także i środowiska rówieśników, lokalnych środków masowego przekazu itp. W tym miejscu wstępuje już zjawisko socjalizacji i inkulturacji lub tzw. rozwoju samorzutnego i niezorganizowanego – o czym wspomina M. Łobocki[5].

Dlatego warto pamiętać, że dla rozwoju dzieci nie jednokrotnie najistotniejsze jest to, co stanowi bezpośredni wynik wychowania-jako zamierzonego oddziaływania

---

[1] Tamże.
[2] Tamże, s. 54.
[3] Tamże, s. 55.
[4] Tamże.
[5] Tamże, s. 57.

wychowawczego. Czasami większy wpływ wywiera to, co się dziej wokół owego procesu wychowania[1].

Długotrwałość wychowania: oznacza ona fakt, że każdy człowiek podlega przemianom własnej osobowości niemal przez całe życie. Owa cecha długotrwałości wychowania przypomina także o konieczności dokonywania zmian w procesie wychowawczym i to nie tylko w osobowości wychowanków, ale także i u samych wychowawców. (...). Długotrwałość wychowania łączy się także z systematycznością, co ma niebagatelne znaczenie dla ciągłego pogłębiania i przetrwania osiągniętych wyników[2].

Do podstawowych składników wychowania tradycyjnie zalicza się: [3]

- wychowanie umysłowe;
- wychowanie moralne;
- wychowanie obywatelskie (społeczne);
- wychowanie estetyczne;
- wychowanie fizyczne;
- kształcenie politechniczne (wg W. Okonia[4], jest ono zaliczone do składników wychowania – ze względu na ogromne znaczenie aktywności własnej wychowanka).

Ponadto W. Okoń pisze[5]: „Ze względu na ogromne znaczenie aktywności własnej wychowanka należałoby wychowanie pojmować jako wychowanie przez działalność:

- umysłową;
- społeczną;
- wytwórczą (pracę);
- artystyczna;
- zdrowotną.

W tym samym opracowaniu, oprócz ww., można także spotkać zdefiniowane nw. rodzaje /odmiany/ wychowania, tj.:

- wychowanie alternatywne;
- wychowanie chrześcijańskie;
- wychowanie intelektualne;

---

[1] Tamże.
[2] Tamże, s. 57-58.
[3] W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 463.
[4] Tamże.
[5] Tamże.

- wychowanie kompensacyjne;
- „wychowanie na co Dzień";
- wychowanie obronne;
- wychowanie obywatelskie;
- wychowanie patriotyczne;
- wychowanie plastyczne;
- wychowanie przedszkolne;
- wychowanie przez pracę;
- wychowanie religijne;
- wychowanie równoległe;
- wychowanie seksualne;
- wychowanie środowiskowe;
- wychowanie świeckie;
- wychowanie umysłowe;
- wychowanie w rodzinie;
- wychowanie zdrowotne;
- wychowanie zespołowe.

1.2. Proces wychowania wojskowego

Przedmiotem teorii wychowania jest proces wychowania [1]. Wielu autorów zaznacza w sposób jednoznaczny, iż ów proces jest dość różnie rozumiany, ale pewne cechy wspólne stanowią o jego istocie.

Wydaje się, że znaczącą jest w tym zakresie definicja, jaką przedstawił W. Okoń w „Nowym słowniku pedagogicznym (...)". Wynika z niej iż ***proces wychowania*** to[2]:

„System czynności wychowawców /nauczycieli, rodziców i in./ i wychowanków, umożliwiających wychowankom zmienianie się w pożądanym kierunku, a więc kształtowanie i przekształcanie wiedzy o świecie, uczuć, przekonań i postaw społecznych, moralnych, estetycznych, kształtowanie woli i charakteru oraz wszechstronne rozwijanie osobowości (...)".

Uogólniając rozumienie procesu wychowania – na podstawie poglądów wielu autorów – można stwierdzić, że jest on determinowany przez szereg czynników, które można wskazać,

[1] Zob. J. Górniewicz, *Teoria wychowania-wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2004, s. 73.
[2] Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 329.

a które świadczą o tym, iż uchwycenie jego istoty jest aczkolwiek dość złożone, ale możliwe. Te owe czynniki opisują, że proces wychowania jest:

- pewnym ciągiem zmian prowadzących do nowego stanu fizycznego i psychicznego człowieka[1];
- proces wychowania ma wyraźnie nakreślony kierunek (...), a w jego efekcie są to zmiany zachodzą w rzeczywistości społecznej oraz w osobowości człowieka (...)[2];
- proces wychowania prowadzi na ogół do postępu, jeżeli występują jakiekolwiek w nim trudności, wówczas następuje zatrzymanie tego procesu w jakimś momencie (...)[3];
- wychowanie, jako proces nie jest autonomiczne, ale jest to proces uwikłany w społeczne warunki życia jednostki, w bieg historii, kultury, który służy zarówno rozwojowi jednostki, jak i rozwojowi społecznemu (...)[4];
- „jednostka wychowywana" znajduje się w określonym środowisku wychowującym, które oddziałuje względnie trwale, na nią przez wpływy intencjonalne i nieintencjonalne (...). W obrębie wychowania zostaje wyodrębniona podstawowa jednostka – proces wychowawczy, określany jako dwukierunkowo przebiegający stosunek wychowawczy /interakcja wychowawcza/ (...)[5];
- w procesie wychowania mamy do czynienia z pewnymi założeniami, tzn.: z ciągiem zdarzeń; działaniami podejmowanymi przez wychowawcę, a skierowanymi na wychowanka; stosunkiem wychowawczym /układem wzajemnym pozycji ról społecznych osób uczestniczących w tym procesie, realizujących się w toku interakcji; działaniami podporządkowanymi celowi wychowawczemu /które następują w kolejności zapewniającej realizacje celów wychowawczych/. Jednym słowem w tym rozumieniu proces wychowania to ciąg działań wychowawczych podejmowanych indywidualnie lub zbiorowo w celu stopniowego wywołania określonej przemiany w osobowości wychowanka,

---

[1] Zob. K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1964, s. 7.
[2] Zob. R. Miller, *Proces wychowania i jego wyniki*, Warszawa 1966, s. 23.
[3] Por. J. Górniewicz, dz. cyt., s. 74.
[4] Por. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t 2, dz. cyt., s.32.
[5] Zob. A. Gurycka, *Struktura i dynamika procesu wychowania*, Warszawa 1979.

przy czym kolejność tychy działań jest odpowiednio dostosowana do przebiegu wywoływanej przez te zmiany przemiany[1].

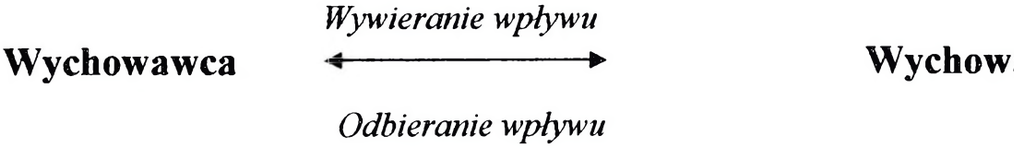
Wobec powyższego należy uwzględnić założenia definicji procesu wychowania, które określane są następująco[2]:

- proces wychowania jest procesem rozwojowym;
- proces wychowania stanowi część procesu socjalizacji, a zatem również procesu życia społecznego;
- proces wychowania jest ukierunkowany przyjętym w grupie ideale wychowawczym;
- w toku procesu wychowawczego realizujemy wyprowadzone z ideału szczegółowe cele wychowania;
- cele te są pożądanymi zmianami w osobowości wychowanka;
- w procesie wychowania uwzględniamy prawidłowości rozwoju wychowanka;
- w procesie wychowania uwzględniamy zarówno interesy grupy społecznej, jak i interesy wychowanka;
- osiąganie celów wychowania dokonuje się w wyniku założonych ciągów działań;
- działania te przybierają postać społecznie akceptowanych i kontrolowanych, zgodnych z ideałem wychowawczym, interakcji społecznych, w którym podmiotem jest zarówno wychowawca, jak i wychowanek;
- interakcje te przebiegają w określonych, organizowanych, jak i przypadkowych, zespołach zdarzeń – sytuacjach;
- jeżeli sytuacje te stwarzają możliwość realizacji celów operacyjnych, nazwiemy je wychowawczymi;
- sytuacje te nie są izolowane, lecz następują w realnych związkach z sytuacjami życiowymi wychowanka.

Proces wychowania jest interakcją, która zachodzi w trakcie wywierania względnie trwałego wpływu na osobowość człowieka odbierającego ten wpływ. Źródłem – nadawcą tego wpływu – jest wychowawca, a odbiorcą – wychowanek. To, co między nimi zachodzi,

[1] Zob. H. Muszyński, *Zarys Teorii wychowania*, Warszawa 1977.
[2] J. Górniewicz, P. Petrykowski, *Wybrane zagadnienia z teorii wychowania*, Toruń 1991, s. 83.

można określić jako dwustronny stosunek wychowawczy lub jako złożoną interakcję wychowawczą, który graficznie przybiera następującą postać[1]:

W strukturze procesów wychowania można wyodrębnić główne rodzaje czynności, jakie ma kolejno do spełnienia wychowawca w toku kształtowania w osobowości wychowanka określonej postawy (zespołu postaw)[2]:

- wdrożenie wychowanków do pożądanych form uzewnętrznionej (działanie) lub uwewnętrznionej (myślenie, przeżywanie) aktywności – rozbudzenie motywów, dostarczenie wzorców działania, stosowanie środków wzmocnienia i zachęty;
- rozwijanie i utrwalanie dyspozycji do danej aktywności przez ćwiczenie;
- uświadamianie wychowankom znaczenia celów i zasad tej aktywności – wprowadzenie w określone sytuacje społeczne oraz bezpośrednie wdrażanie do działania w danej sytuacji (pokaz filmu lub sztuki);
- przyswajanie wychowankom ocen i przekonań wzmacniających dyspozycje do pożądanej aktywności;
- przyswajanie wychowankom wiedzy, rozumienia związku miedzy pożądaną aktywnością a życiem społecznym – dostarczanie wiedzy niezbędnej do rozumienia motywów i mechanizmów zachowania się ludzi.

Wielu autorów, zajmujących się teorią wychowania i nie tylko podkreśla w szczególności, że w toku procesu wychowawczego jako punkt odniesienia przyjmuje się /wprowadza się/ pojęcie tzw. **ideału wychowania**.

Jednakże zdefiniowanie powyższego pojęcia jest dość trudne, a to z tego powodu, że ideał wychowania zmienia się wraz z przemianami dokonującymi się na gruncie ekonomii, w strukturach politycznych i w społeczeństwie. Wobec tego ideał wychowania jest problemem teoretycznym. To zaś oznacza to, że w praktyce wychowawcy nie dysponują

[1] Por. A. Gurycka, dz. cyt., s. 15.
[2] Zob. M. J. Śmiałek, A. Zduniak, *Elementy pedagogiki dla słuchaczy szkół wojskowych i dowódców pododdziałów*, Poznań 1999, s. 61.

jakimś pełnym, ukonkretnionym opisem człowieka przymierzającego się do funkcjonowania w świecie przyszłości[1].

Istnieje natomiast w sferze społecznej pewien konkret. Jest nim kulturowy wzór osobowości, czyli wyobrażenie ludzi o tym, jak powinien zachowywać się dany człowiek w określonych sytuacjach społecznych, czy pełniący określone funkcje i role społeczne. Kulturowy wzór osobowości stanowi punkt wyjścia jednostki do myślenia o innych ludziach, o ich zachowaniach i wyborach społecznych wzbogacony zostaje o wizerunek religijny oraz wizje artystyczne i naukowe. Toteż każdy człowiek ma swój własny, osobisty ideał wychowania, oparty jednak na takiej samej podstawie w danym kręgu kulturowym na występującym w nim wzorcu osobowym[2].

Wydaje się, że W. Okoń prezentuje ciekawe, a zarazem dość czytelne stanowisko – przedstawiając je w trzech ujęciach[3]:

a) w pierwszym - ideał wychowania nie jest wytworem nauk o wychowaniu, lecz konsekwencją rozwoju historyczno-społecznego/ to:

- najwyższy cel wychowania, któremu powinny być podporządkowane wszelkie inne cele, treści i metody pracy wychowawczej;
- ogół celów i innych norm regulujących działalność wychowawczą;
- określony wzór osobowy, którego cechy uważa się za doskonałe, a więc za godne naśladowania;

b) w drugim rozumieniu - ideał wychowania jest podporządkowany najwyższemu celowi wychowania, który należy utożsamiać z wszechstronnym rozwojem osobowości ludzkiej/ to:

- takie cele, jak zdobycie możliwie wszechstronnej wiedzy o różnych dziedzinach rzeczywistości;
- emocjonalne utożsamianie się z własnym społeczeństwem, z własnym narodem i innymi narodami;
- działalność będąca konsekwencją tego /powyższego/ utożsamiania się;
- przygotowanie do pracy i obrony własnego kraju;

c) w trzecim rozumieniu /trzeci aspekt/ - ideał wychowania to:

- wzór osobowy przez kogoś ucieleśniony; może być nim zarówno bohater powieści, filmu czy widowiska telewizyjnego, jak i postać historyczna albo współcześnie żyjący wybitny człowiek;

---

[1] Por. J. Górniewicz, dz. cyt., s. 75.
[2] Tamże.
[3] W. Okoń, dz. cyt., s.142.

- nadawanie szkołom imion wybitnych ludzi symbolizuje ww. aspekt ideału wychowania.

Każde wychowanie i szkolenie /nauczanie/ żołnierzy w procesie szkoleniowo - wychowawczym /dydaktyczno-wychowawczym/ jest zorganizowane w celu takiego przekazania szkolonym żołnierzom określonej i niezbędnej wiedzy oraz umiejętności, aby żołnierze uzyskali odpowiednie wyszkolenie. Nie wolno jednak zapominać o tym, iż muszą oni przy tym prezentować odpowiedni system wartości, a w konsekwencji określone postawy – a to jest przedmiotem wychowania.

Jeżeli powyższe warunki zostają spełnione, wówczas można z całą odpowiedzialnością stwierdzić, iż cele ogólne /globalne/ procesu szkolenia żołnierzy zostały osiągnięte, a żołnierze są w pełni wyszkoleni i posiadają odpowiednio ukształtowane postawy, system wartości itd.

Można wywnioskować, iż ta „dwutorowość" (dualizm wychowania i nauczania) przebiega w specyficznych uwarunkowaniach – w tzw. ***ZINTEGROWANYM PROCESIE WYCHOWANIA I SZKOLENIA,*** który dotyczy kształtowania osobowości żołnierza w różnych wymiarach jego działalności. I tak jest rzeczywiście. Jednak należy zwrócić uwagę na fakt, iż ***wychowanie rozwija tzw. sferę kierunkową osobowości*** /w jej zakres wchodzą: poglądy, opinie, sądy, nastawienia, motywy, normy, zasady, wartości, wzory, ideały oraz postawy/, a ***szkolenie – sferę instrumentalną osobowości*** /w jej zakres wchodzą: wiedza, umiejętności, sprawności, nawyki, zdolności, zainteresowania, procesy poznawcze (*mowa, myślenie, pamięć, uwaga, wrażenia, spostrzeżenia, wyobrażenia*), operacje umysłowe (*analiza, synteza, uogólnianie, abstrahowanie, wnioskowanie, wyjaśnianie*)/. Natomiast „efekty" tego rozwoju wzajemnie się przenikają w całej strukturze osobowości, jako integralnej całości.

Zatem działalność wychowawcza, jak i szkoleniowa podlegają określonym zharmonizowanym, „zazębiającym" się działaniom, zabiegom, w których odpowiedni dobór celów, form, metod i środków wyraża się w tzw. ***strategiach***: ***wychowania i nauczania*** /szkolenia/.

ZINTEGROWANY PROCES WYCHOWANIA i SZKOLENIA: *to* uporządkowany w czasie ciąg zdarzeń obejmujący takie czynności nauczycieli i dowódców oraz szkolonych żołnierzy, które są ukierunkowane przez odpowiedni dobór celów i treści, form, metod i środków oraz takie warunki gabinetowo – polowe (infrastrukturę), służące wywoływaniu zmian u nauczanych (szkolonych) - stosownie do przyjętych celów wychowania i szkolenia.

Wobec tego proces szkolenia jest sekwencją świadomych czynności nauczycieli i dowódców - wychowawców oraz szkolonych żołnierzy. W procesie tym zharmonizowane

cele i treści wychowania oraz szkolenia żołnierzy wyrażone w programach szkolenia wojsk - wzajemnie się uzupełniają /przenikają/ oraz są wspomagane poprzez określone formy, metody wychowania oraz środki dydaktyczne.

Reasumując należy podkreślić, iż kształtowanie osobowości żołnierzy, ich wiedzy i umiejętności w procesie szkolenia wojskowego – zgodnie z założeniami i rozwiązaniami systemowymi, przygotowania SZ RP do spełniania swoich wielorakich funkcji /zewnętrznych i wewnętrznych/ – charakteryzuje się dużym stopniem złożoności.

Wobec powyższego wychowanie i szkolenie żołnierzy należy traktować jako jedną i nierozłączną całość, a nie jako dwa oddzielne procesy wychowania i szkolenia. Tylko wówczas – w przypadku nazywania ww. zależności – „zintegrowanym procesem wychowania i szkolenia" - można mówić o kompleksowości i wszechstronności przygotowania żołnierzy do spełniania różnych, przypisanych im „ról" i funkcji w SZ RP. Należy ponadto pamiętać o tym, iż wyszkolenie żołnierzy bez odpowiedniego ukształtowania ich osobowości i odwrotnie – ukształtowani żołnierze bez odpowiednie-go wyszkolenia – nie stanowią „integralnej" całości.

A przecież każda współczesna i nowoczesna armia chce posiadać w swoich szeregach wszechstronnie ukształtowanych, wyszkolonych, a co ważniejsze skutecznie funkcjonujących /działających/ w jej szeregach żołnierzy.

1.3. Cele, zasady, formy i metody wychowania

Każda świadoma działalność człowieka – w tym wychowanie – jest determinowane przez uprzednie nakreślenie celu, jaki zamierza się osiągnąć w efekcie końcowym. Dlatego też cele należy określić jako stan końcowy każdego procesu lub oczekiwany stan, ku któremu skierowane jest motywowane zachowanie. Zatem cele wychowania wyznaczają kierunek działania lub też określają pewien stan rzeczy, których osiągniecie uważa się za pożądane. Przez cele wychowania należy także rozumieć - w kontekście definicyjnych ujęć wychowania - najogólniejszą wizję pożądanych właściwości fizycznych, umysłowych, społecznych, kulturowych i duchowych jednostki ludzkiej, które chce się uzyskać poprzez tworzenie odpowiednich warunków indywidualnego rozwoju i jego stymulowanie[1]. Stanowią one przede wszystkim punkt odniesienia, do którego wszystko może być przymierzone i według którego wszystko ma podlegać ocenie i sądowi.

[1] Zob. *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 54.

Cele wychowania, według H. Muszyńskiego[1], mogą przybierać postać bądź standardów wychowawczych (*jak ma być*), bądź dyrektyw wychowawczych (*co robić, aby osiągnąć pożądany stan rzeczy*). Standardy te określają zmiany, które mogą zajść w osobowości człowieka. Cel w tym ujęciu jest projektem zmian, jakie powinny zajść w osobowości wychowanka pod wpływem procesu wychowawczego.

W. Okoń definiuje cele wychowania w następujący jako[2]: *„Pożądane i oczekiwane zmiany, jakie pod wpływem respektowania odpowiednich metod, środków i warunków kształtują się w osobowości wychowanka w postaci poglądów, postaw, nawyków oraz innych cech w osobowości (...)"*. Dodaje dalej, iż[3]: *„Istotnym celem i efektem wychowania staje się uformowanie charakteru wychowanka, to jest doprowadzenie do zgodności jego postępowania z nabywanymi i uznawanymi przezeń zasadami, mającymi swoje źródło w jakimś systemie wartości (...)"*.

Dość ważną uwagę poczynił J. Górniewicz, który na podstawie analizy stanowisk wielu autorów, zajmujących się teorią wychowania wyodrębnił pięć źródeł wywodu celów wychowania, oto one[4]:

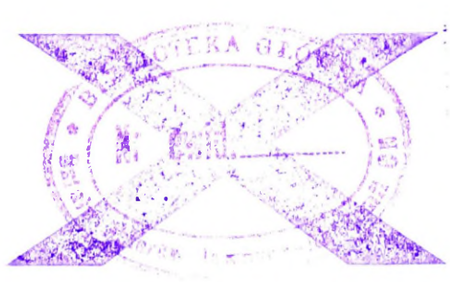
- naturę człowieka;
- wartości ponadczasowe;
- wartości społeczne;
- wizję przyszłego świata, zawarta w ideologii;
- wartości religijne.

Wydaje się, że powyższe kwestie bardzo dobrze uzupełnił W. Okoń[5], iż *„(...) cele wychowania na przełomie dwu tysiącleci nawiązują do tych warstw kultury duchowej i materialnej oraz do tych wartości, które mają stawać się tworzywem osobowości człowieka współczesnego, zrośniętego z kulturą i przygotowanego do współżycia z nią, ale i otwartego na to, co przynosi przyszłość, tudzież na to, co trzeba robić, aby ją uczynić przyjazną ludziom"*.

Bardzo istotną uwagę – w kontekście omawianej problematyki – poczynił M. Łobocki, który wskazał na rodzaje /odmiany/ celów wychowania, tzn. na[6]:

---

[1] H. Muszyński, dz. cyt.
[2] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 58-59.
[3] Tamże.
[4] J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 81.
[5] W. Okoń, dz. cyt., s.59.
[6] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 125.

a) cele wychowania w postaci zwerbalizowanej – czyli tymi celami najczęściej z którymi ma się do najczęściej czynienia na gruncie instytucjonalnym – tzw. cele formalne lub instytucjonalne /tj.: w szkołach, placówkach opiekuńczo – wychowawczych itp./;

b) cele wychowania w postaci niezwerbalizowanej – czyli tymi, które występują zazwyczaj w naturalnym środowisku wychowawczym - tzw. cele „nieformalne" lub własne / tj.: rodzina czy cele na inny „prywatny użytek"/.

Ponadto ten sam autor wskazuje na rozróżnianie /prze wielu autorów/ innych rodzajów celów wychowania, np.[1]:

- cele kreatywne /tj. typu: „wywołać", „ukształtować", np. nowe zainteresowanie, nowe przekonania itp./;
- cele optymalizujące /tj. typu: „zwiększyć", „wzmocnić", „poszerzyć" – np. wrażliwość, zaangażowanie itp./;
- cele minimalizujące /tj. typu: „osłabić", „ograniczyć" – np. agresję, nadmierną wrażliwość itp./;
- cele korekcyjne /tj. typu: „przekształcić", „zmienić" – np. postawę, przekonania itp./.

W wojsku jedną z głównych płaszczyzn oddziaływania wychowawczego jest kształcenie obywatelskie. Nadano mu bardzo ważną rolę, co znajduje swoje odzwierciedlenie w „Wytycznych Ministra Obrony Narodowej do kształcenia obywatelskiego w SZ RP"[2]. W nich jest wyeksponowane: *„Kształcenie obywatelskie jest integralną częścią oddziaływań wychowawczych i informacyjnych realizowanych w jednostkach (instytucjach) wojskowych, których celem jest przygotowanie żołnierzy do odpowiedzialnego i sumiennego wykonywania zadań służbowych w kraju i poza granicami, określonych w konstytucyjnych zasadach funkcjonowania demokratycznego państwa, rocie przysięgi wojskowej oraz innych obowiązujących aktach prawnych"*

Warto podkreślić także i fakt, że udział w kształceniu obywatelskim jest służbową powinnością każdego żołnierza, czyli dotyczy to we takim samym stopniu szeregowych , podoficerów oraz oficerów SZ RP.

W myśl powyższego działalność wychowawcza[3]– zgodnie z „Doktryną Szkolenia (...)[1] spełnia szczególną rolę w wojsku. Jej znaczenie i rangę wyznaczają[2]:

---

[1] Tamże.

[2] *Wytyczne Ministra Obrony Narodowej do kształcenia obywatelskiego w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej*, załącznik do decyzji nr 280/MON z dn. 28.09.2004 r.

[3] **Działalność wychowawcza** to całokształt działań obejmujących programowanie, realizację oraz współdziałanie pomiędzy dowódcami, oficerami wychowawczymi i wszystkimi osobami funkcyjnymi w

- konstytucyjne zasady polityki obronnej, w tym zasada neutralności w sprawach politycznych oraz cywilnej, demokratycznej kontroli nad wojskiem, państwowe programy polityki społecznej, edukacyjnej i kulturalnej oraz programy rozwoju Sił Zbrojnych RP;

- prawa obywatelskie i obowiązki żołnierskie, zasady pluralizmu społecznego i tolerancji, powszechnie obowiązujące prawo oraz przepisy wojskowe;

- spójność działalności wychowawczej ze wszystkimi formami i dziedzinami życia wojskowego.

W wyniku tak rozumianych priorytetów działalności wychowawczej w wojsku powinnością wszystkich odpowiedzialnych za jej realizacje powinno być[3]:

- kształtowanie świadomości służby żołnierza-obywatela - obrońcy Ojczyzny, żołnierza-uczestnika misji pokojowych, humanitarnych, stabilizacyjnych oraz innych akcji wojskowych poza granicami kraju;

- kształtowanie wysokiego morale i dyscypliny, zapewniających zdolność do wykonywania zadań w warunkach bojowych oraz służby pokojowej, motywowanie do aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w procesie dowodzenia i kierowania oraz dbanie o wszechstronny rozwój osoby żołnierza-obywatela, dorosłego człowieka w środowisku wojskowym;

- tworzenie przyjaznej atmosfery służby wojskowej oraz dbałości o warunki jej pełnienia.

Wobec powyższego cele i zadania działalności wychowawczej w wojsku sprowadzają się do[1]:

---

obszarach ich odpowiedzialności, a także współpracę z instytucjami i organizacjami publicznymi i społecznymi na rzecz tworzenia i formowania świadomości służby żołnierza, aktywnego i odpowiedzialnego obywatela demokratycznego państwa polskiego, przygotowanego do jego obrony oraz udziału w misjach pokojowych, humanitarnych, stabilizacyjnych i działaniach wojskowych realizowanych poza jego granicami. Działalność wychowawcza jest integralną częścią dowodzenia, kierowania i szkolenia wojsk oraz kształtowania właściwego dla demokratycznego państwa wizerunku Sił Zbrojnych RP. Sprzyja także tworzeniu odpowiednich warunków dla sprawnego funkcjonowania sił zbrojnych oraz wypełniania przez nie zadań bojowych i szkoleniowych.

[1] *Doktryna Szkolenia Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej - DD 7*, MON – Szt. Gen. Wojska Polskiego – szkol. 808/2006, Warszawa 2006.

[2] Tamże, s. 33-35.

[3] Tamże.

- kształtowania postaw obywatelskich, rozumienia miejsca i roli sił zbrojnych w demokratycznym państwie prawa;

- wykorzystywania narodowych tradycji orężnych i sojuszniczych doświadczeń w motywowaniu do wzorowej służby oraz kreowaniu pozytywnego wizerunku Sił Zbrojnych RP w kraju i za granicą;

- troski o adaptację do służby wojskowej, prowadzenie działalności na rzecz higieny psychicznej w środowisku wojskowym;

- prowadzenia działalności w zakresie profilaktyki wychowawczej i psychoprofilaktyki, rozwiązywanie problemów patologii społecznych w życiu wojskowym;

- prowadzenia różnorodnych form edukacyjnych służących pogłębianiu wiedzy ogólnej, rozwijaniu umiejętności zawodowych i społecznych kompetencji dowódców i innych osób funkcyjnych;

- inspirowania żołnierzy do uczestnictwa w kulturze i kreowaniu z ich udziałem życia kulturalnego w środowisku wojskowym;

- upowszechniania znajomości prawa (w tym prawa karnego oraz wojskowych przepisów dyscyplinarnych), międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych (w tym ochrony dóbr kultury) oraz zasad etyki zawodowej;

- pozyskiwania społecznej akceptacji dla polityki obronnej państwa poprzez przedstawianie celów, potrzeb i niezbędnych środków oraz uzyskanych efektów, współdziałanie z instytucjami pozarządowymi, obywatelskim zapleczem obronności, realizującym zadania na rzecz kształtowania świadomości obronnej społeczeństwa.

Dlatego też działalność wychowawcza w wojsku obejmuje[2]:

- monitorowanie, analizowanie, przetwarzanie danych o nastrojach społecznych w poszczególnych grupach osobowych wojska, kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych;

---

[1] Tamże.
[2] Tamże.

- profilaktykę wychowawczą i psychoprofilaktykę;
- kształtowanie dyscypliny wojskowej, w tym dokonywanie okresowych analiz oraz ocen jej stanu, a także określanie na ich podstawie kierunków i zadań w jej obszarze do przyszłej działalności;
- edukację obywatelską, działalność instruktorsko-metodyczną, upowszechnianie tradycji i ceremoniału wojskowego;
- współpracę ze społeczeństwem oraz promocję obronności w zakresie kreowanie właściwego wizerunku sił zbrojnych w społeczeństwie, szczególnie w środowisku lokalnym garnizonu wojskowego;
- współdziałanie duszpasterstwa wojskowego z dowódcami i ogniwami wychowawczymi na wszystkich szczeblach dowodzenia;
- działalność kulturalno-oświatową, artystyczną, sportową i turystyczno-rekreacyjną;
- działalność informacyjną i wydawniczą w zakresie oddziaływań wychowawczych.

Uogólniając wieloaspektową problematykę przedstawioną w niniejszym podrozdziale – w sposób jednoznaczny można stwierdzić, iż cele wychowania wojskowego mają szczególne znaczenie w SZ RP – co jest zgodne z Polską Racją Stanu w tym zakresie.

1.3.1. Ogólna charakterystyka zasad wychowania

W Encyklopedii Pedagogicznej można znaleźć następujące stwierdzenie[1]: *„Jeżeli potraktować wychowanie jako szeroko rozumiane kształtowanie osobowości, wówczas zarówno zdobywanie wiedzy, jak i opanowanie sposobów postępowania podlega tym samym prawom. Można zatem i należy mówić o zasadach wychowania"*.

Zasady wychowania *to najogólniejsze wytyczne, określające działanie w procesie kształtowania człowieka, pokazujące, czego należy przestrzegać, z czym się należy liczyć, co uwzględniać, żeby jak najlepiej realizować założone cele wychowania*[2].

---

[1] W. Szewczyk, *Zasady nauczania – uczenia się, wychowania,* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna,* pod red. W. Pomykało, dz. cyt., s. 979.
[2] Zob. Z. Kosyrz, W. Magoń , *Wychowanie społeczne w wojsku,* Warszawa 1988, s. 251.

Dostarczają one teoretycznych wskazówek co do skuteczności realizowania zamierzeń wychowawczych. Zakres stosowania poszczególnych zasad zależy od wielu czynników, przede wszystkim od warunków społeczno-kulturowych, strukturalno-organizacyjnych oraz subiektywnych właściwości wychowawców i wychowanków.

Powyższe zasady wychowania, aczkolwiek mają uniwersalne zastosowanie, są często modyfikowane i uzupełniane lub zastępowane nowymi. Przede wszystkim z tego powodu, iż projektodawcy, a co ważniejsze realizatorzy działalności wychowawczej /w tym wypadku w wojsku/ – dostrzegając coraz to nowsze, racjonalniejsze metodyczne aspekty tejże działalności – dążą do skuteczniejszych i efektywniejszych rozwiązań, a co ważniejsze do optymalnych i wymiernych końcowych rezultatów w zakresie wychowania /w tym wypadku wychowania wojskowego/.

W tabeli nr 1 – przedstawiono współcześnie preferowane zasady wychowania wojskowego i dokonano ich charakterystyki.

Tab.1. Preferowane zasady wychowania wojskowego

*ZASADY WYCHOWANIA**	*ZASADY WYCHOWANIA***
Zasada powszechności wychowania	**I. System**
Zasada związku z życiem	**Zasada** poznawania osobowości wychowanka
Zasada wspierania pracy: pożytecznej, gorliwej	**Zasada** współpartnerstwa
Zasada humanizmu i dobrego przykładu wychowawcy	**Zasada** oddziaływania na świadomość wychowanka
Zasada wspólnoty	**Zasada** ciągłości i systemowości oddziaływania wychowawczego
Zasada dostrzegania jednostki w grupie	**Zasada** indywidualizacji i zespołowości w procesie wychowawczym
Zasada kształtowania uczuć	**II. System**
Zasada naukowego poglądu na świat	**Zasada** instancji obiektywnych
Zasada przezwyciężania sprzeczności	**Zasada** aktywności wychowanka
Zasada samopoznania, samokrytyki i samowychowania	**Zasada** organizowania zespołu i środowiska wychowawczego
	Zasada postawy wychowawczej

* Źródło: K. Wojciechowski, *Zasady wychowania dorosłych*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk-Łódź 1986, s.421 – przedstawione i zalecane w wychowaniu wojskowym przez J. Tomiło, *Cele i metody wychowania wojskowego*, [w:] *Edukacja humanistyczna w wojsku*, pod. red. Z. Falkowskiego, B. Jarzębowski, H. Rozpędowski, A. Nowaka, Warszawa 2005, s. 33-38.

** Źródło: *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, pod red. S. Jarmoszko, Toruń 2002, s. 53-54 – gdzie przedstawiono owe zasady – w dwóch odrębnych systemach, jako zalecane w wychowaniu wojskowym". Wg ww. autora oba systemy zasad wychowania wyrażają troskę o człowieka oraz wskazują i określają prawidłowe cechy organizacji procesów wychowawczych.

1. Zasada powszechności wychowania: mówi nam o tym, że wychowanie może i powinno odbywać się świadomie i planowo – w każdej instytucji oświatowej oraz w każdym zakładzie pracy przy udziale każdego człowieka uspołecznionego.

2. Zasada związku z życiem: nakazuje ona w wychowaniu liczyć się z rzeczywistością i planem życiowym wychowanków. Ów plan życiowy jest systemem celów oraz sposobów ich urzeczywistniania. System taki mają tylko ludzie dojrzali życiowo. Pomagając w kształtowaniu wartościowego planu życia - wychowawca przyśpiesza dojrzałość życiową uczestników wychowania dorosłych.

3. Zasada wspierania pracy: pożytecznej, gorliwej: nakazuje ona wykorzystywać wychowawcze znaczenie pracy, która sprzyja doskonaleniu moralnemu i społecznemu osobowości człowieka. Ów prac ma cenne i podstawowe właściwości wychowawcze. Oznacza to, iż nie tylko zabezpiecza ona byt, rozwija sprawność i myślenie, ale także porządkuje nas wewnętrznie – dając świadomość spełniania obowiązków, poczucie mocy i wartości. Ponadto praca przyczynia się do tego, że działając dla dobra społecznego i społecznie – doskonalimy się moralnie i uspołeczniamy. Wobec tego godziwa i dobrze zorganizowana praca, której panuje porządek - uwieńczona powodzeniem wychowuje. Wychowanie do pracy oszczędnej i wydajnej przez ład, obowiązkowość, dokładność, samokontrolę i terminowość ma głębokie swe uzasadnienie. Natomiast dobrą pracę cechują: jej afirmacja i pogłębiona motywacja; dokształcanie i doskonalenie; ekonomizacja działań: oszczędność i wydajność; zmysł organizacyjny; umiejętność współdziałania; pomysłowość techniczna i wynalazczość; kultura odpoczynku. Wychowawca powinien mieć na uwadze te właściwości, a dobierać pracę odpowiednią dla jednostki (poradnictwo) i pożyteczną dla społeczeństwa. Umiejętność pracy nie gwarantuje jej wyników: trzeba jednocześnie chcieć pracować.

4. Zasada humanizmu i dobrego przykładu wychowawcy: wymaga w wychowaniu prawdy, sprawiedliwości, piękna, życzliwości, partnerstwa i dobroci, dyscypliny i cierpliwości, które – przede wszystkim – powinien reprezentować wychowawca dorosłych jako żywy wzór człowieka uspołecznionego. Natomiast postulat życzliwości nakazuje nie narzucać się i nie pokonywać, lecz przekonywać. Do dobrych wyników w tym zakresie prowadzi nie bezduszna dyscyplina, lecz społeczna karność, oparta na świadomości ogółu i na zaufaniu. Wychowawca jest szczery, nie udaje mędrca, pracuje nad sobą, nie ustaje w

„ogłupianiu swego umysłu" (T. Kotarbiński). Ponadto jest: odchytrza postawy, odskąpia uczucia społeczne, odsamolubnia serce. Wychowawca nadaje ton społeczny pracy zespołu, wobec tego jeden jego fałsz, nieszczerość, niesprawiedliwość bądź prywata całą jego budowę wychowawczą obraca wniwecz. Zatem skutecznie wychowywać może człowiek wykształcony, fachowo przygotowany i pracowity, szczery, uspołeczniony, a więc: życzliwy i pomocny, praktykujący dobro na co dzień, tolerancyjny, wyrozumiały, cierpliwy, wrażliwy na piękno.

5. Zasada wspólnoty: wymaga ona kierowania się dobrem społecznym oraz aktywności społecznej, poczucia współodpowiedzialności i współdziałania w interesach zespołu, załogi, kraju i świata. Z zasady tej wynika postulat pomocy wzajemnej, demokracji i samorządności. Wobec tego wychowawca traktuje życie społeczne jako dziedzinę wymagającą doskonalenia bądź rekonstrukcji, zatem zmian na lepsze. Najlepsze wyniki w wychowaniu uzyskuje się poprzez uczestnictwo zespołowe w szeroko pojętej przebudowie i budowie.

6. Zasada dostrzegania jednostki w grupie: mówi nam o tym, że dorośli są silniej zróżnicowani niż dzieci. Wynika to z tego, że różnią się latami życia i doświadczeniami, wykształceniem, dojrzałością umysłową i uczuciową, charakterem, sytuacją rodzinną, zainteresowaniami itd. Biorąc pod uwagę cechy indywidualne doradzamy rodzaj i miejsce pracy, a w instytucjach kulturalno – oświatowych grupy zainteresowań. Możemy ponadto skuteczniej pomagać w kształtowaniu osobistych planów życiowych i dostosowywać zadania do potrzeb i możliwości wszystkich oraz każdego z osobna.

7. Zasada kształtowania uczuć: mówi nam o tym, że wychowanie powinno zmierzać do ukształtowania człowieka dojrzałego uczuciowo, tj. opanowanego i zrównoważonego, pomocnego innym bardziej zwróconego uczuciowo ku innym niż ku sobie, rozumiejącego społeczne znaczenie uczuć własnych, jednocześnie odpowiedzialnego za nie, jak również rozumiejącego stany uczuciowe innych i samowychowującego się uczuciowo.

8. Zasada naukowego poglądu na świat: podkreśla znaczenie świadomości w wychowaniu człowieka dorosłego, który chce znać racje dla których ma przyjąć nowe normy i postawy społeczne.

9. Zasada przezwyciężania sprzeczności: przypomina nam, że sprzeczności są źródłem rozwoju i postępu. Wobec tego ważnym jest dostrzeganie przeciwieństw oraz ich przezwyciężanie. Wówczas ginie to, co przeszkadza rozwojowi, zwycięża to, co lepsze i

postępowe. Nie dzieje się to samoczynnie, lecz wymaga trudu i walki. Natomiast w stosunkach nieantagonistycznych ważną formą walki o postęp jest krytyka i samokrytyka. Dlatego też wychowanie dorosłych nie unika także spraw trudnych, spornych i konfliktowych - uczymy się je rozważać i przezwyciężać oraz rozwiązywać.

10. Zasada samopoznania, samokrytyki i samowychowania: mówi nam o tym, że samopoznanie jest niezbędnym warunkiem doskonalenia się i aby to realizować, należy znać przede wszystkim siebie. Gruntowne samopoznanie, wsparte żywym poczuciem moralnym, często głosem własnego sumienia, prowadzi do samokrytyki, która jest ważnym czynnikiem samowychowania moralnego. Stanowi zatem wyraz przezwyciężania tych sprzeczności, które zazwyczaj tkwią w nas samych. Natomiast sprawdzianem skuteczności wychowania jest przeradzanie się tego procesu w nawyki samowychowawcze.

---

1. Zasada poznawania osobowości wychowanka: mówi nam o tym, że w procesie wychowania należy uwzględniać – przede wszystkim – cechy osobowe wychowanka, jego potrzeby oraz możliwości rozwojowe. Należy pamiętać o tym, że każdy wychowanek stanowi jednostkę autonomiczną, której przysługuje prawo do własnej podmiotowości – czyli wewnętrznej niezależności i odpowiedzialności za swoje postępowanie. Tym samym – aby skutecznie oddziaływać na wychowanka – należy go dobrze poznać.

2. Zasada współpartnerstwa: przypomina nam o tym, że wychowawca i wychowanek stanowią dwa podmioty w procesie wychowania, a ich wzajemne stosunki polegają na partnerstwie, w którym ogromne znaczenie ma tzw. takt pedagogiczny, życzliwość, lojalność, poszanowanie godności itd. Wobec tego zadaniem wychowawcy jest partnerskie współuczestnictwo w podejmowaniu przez wychowanka własnych działań.

3. Zasada oddziaływania na świadomość wychowanka: mówi o tym, że świadomość jest przypisana człowiekowi jako zdolność do zdawania sobie sprawy z własnego zachowania, jego uwarunkowań i konsekwencji. Wobec tego jednostka musi rozumieć sens swoich obowiązków oraz potrzebę ich wypełniania.

4. Zasada ciągłości i systemowości oddziaływania wychowawczego: przypomina, że wychowanie to proces, który jest rozłożony w czasie, a realizowane w nim cele są ustalone jako układ określonych sekwencji działań. Tym samym osiągnięcie owych celów jest

możliwe tylko wówczas, gdy wszelkim działaniom wychowawczym zapewni się ciągłość i systematyczność ich realizacji.

5. Zasada indywidualizacji i zespołowości w procesie wychowawczym: wskazuje na fakt, iż człowiek jako istota społeczna – przez całe życie podlega oddziaływaniom zbiorowości, tj.: rodziny, rówieśników, środowiska szkolnego, zakładu pracy i kręgu szerszego. Ale wychowanek w grupie jest indywidualnością, jako pełnoprawny członek jej grupy, dlatego też musi w niej aktywnie uczestniczyć. Polegać to ma na podejmowaniu przez niego różnych decyzji, za które musi brać odpowiedzialność przed owym zespołem za swoje czyny, tym samym starać się być przydatnym w realizacji wspólnych ustalonych przez cały zespół celów.

---

1. Zasada instancji obiektywnych: wynika z faktu, iż proces wychowania obejmuje wzajemne stosunki wychowanka ze społeczno-kulturowym światem obiektywnym. Wobec tego istotnym w wychowaniu jest pomoc wychowawcy udzielana jednostce w poznawaniu nowoczesnej cywilizacji, w dorastaniu do podejmowania zadań społecznych na rzecz kraju, narodu, kultury. Pojęcie obiektywnego świata społeczno-kulturalnego ma w swym rozumieniu zarówno tradycję i dorobek cywilizacji, jak także współczesne problemy nieustannie rozwijającego się świata. Do determinantów tejże zasady zalicza się przede wszystkim: wiedze, logiczne myślenie, aktywność, skuteczność działania oraz pracowitość.

2. Zasada aktywności wychowanka: wskazuje na fakt, że to działanie każdej jednostki wiąże się z przejmowaniem i przekształcaniem rzeczywistości i związane jest z odpowiedzialnością za jej losy. Natomiast czynny stosunek do świata, jako otaczającej nas owej rzeczywistości – jest podstawowym warunkiem efektywności wychowanka.

3. Zasada organizowania zespołu i środowiska wychowawczego: mówi nam o tym, że w procesie wychowania istotny wpływ ma środowisko społeczne, które oddziałuje na człowieka. W tym wypadku istotny jest charakter stosunków jednostki z zespołem, atmosfera w tym zespole, wzajemna akceptacja. Niepoślednią rolę odgrywa tu także wzajemne zaufanie. Duże znaczenie, w tym wypadku, ma stymulowanie wychowanka przez zespół, który przekazuje mu sens działania i uczy odpowiedzialności. Wobec tego wychowawca musi umieć zorganizować odpowiednie środowisko wychowawcze i umieć oddziaływać poprzez nie na wychowanka – wpływając jednocześnie osobiście na niego.

4. Zasada postawy wychowawczej: poprzez postawę wychowawczą rozumie się gotowość oddziaływania wychowawczego, polegającą na życzliwości wobec wychowanka oraz charakteryzującą się także umiejętnością konsekwentnego stawiania mu określonych wymagań. W tym wypadku – w myśl tej zasady – ważnym jest także znajomość grup społecznych zarówno formalnych, jak i nieformalnych, które istnieją w danym środowisku /w tym wypadku w jednostce wojskowej/. Z tego względu, iż grupa społeczna może stać się cennym sojusznikiem w ww. podejmowanych działaniach, ale może także uniemożliwić jakiekolwiek oddziaływanie na poszczególnych członków danej zbiorowości.

1.3.2.Ogólna charakterystyka form wychowania

Forma wychowania to dająca wyodrębnić się taka sytuacja wychowawcza z procesu wychowania, która umożliwia jednostce przejawianie określonej działalności[1].

Natomiast J. Górniewicz definiując formę wychowania uważa, że jest to celowo organizowane działanie po to, aby właśnie wychowankowie przejawiali oczekiwane prze wychowawcę rodzaje aktywności (...). Proces wychowania przyjmuje jakby pewną formę ze względu na rodzaj aktywności podejmowanej przez wychowanka, co oznacza, że on ów proces został sprowadzony do pewnej postaci dającej się wyraźnie określić i wyodrębnić spośród innych[2].

Jeżeli chodzi o formy wychowania w wojsku - nie różnią się one zasadniczo od wyżej wymienionych, są jednak determinowane przede wszystkim poprzez środowisko wojskowe i inne środowiska „cywilne" – w których żołnierze podczas odbywania służby w wojsku kształtują swój system wartości etyczno-moralnych itp.

Należy jednocześnie zaznaczyć, iż żołnierze nie są na okres służby wojskowej wyalienowani spod wpływów wychowawczych rodziny, społeczeństwa czy ogólnie rzec biorąc innych instytucji państwowych i społecznych. Wręcz przeciwnie w wojsku następuje ich pełna konsolidacja i wszechstronność w tym zakresie – w konsekwencji kształtowanie osobowości żołnierzy odbywa się w ramach różnorodnych form działalności społeczno-wychowawczej, kulturalno-oświatowej czy rekreacyjno-sportowej, zarówno w związanych z jednostką wojskową, w której pełnią oni służbę, jak i poza nią. Jednak w wojsku żołnierze są pod wpływem określonego „drylu wojskowego", który wynika po prostu z obowiązujących

---

[1] Por. P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania-wprowadzenie w problematykę*, dz. cyt., s. 94.
[2] J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 83.

regulaminów, zarządzeń i przepisów wojskowych oraz specyfiki życia i porządku wojskowego. To ma zaś bezpośredni lub pośredni, a zarazem decydujący wpływ na kształtowanie dyscypliny u wychowanków w wojsku – tym samym odbywa się to w określonym otoczeniu społecznym, które oddziałuje bezpośrednio lub pośrednio na żołnierza – czyli w środowisku wojskowym.

W tabeli nr 2 przedstawiono spotykane klasyfikacje form wychowania wojskowego, które najczęściej są preferowane przez teoretyków i praktyków działalności wychowawczej w wojsku.

Tab.2.Preferowane formy wychowania wojskowego

L.p.	*Wg kryterium przedmiotowego, przez*:*	*Wg kryterium organizacyjnego, jako formy**:*
1	Działalność służbową	Indywidualne
2	Działalność kształcącą	Zespołowe
3	Działalność społeczną	
4	Działalność kulturalną	
5	Działalność techniczną	
6	Działalność sportową	
7	Działalność rozrywkową	
**		
L.p.	***Wg kryterium przedmiotowego, przez:***	***Wg kryterium organizacyjnego, jako formy:***
1	Działalność służbową	Indywidualne
2	Działalność kształcącą	Zespołowe
3	Działalność kulturalną	Kolektywne
4	Technikę	
5	Sport	
6	Rozrywkę	

* Źródło: A. Gurba, *Elementy teorii i praktyki wychowania w warunkach środowiska wojskowego*, Wrocław 1996, s. 70.

** Źródło: L. Wełyczko, *Wybrane zagadnienia z dydaktyki wojskowej. Poradnik dla wojskowych i cywilnych nauczycieli akademickich (WiCNA) oraz dowódców*, Wrocław 2003, s.32 oraz W. Chudy, L. Wełyczko, *Wybrane zagadnienia z pedagogiki i dydaktyki. Poradnik dla słuchaczy Pedagogicznego Kursu Kwalifikacyjnego (PKK)*, Wrocław 2004, s. 53.

1.3.3. Ogólna charakterystyka metod wychowania

Metoda wychowania to systematycznie stosowany sposób postępowania wychowawcy, zmierzający do wywołania u wychowanków takiej działalności (aktywności) własnej, jaka jest w stanie doprowadzić do pożądanych zmian w ich osobowości (...)[1]

[1] Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.245.

M. Łobocki[1] podaje, iż metody wychowania określa się również, jako „świadome i konsekwentnie stosowany sposób oddziaływania pedagogicznego na jednostkę, grupę lub zbiorowość, dla osiągnięcia zamierzonego celu wychowawczego".

Metody wychowania wojskowego wynikają z zakładanych celów wychowania wojskowego. Są także podporządkowane możliwościom organizacyjnym ich zastosowania – czyli formom wychowania, które są charakterystyczne dla środowiska żołnierskiego. Ponadto zakres i rodzaj metod wychowania jest determinowany przez przestrzeganie przez żołnierzy obowiązujących w wojsku regulaminów, zarządzeń i przepisów wojskowych oraz specyfiki życia i porządku wojskowego. Nie oznacza to wcale faktu, iż jest to jakiś zamknięty pakiet oddziaływań wychowawczych - wręcz przeciwnie. Metody wychowania, stosowane w środowisku cywilnym – po pewnym ich zmodyfikowaniu – mogą okazać się nie mniej istotnymi i przydatnymi do stosowania w praktyce wychowawczej w środowisku wojskowych, niż przedstawione w tabeli nr 3. W niej ukazano te metody oddziaływania wychowawczego, które są aktualnie preferowane przez teoretyków i praktyków działalności wychowawczej w wojsku

Tab.3. Preferowane metody wychowania wojskowego

*			
Lp.	***Metody oddziaływania bezpośredniego:***	***Metody oddziaływania pośredniego:***	***Metody rozwijania procesów samowychowawczych:***
1	Przekonywanie	Tok życia wojskowego	Samokontrola i samoocena
2	Ćwiczenie	Ceremoniał wojskowy	Współzawodnictwo indywidualne i zespołowe
3	Przykład osobisty	Działalność społeczna	
4	Wyróżnianie	Opinia społeczna	
5	Karanie		
**			
Lp.	***Metody oddziaływania bezpośredniego:***	***Metody oddziaływania pośredniego:***	***Rozwijanie procesów samowychowawczych:***
1	Ćwiczenia i działania praktyczne	Dyscyplina społeczna	Samoocena
2	Przykład osobisty i przywództwo	Przymus systemu organizacyjnego wojska	Samokontrola
3	Wzór osobisty	Ceremoniał wojskowy, etyka żołnierska	Samodoskonalenie
4	Przekonywanie	Instytucje gwarantowania praw obywatelskich i żołnierskich	

[1] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s.189.

5	Wyróżnianie	Poziom zorganizowania i prowadzenia działalności społecznej i kulturalno-wychowawczej	
6	Karanie	Opinia społeczna	

***		
	Metody oddziaływania bezpośredniego:	**Działania wychowawcze o charakterze pośrednim:**
1	Metody informacyjno-perswazyjne: - metoda uświadamiania i wyjaśniania - metoda przekonywania - metoda perswazji	Metoda przykładu
2	Metody kształtowania nawyków	Metoda oddziaływania przez zespół
3	Metoda nagród i kar	Tryb i porządek życia wojskowego
4		Ceremoniał wojskowy

* Źródło: A. Gurba, *Elementy teorii i praktyki wychowania w warunkach środowiska wojskowego*, dz. cyt., s. 62.

** Źródło: L. Kanarski, J. Świniarski, *Przemiany myślenia w wojsku*, Warszawa 1997, s. 73.

*** Źródło: Zob. *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, dz. cyt., s. 55-60.

1. Przekonywanie *[uświadamianie i wyjaśnianie, perswadowanie]*: stosuje się ją w działalności wychowawczej w celu kształtowania poglądów, przekonań, wartości i postaw wychowanków, aby ukazać im celowość sensu służby wojskowej, wykonywanych zadań, zrozumienie wysiłku, jaki muszą włożyć w te przedsięwzięcia, ale także i ograniczeń, jakie z tego tytułu dla nich wynikają, w dodatku są one wspierane poprzez tzw. świadomą dyscyplinę wojskową. Wobec tego zachodzi konieczność zaznajamiania i uświadamiania wychowankom /żołnierzom/ niezbędnych i obowiązujących przepisów, zasad i norm postępowania, jakie obowiązują w społeczności żołnierskiej /grupie, zespole/ - a co za tym idzie także i stosowne zachowania w tym zakresie. Oczywiście podstawą - jak w każdym postępowaniu - jest to, aby owe uświadamianie bazowało na prawdzie, wówczas wychowankowie darzą swojego wychowawcę stosownym zaufaniem. Zastosowanie ww. metody wychowania /jej odmian/ często bywa nazywane metodą informacyjno-perswazyjną. Ważnym w tym wypadku jest to, aby perswazja spełniała w tym wypadku określone warunki.

Założeniem głównym argumentacji jest pragnienie nawiązania i utrzymania, tak przez mówcę, jak i przez odbiorcę kontaktu myślowego, chęć przekonania po stronie mówcy i chęć słuchania po stronie odbiorcy /wychowanka, żołnierza/. Argumenty perswazyjne winny być tak ukształtowane myślowo, aby oddziaływały na odbiorcę skutecznie, tj. trafiały najprostszym sposobem do jego przekonania. I tutaj charakterystycznym dla retoryki jest potwierdzony praktyką oratorską fakt, że nawet argument obiektywnie banalny, wydawałoby się niewiele znaczący, w konkretnym wywodzie oratorskim bywa skuteczny. Należy w tym

miejscu przytoczyć często formułowany przez teoretyków retoryki wniosek, że „wartość argumentów retorycznych ocenia się miarą ich przydatności dla określonego odbiorcy".

Ponadto perswazja nie może:

- być wyłącznie werbalizmem;
- posiadać cech moralizatorstwa;
- być następstwem impulsu;
- narzucać wychowankowi bezwzględnie, autorytatywnie swoich poglądów;
- być jedyna racją, którą narzuca wychowankowi wychowawca – nie wysłucha wszystkich uprzednio jego argumentów.

2. Ćwiczenia *[działania]* praktyczne: opierają się na działaniu praktycznym, którego celem jest kształtowanie u wychowanków /żołnierzy/ odpowiednich umiejętności, nawyków, zwyczajów i obyczajów /czyli różnych zachowań w różnych sytuacjach/. Ukształtowanie odpowiednich nawyków u wychowanków /żołnierzy/ jest szczególnie przydatne w sytuacjach ekstremalnych, jakie są w wojsku związane przede wszystkim z podjęciem określonego natychmiastowego działania, czy decyzji - zwłaszcza na współczesnym polu walki, ale nie tylko itp.

Wobec tego głównym celem stosowania tej metody jest takie ukształtowanie owych nawyków itp., aby pozwoliły one na wykonanie żołnierzom wszystkich zadań, jakie wynikają nie tylko z życia i porządku wojskowego, ale z regulaminów i bojowego przeznaczenia danego pododdziału – w którym służą żołnierze. Działania praktyczne żołnierzy – jak każde działania podejmowane przez człowieka – z prakseologicznego punktu widzenia – wiążą się z ich skutecznością i efektywnością. Dlatego też należy u wychowanków /żołnierzy/ ukształtować właśnie tego rodzaju nawyki, aby każde podejmowane przez nich zadanie opierało się na ww. postulatach.

3. Wzór osobisty *[przykład osobisty i przywództwo]*: wiąże się z wzorem postępowania wychowawczego, które polega na tym, że to wychowawca staje się wzorem – przykładem godnym do naśladowania poprzez eksponowanie własnych zachowań – godnych do naśladowania. O ile ukazywane cechy wychowawcy są oczekiwanymi przez wychowanków – z którymi to cechami utożsamiają się, wówczas wychowawca /który niejednokrotnie jest bezpośrednim dowódcą/ ma przesłanki ku temu, aby stać się dobrym przywódcą w pełnym tego słowa znaczeniu. To natomiast sprzyja zwiększeniu u podwładnych /wychowanków,

żołnierzy/ motywacji do działania i zadowolenia z własnej pracy – co jest zarazem główną funkcją przywódcy.

Metoda przykładu osobistego opiera się głównie na tendencji wychowanka do naśladownictwa i identyfikacji – na co szczególnie są podatni młodzi wychowankowie, jakimi zazwyczaj są początkujący żołnierze. Niekiedy w literaturze przedmiotu metodę te określa się jako tzw. „modelowanie – wzorowanie", której istotą jest właśnie proces naśladownictwa zachowań wychowawcy /przywódcy/ przez wychowanka /żołnierza/ itp. W metodzie przykładu osobistego wychowawca korzysta i z innych, oprócz siebie /o ile takim jest, co jest bardzo w tej metodzie wskazane/ różnych wzorców wychowawczych. Wykorzystuje w tym celu przykłady z życia, z literatury, historii, opierając się przede wszystkim na niekwestionowanych w tym zakresie tradycjach oręża polskiego – czyli bohaterów czasu wojny i pokoju. Ideał moralny nie ma większej mocy oddziaływania wychowawczego - dopiero dzięki ukazaniu go w postaci bardziej konkretnej może stać się jednym z czynników regulujących zachowanie wychowanków. Ideał ten jest przeznaczony dla wychowawcy /dowódcy/, ponieważ pomaga mu wyznaczać cele i zadania wychowania, a wzór osobowy ma służyć wychowankom, bo dzięki temu można zmobilizować ich do konkretnych działań. Znajomość ideału i wzorów osobowych nie przesądza jaszcze o właściwym zachowaniu się wychowanków. Nie można przyswoić wzorów osobowych przez ich zapamiętanie i zrozumienie, ale zachodzi konieczność stworzenia różnych sytuacji życiowych, w których preferowane wartości znalazłyby swoje odbicie. Wzory osobowe przyswajane są za pomocą procesu identyfikacji, czyli upodobnienia się wychowanków do lubianych i cenionych osób. Wychowankowie upodabniają się do nich, gdy pozostawia się im swobodę wyboru właściwego wzoru. Wobec tego ważnym czynnikiem wpajania wychowankom zasad i norm postępowania, których wykładnię stanowią wzory osobowe jest przede wszystkim osobisty przykład ludzi zajmujących się wychowaniem.

4. Metoda nagród i kar: w wojsku metoda ta opiera się przede wszystkim na władzy dyscyplinarnej, którą posiadają przełożeni w strukturze służbowej. Kompetencje przełożonych w tym zakresie są określone przez ustawę o dyscyplinie wojskowej. Przy czym wyróżnianie jest metodą opartą na pozytywnej motywacji i stanowi zespół środków moralnych i materialnych służących do wyrażania uznania osobie lub grupie osób za określone czyny lub postawy społecznie pożyteczne /w celu utrwalenia oraz zachęcenia do dalszych osiągnięć/, natomiast karanie - polega na wprowadzeniu żołnierza w stan napięcia

związany z przykrą lub dolegliwą sytuacją /mającą powstrzymać określony i niepożądany rodzaj zachowania, który go wywołał/.

Kara jest wyrazem dezaprobaty wychowawcy wobec wychowanka., stosowaną wówczas, gdy inne środki są niewystarczające. Aby karanie spełniło swą funkcje wychowawczą – powinno wywołać u wychowanka poczucie przewinienia i zmuszać go do poprawy. Wyróżnianie jest metodą wyrażania aprobaty dla zachowania żołnierza, której celem jest sprawienie mu określonej satysfakcji /zadowolenia czy też zachęcenia do powtarzania tego typu zachowania wobec innych/. Nagroda jest znacznie atrakcyjniejszą metoda wychowania niż kara. Pośród nagród wyróżnia się nagrody: werbalne /słowne/ i materialne /rzeczowe/. Zwłaszcza te ostatnie należy przyznawać z umiarem, gdyż tylko wtedy spełnią swa rolę. Karanie – określane często jako „karanie wychowawcze" – zmierza do zwalczania zachowań destrukcyjnych, obniża prawdopodobieństwo ich występowania w przyszłości, a tym samym dąży do tłumienia niepożądanych dyspozycji osobowościowych, pełniąc przy tym dwie funkcje w tym zakresie:

- ma orientować żołnierza w tym co dobre i złe;
- ma nauczyć rozróżniania przez żołnierza pożądanych wymagań, jakie ma w stosunku do niego przełożony /wychowawca/.

5. Tryb i porządek życia wojskowego ***/tok życia wojskowego; przymus systemu organizacyjnego wojska/:*** polega na przestrzeganiu ustalonego ładu i porządku wojskowego /utrzymanie czystości w pomieszczeniach koszar, izbach żołnierskich, świetlicach; estetyczne urządzenie pomieszczeń; utrzymanie porządku zewnątrz i wewnątrz koszar; dbałość o sprzęt bojowy i uzbrojenie itp./. Metoda ta jest bardzo skuteczna, a determinowana jest systematycznością, rytmicznością, konsekwencją w przestrzeganiu ustalonego porządku dnia, określonymi obowiązkami poszczególnych żołnierzy, a charakteryzuje ją rzeczywistość, obiektywizm i wymierne efekty. Niektóre obowiązki „wchodzą" żołnierzom w nawyk, a w konsekwencji mają istotny wpływ na pożądane cechy osobowości i zachowania żołnierzy i pożądanych ukształtowanych ostatecznie postaw społecznych i żołnierskich.

6. Działalność społeczna ***/poziom zorganizowania i prowadzenia działalności społecznej i kulturalno-wychowawczej/:*** polega na skutecznym kierowaniu działalnością społeczną wychowanków przez wychowawcę. Zespół - świadomy swojej roli – kształtuje u wychowanka /wychowanków/ zespół określonych cech zachowań, a w efekcie końcowym - zostaje utrwalony określony stosunek do zadań. Najistotniejszy wpływ w tej metodzie mają

panujące stosunki wewnętrzne w grupie oraz organizacja życia w zespole. W efekcie oddziaływania tej metody – członek /członkowie/ grupy zostaje /zostają/ poddany /poddani/ społecznej kontroli, gdzie obowiązują określone zasady i normy postępowania, a każde zachowanie podlega ocenie. W tym wypadku wzmacniane – u wychowanka /wychowanków/ - są zachowania pożądane, a krytykowane niezgodne z określonymi zasadami czy normami postępowania.

Dzięki metodzie działalności społecznej – wychowankowie /żołnierze/ zwiększają swoją świadomość w tym zakresie. Z punktu wychowawczego jest to pożądany stan zachowań, przejawiający się we wzmożonej ich użytecznej aktywności w takich rodzajach działalności jak: opiekuńczo-wychowawcza, kulturalno-oświatowa czy rekreacyjno-sportowa, a także honorowe krwiodawstwo i inne tego typu akcje społeczne. Poziom zorganizowania ww. form, tj.: działalności społecznej i kulturalno-wychowawczej, jak i rekreacyjno-sportowej w największej mierze zależy od kompetencji projektodawców i realizatorów tego typu działalności. Nie jest to bez znaczenia dla wychowanków /żołnierzy/ - wręcz przeciwnie ma to niebagatelny wpływ zarówno na sferę poznawczo-instrumentalną, jak i sferę emocjonalno-motywacyjną wychowanka /żołnierza/.

Ponadto przykład właściwej organizacji tego typu zajęć, ich sensowności i logiczności, a także skuteczności i efektywności wszelkich działań wychowawcy /dowódcy/ w tym zakresie jest doskonałym przykładem /wzorem/ do naśladowania. Wobec tego powyższe przedsięwzięcia wychowawcze i wynikające z nich formy organizacyjne wymagają od wszystkich wychowawców /dowódców/ nie tylko dużego kunsztu i profesjonalizmu, ale i wzorowej wręcz organizacji.

7. Opinia społeczna: metoda ta odgrywa istotną rolę w działalności wychowawczej. Ma ona na celu uwrażliwiać wychowanków /żołnierzy/ - jako szczególnie młodych jeszcze ludzi. Spełnia ona zatem dwie funkcje:

- normatywną, która polega na określaniu wzorów postępowania;
- kontrolną, która polega na sankcjach otoczenia w stosunku do tych wychowanków /żołnierzy/, którzy naruszają przyjęte zasady, normy czy obyczaje.

Wobec powyższego opinia zespołu /grupy/ może mieć ten sam wymiar, co opinia wychowawcy /dowódcy/ lub krańcowo odmienne, tj. niezgodne z jego intencjami. Dlatego tez wychowawca /dowódca/ musi pamiętać o poznawaniu opinii wychowanków /żołnierzy/ oraz takim ich kształtowaniu, by sprzyjały osiągnięciu założonych celów wychowawczych.

8. Ceremoniał wojskowy, etyka żołnierska: metoda ta wynika bezpośrednio z uczestnictwa wychowanków /żołnierzy/ w różnych uroczystościach wojskowych i państwowych oraz w przestrzeganiu i pielęgnowaniu tradycji, zwyczajów i obyczajów wojskowych. Poprzez tego rodzaju uroczystości, aktywny w nich udział żołnierze /wychowankowie/ kultywują zarówno tradycje oręża polskiego, jak i przyczyniają się do pogłębienia związków z własną jednostką, rodzajem sił zbrojnych i całym wojskiem, co w efekcie sprzyja rozwijaniu patriotyzmu. To jest natomiast jednym z najważniejszych celów wychowawczych.

Powyższa metoda – wykorzystywania /oddziaływania/ ceremoniału wojskowego oraz rozwijania i pielęgnowania cech etyczno-moralnych stanowiących o etyce żołnierskiej - ma istotny wpływ na sferę poznawczo - instrumentalną oraz emocjonalno - motywacyjną, pozostawiającą trwałe ślady w psychice każdego żołnierza /wychowanka/. Istotnym w tej metodzie jest fakt, iż o wychowawczej wartości poszczególnych form ceremoniału decyduje zawsze sposób ich realizacji, tj. organizacja, treść, napięcie emocjonalne, atmosfera panująca w czasie uroczystości, osobisty wkład żołnierza oraz zachowanie się osób postronnych – nie biorących bezpośrednio /będących w roli obserwatorów/ udziału w uroczystościach itp.

9. Metoda oddziaływania przez zespół: jest metodą, która jest skuteczna wówczas, gdy zespół – pod kierunkiem wychowawcy /dowódcy/ - uczestniczy dobrowolnie w procesie wychowania. Musi być on wówczas świadomy swojej roli w tej działalności, przyczyniając się jednocześnie do kształtowania u jednostki najistotniejszych – z punku widzenia oddziaływań wychowawczych – cech, postaw, nawyków, zasad dobrego wychowania i skutecznego działania, poszanowania mienia itp. Niezaprzeczalnym i najistotniejszym czynnikiem kształtowania osobowości jednostki przez zespół są panujące w nim stosunki wewnętrzne. Ponadto zespół wychowawczy powinien być tak zorganizowany, aby oddziaływania grupy na poszczególnych członków były zgodne z dążeniami z dążeniem wychowawcy /dowódcy/.

10. Metoda kształtowania nawyków: polega na powtarzaniu wielokrotnym wyuczonych, częściowo zautomatyzowanych czynności. Nawyk, jako wyuczony składnik świadomej działalności człowieka jest właśnie rezultatem owym powtarzalnych, ale społecznie akceptowanych norm postępowania. Dlatego istotnym w kształtowaniu nawyków u żołnierzy /wychowanków/ jest wyrobienie mechanizmów „hamowania" – powstrzymywania się od zrobienia czegoś, co nie licuje z ogólnie przyjętymi zasadami, wzorcami czy normami panującymi w danej społeczności.

Najlepszymi przykładami akceptowanych społecznie nawyków są:

- przestrzeganie ładu i porządku wojskowego;
- poszanowanie siebie i innych /bycie osobą asertywną/;
- niesienie pomocy innym ludziom;
- itp.

11. Instytucje gwarantowania praw obywatelskich i żołnierskich: metoda ta opiera się na demokratycznych zasadach suwerennego państwa, w którym istnienie praw konstytucyjnych, a co za tym idzie - różnego rodzaju rozwiązań prawno-legislacyjnych w tym zakresie, gwarantuje pełne prawa człowieka do współdecydowania o sobie i losach swojego państwa. Państwo i jego odpowiednie instytucje - które stoją na straży praw i wolności /swobód/ obywatelskich - gwarantują każdemu człowiekowi /a więc i tym wszystkim obywatelom, którzy pełnią – w różnym charakterze - służbę wojskową/ ich przestrzeganie. Prawo to opiera się na fundamentalnych i powszechnych zasadach gwarantujących każdemu obywatelowi - bez względu na czas, miejsce, wyznanie, kolor skóry czy pochodzenie i narodowość - dochodzenie swoich racji – a w przypadku naruszenia jego niezaprzeczalnych praw konstytucyjnych /swobód i wolności obywatelskich/ – gwarantują mu możliwość wnoszenia skarg do Sądu, Rzecznika Praw Obywatelskich /w przypadku wojska – jest to IX Zespół przy Biurze RPO/ czy Trybunału Konstytucyjnego[1].

Istotne w tej metodzie jest to, aby wychowankowie /żołnierze/ byli w pełni przekonani, iż pełniąc służbę wojskową posiadają takie same prawa obywatelskie, jak każdy obywatel naszego kraju. Natomiast ograniczenie pewnych „swobód żołnierskich" – wynikających tylko z przepisów wojskowych, regulaminów, zarządzeń przełożonych oraz życia i porządku wojskowego – w żaden sposób nie narusza praw i wolności obywatelskich żołnierzy. Wobec tego każdy żołnierz ma niezbywalne prawo – jak każdy obywatel - wnoszenia /w przypadku naruszenia jego praw i swobód obywatelskich/ skarg zarówno do Sądu, Rzecznika Praw Obywatelskich czy Trybunału Konstytucyjnego. Jednak ważne - w ww. kontekście - jest to, że wszyscy żołnierze, a wynika to z „Ustawy o dyscyplinie (...)", mają prawo do wnoszenia swoich skarg /zażaleń/, ale i próśb /wniosków/ także do instytucji wojskowych, w których służą /pełnią służbę, tj.: w pododdziałach, oddziałach, związkach taktycznych i innych instytucjach wojskowych/. Wynika to z oczywistego faktu, że WOJSKO jako instytucja państwowa posiada w swojej gestii cały pakiet rozwiązań dyscyplinarno -

[1] Zob. T. Haduch, *Konstytucyjne środki ochrony wolności i praw człowieka i obywatela,* Wrocław 2005, s. 73-78.

prawnych, które zapewniają każdemu żołnierzowi możliwość dochodzenia swoich roszczeń – w przypadku takiej potrzeby.

Powyższa metoda wychowawcza zmusza także wychowawców /dowódców/ do tego, aby żołnierze posiadali silnie ugruntowaną świadomość, iż stanowione prawo w Polsce, a także „Ustawa o dyscyplinie (...)" dają im nie tylko prawo dochodzenia swoich roszczeń w zakresie naruszania ich swobód i praw obywatelskich, ale w przypadku złamania przez nich tego prawa – muszą się oni liczyć z możliwością ponoszenia odpowiedzialności za ich nieprzestrzeganie /złamanie/. W przypadku żołnierzy dotyczy to nie tylko aspektu etyczno-moralnego czy służbowo-wojskowego, wynikającego z ww. Ustawy (...), ale i prawno-cywilnego – w przypadku przewinień, złamania praw, kwalifikujących się do rozpatrzenia przez instytucje pozawojskowe.

12. Samokontrola i samoocena: metoda ta polega na kształtowaniu u wychowanków /żołnierzy/ umiejętności kontrolowania własnego postępowania, sprawdzenia własnej wiedzy, przekonań, dokonywania oceny – w porównaniu z wymaganiami stawianymi przez przełożonych oraz w stosunku do innych członków kolektywu żołnierskiego /członków zespołu, grupy itp./. W metodzie tej rola wychowawcy /dowódcy/ niejednokrotnie sprowadza się do inspirowania wychowanków /żołnierzy/ do tego, aby potrafili oceniać własne postępowanie. Dzieje się to podczas rozmów /indywidualnych/ wychowawcy /dowódcy/ z wychowankami /żołnierzami/, ale także podczas różnego rodzaju odpraw – gdzie społeczne organizacje dokonują, zarówno swojej, jak i oceny kolegów itp.

Metoda ta także polega na ugruntowaniu u każdego wychowanka /żołnierza/ umiejętności samooceny, w wyniku której – po dokonaniu autorefleksji nad swoim postępowaniem – samoświadomie zmienia swoje postępowanie na lepsze, tj. takie które jest akceptowane w danej społeczności /grupie, zespole/ oraz takie, które normują odpowiednie przepisy, a w przypadku wojska - regulaminy, zarządzenia a także tok i porządek życia żołnierskiego. Istotą tej metody jest nauczenie wychowanków /żołnierzy/ samooceny, tym samym samokontroli własnego postępowania.

13. Samodoskonalenie: istotą tej metody jest nieustanne ukazywanie żołnierzom /wychowankom/ najlepszych wzorców postępowania /działania/ w każdej dziedzinie życia ogólnoludzkiego - a w wojsku przede wszystkim życia wojskowego /w tym trudów, jakie za sobą niesie służenie w armii/. Odbywać się to powinno poprzez ukazywanie takich motywów postępowania wychowankom /żołnierzom/, aby inspirowały one jednocześnie ich

/motywowały/ do nieustannego samodoskonalenia się i to nie tylko w ramach swojego codziennego postępowania /działalności i zachowania/, ale by wyzwalały w nich kreatywność, twórcze myślenie, poszukiwanie ogólnie rzecz biorąc tego wszystkiego, co najlepiej sprzyja ich rozwojowi zarówno intelektualnemu, jak i psychicznemu i fizycznemu. Przyświecać temu powinno powszechnie głoszone motto: „Kto nie idzie naprzód – ten, cofa się".

14. Współzawodnictwo indywidualne i zespołowe: stosowanie metody współzawodnictwa ma na celu pogłębienie procesu uspołecznienia żołnierzy /wychowanków/. Odbywa się to poprzez aktywizowanie ich, ukazywanie właściwych zasad, norm i postaw postępowania – w taki jednak sposób, aby sprzyjały „zdrowej rywalizacji", tym samym motywowały i inspirowały ich do jeszcze większego wysiłku na rzecz zespołu, samodoskonalenia się, jak i rozpowszechniania osiągnięć jednostki wojskowej /wewnątrz wojska, jak i poza nim/ w różnych sferach działalności, tj.: służbowej, społecznej, kulturalno-oświatowej czy rekreacyjno-sportowej.

W wojsku współzawodnictwo występuje w dwóch postaciach:

- indywidualnej, zwanej przodownictwem;
- zespołowej.

Głównym zadaniem tak rozumianego współzawodnictwa – w aspekcie skuteczności wychowania /oddziaływań wychowawczych/ – jest upowszechnianie pozytywnych działań i doświadczeń. Należy jednak pamiętać o tym, że niekiedy przerost ambicji i aspiracji współzawodniczących /rywalizujących/ pomiędzy sobą żołnierzy /wychowanków/ może mieć nieoczekiwany wymiar – przeradzając się w tzw. niezdrową rywalizację – co nie sprzyja zakładanym celom działalności wychowawczej. Wobec tego dużą rolę musi tu spełniać wychowawca /dowódca/, który dba o to, aby owe współzawodnictwo odbywało się zawsze na z góry ustalonych zasadach, którym przyświecają określone normy etyczno-moralne i racjonalność postępowania ludzkiego.

1.3.4.Techniki oddziaływań wychowawczych[1]

Oprócz metod wychowania możliwe do zastosowania wobec dzieci i młodzieży są różne **techniki oddziaływań wychowawczych**. Uważa się je za bliżej skonkretyzowane sposoby postępowania wychowawczego. Stanowią one zazwyczaj uszczegółowienie jednej lub kilku

[1] Zob. M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 231-258.

metod wychowania, a różnią się od nich zwłaszcza tym, że są z reguły szczegółowym opisem określonego postępowania wychowawczego, niekiedy graniczącym nawet z przesadną dokładnością czy wręcz skrupulatnością.

W wojsku dość trudno dokonać wyodrębnienia odpowiednich technik wychowawczych – w zależności od zastosowanych w danej formie metod wychowania. Zwłaszcza, że, że idąc za myślą wielu teoretyków, iż technika jest niejako uszczegółowieniem danej metody – trudno jest niejednokrotnie odróżnić metodę od techniki wychowania /stwierdzając jednoznacznie czy to jest metoda czy technika wychowania/. Aczkolwiek podejmując się takiej próby, można – w sposób ogólny ująć to w tabeli nr 4 */poniższy „wariant" jak się wydaje przedstawia najistotniejsze techniki w tym zakresie/*.

Tab. 4. Grupy metod i odpowiadające im techniki wychowania wojskowego

L.p.	*GRUPY METODY WYCHOWANIA*	*TECHNIKI WYCHOWANIA*
1	**Przekonywanie /uświadamianie i wyjaśnianie; perswadowanie/**	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – czyli pobudzaniu do działania itp./. - **Pogadanka:** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania oraz racjonalnego i skutecznego postępowania itp./. - **Odczyt** /na podstawie referatu, fragmentu listu, książki itd./: polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów, inspirowaniu – pobudzaniu do działania.
2	**Ćwiczenia / *działania*/ praktyczne**	- **Pokaz:** (demonstracja). - **Technika dramy** /sytuacyjna/: polega na odegraniu roli i utożsamianiu się z jej „bohaterem". - **Czynności manualne:** technika ta polega na kontrolowaniu i ocenianiu przez wychowawcę - dowódcę/ czynności praktycznych wychowanka /żołnierza/, a w razie potrzeby – modyfikowanie ich.
3	**Wzór osobisty /przykład osobisty i przywództwo/**	- **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, rozpoznawaniu ich cech osobowości, w tym zarówno pozytywnych, jak i negatywnych itp. - **Opis:** polega na przedstawianiu wychowankom /żołnierzom/ przykładów właściwego postępowania - „wzorów" osobowych - etycznych postaci, czy też przedstawianie im wartości etyczno-moralnych – godnych do naśladowania i przyswojenia przez nich itp. - **Naśladownictwo** /imitowanie/: polega na praktycznym postępowaniu – w różnych sytuacjach i okolicznościach -

		- na przykładzie ukazanych wzorów osobowych itp. - **Modelowanie** /kształtowanie, formowanie/: polega na antycypowaniu – za pomocą „modelu"/wzorca osobowego/ - oczekiwanego i preferowanego zachowania i postępowania żołnierzy /wychowanków/ itp. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/: polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
4	**Metoda nagród i kar**	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do powszechnie akceptowanego postępowania, opartego na dyscyplinie wojskowej itp./. - **Opis:** polega na przedstawianiu wychowankom /żołnierzom/ przykładów właściwego postępowania - „wzorów" osobowych - etycznych postaci, czy też przedstawianie im wartości etyczno-moralnych – godnych do naśladowania i przyswojenia przez nich itp. - **Pogadanka:** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania oraz racjonalnego i skutecznego postępowania opartego o przestrzeganie zasad dyscypliny itp./. - **Sondaż diagnostyczny** /zebranie opinii/: polega na stosownym – przed wyróżnieniem lub ukaraniem żołnierza /wychowanka/ – zapoznaniem się z jego opinią.
5	**Tryb i porządek życia wojskowego** ***/tok życia wojskowego; przymus systemu organizacyjnego wojska/***	- **Pogadanka:** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania oraz racjonalnego i skutecznego postępowania opartego o przestrzeganie zasad dyscypliny, toku i porządku wojskowego itp./. - **Opis:** polega na ukazywaniu żołnierzom /wychowankom/ przykładów postępowania w zakresie praktycznych, a zarazem niezbędnych czynności, dotyczących przestrzegania toku życia w jednostce wojskowej /jak i poza nią/, a także utrzymania porządku wojskowego/. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/: polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
6	**Działalność społeczna** ***/poziom zorganizowania i prowadzenia działalności społecznej i kulturalno-wychowawczej/***	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – czyli pobudzaniu do działalności społecznej w imię najwyższych wartości etyczno-moralnych oraz satysfakcji z należycie wykonanych zadań i spełnionych powinności obywatelskich itp./. - **Pogadanka:** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania oraz racjonalnego i skutecznego postępowania w zakresie podejmowania i realizowania działalności społecznej - w imię najwyższych wartości etyczno-moralnych oraz satysfakcji z należycie

		wykonanych zadań i spełnionych powinności obywatelskich itp./. - **Odczyt** /na podstawie referatu, fragmentu listu, książki itd./: polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działalności społecznej i ukazywaniu efektów natury etyczno-moralnej itp.
7	**Opinia społeczna**	- **Pogadanka:** polega na ukazywaniu argumentów oraz efektów w zakresie ocen opiniodawców, dotyczących wykonanych zadań, bądź też należycie lub niedostatecznie wypełnianych zadań, powinności czy podjętych innych działań na rzecz jednostki wojskowej i pododdziału lub innej społeczności poza jednostką itp.; uzasadnianie i tłumaczenie korzyści płynących z działalności społecznej; przedstawianie „racji: za i przeciw".
8	**Metoda kształtowania nawyków**	- **Opis:** polega na ukazywaniu żołnierzom /wychowankom/ przykładów postępowania w zakresie praktycznych, a zarazem niezbędnych czynności, dotyczących przestrzegania toku życia w jednostce wojskowej /jak i poza nią/, a także utrzymania porządku wojskowego/. - **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, rozpoznawaniu ich cech osobowości, w tym zarówno pozytywnych, jak i negatywnych - w celu podjęcia odpowiednich zabiegów wychowawczych /oddziaływań wychowawczych/, aby te najlepsze zachowania – oparte na najwyższych wartościach etyczno-moralnych – „przerodzić" w nawyki wychowanków /żołnierzy/ itp. - **Naśladownictwo** /imitowanie/: polega na praktycznym kształtowaniu – w różnych sytuacjach i okolicznościach - - nawyków wychowanków /żołnierzy/ na przykładzie uprzednio ukazanych wzorów postępowania /działania/ itp. - **Modelowanie** /kształtowanie, formowanie/: polega na antycypowaniu – za pomocą „modelowych czynności"- oczekiwanego i preferowanego postępowania żołnierzy /wychowanków/ – zachowań mających znamiona nawyków itp. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/: polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
9	**Ceremoniał wojskowy, etyka żołnierska**	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu tradycji oręża polskiego, wartości etyczno - moralnych; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do postępowania moralnego i etycznego w różnych sytuacjach, a także podczas uroczystości wojskowych oraz inspirowaniu do odpowiedniego zachowania i postępowania podczas różnego rodzaju uroczystości – wynikających z ceremoniału wojskowego i tradycji oręża polskiego itp. - **Pogadanka:** polega na ukazywaniu tradycji oręża polskiego, wartości etyczno-moralnych; ukazywaniu motywów etyczno-moralnego postępowania; inspirowaniu – pobudzaniu do moralnego i etycznego wykonywania swoich powinności żołnierskich oraz inspirowaniu do taktownego zachowania i działania

		podczas różnego rodzaju uroczystości - wynikających z ceremoniału wojskowego i tradycji oręża polskiego itp. - **Odczyt:** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu - pobudzaniu do działania – zgodnego z ceremoniałem wojskowych i tradycjami oręża polskiego itp. - **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, podczas uroczystości wynikających z ceremoniału wojskowego i tradycji oręża polskiego; rozpoznawaniu ich cech osobowości, w tym zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. A w razie konieczności - podjęcia odpowiednich zabiegów wychowawczych /oddziaływań wychowawczych/, aby te najlepsze zachowania, oparte na najwyższych wartościach etyczno-moralnych ukazywać im oraz „przerodzić" w nawyki wychowanków /żołnierzy/ itp. - **Naśladownictwo** /imitowanie/**:** polega na praktycznym kształtowaniu – w różnych sytuacjach i okolicznościach, związanych z uroczystościami wojskowymi, wynikającymi z ceremoniału wojskowego i tradycji oręża polskiego –nawyków u wychowanków /żołnierzy/ na przykładzie uprzednio ukazanych wzorów postępowania /działania/ itp. - **Modelowanie** /kształtowanie, formowanie/**:** polega na antycypowaniu – za pomocą „modelowych czynności"- wykonywanych podczas różnego rodzaju uroczystości wojskowych oraz oczekiwanego i preferowanego zachowania i postępowania żołnierzy /wychowanków/ - odpowiednich zachowań mających znamiona nawyków itp.
10	**Metoda oddziaływania przez zespół**	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania służbowego, wynikającego z regulaminów oraz toku i porządku wojskowego oraz działania na rzecz społeczności, jednostki wojskowej, pododdziału itp./. - **Opis:** polega na ukazywaniu przykładów postępowania w zakresie praktycznych, niezbędnych czynności, dotyczących przestrzegania toku życia w jednostce i utrzymania porządku wojskowego/. - **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się przez zespół zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, rozpoznawaniu ich efektów postępowania oraz cech osobowości, w tym zarówno pozytywnych, jak i negatywnych - w celu podjęcia odpowiednich zabiegów wychowawczych /oddziaływań wychowawczych/ przez zespół, aby te najlepsze zachowania– oparte na najwyższych wartościach etyczno-moralnych –kultywować, a te negatywne – piętnować itp. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/**:** polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
11	**Poziom zorganizowania i prowadzenia działalności społecznej i kulturalno-wychowawczej**	- **Technika rekreacji biernej:** polega na korzystaniu przez wychowanków /żołnierzy/ z czytelni i bibliotek /czytanie książek/, klubów żołnierskich, słuchaniu

		muzyki /nagrań radiowych, płyt/, uczęszczaniu do kina, teatru, muzeum, zwiedzaniu wystaw itp. - **Technika rekreacji czynnej:** polega na aktywnym uczestnictwie żołnierzy /wychowanków/ w różnego rodzaju grach, zabawach ruchowo-zręcznościowych, uprawianiu turystyki, w imprezach i uroczystościach w jednostce wojskowej, jak i poza nią, zajęciach kół zainteresowań /o różnym charakterze/ itp. - **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu – pobudzaniu do działania w zakresie uczestnictwa lub realizacji różnego rodzaju imprez i uroczystości o charakterze społecznym, kulturalno-oświatowym czy rekreacyjno-sportowym – zarówno na rzecz pododdziału, jednostki wojskowej, jak i na rzecz innej społeczności poza nią itp./. - **Naśladownictwo** /imitowanie/: polega na praktycznym kształtowaniu – na podstawie najlepszych przykładów i wzorców – właściwego rozumienia przez żołnierzy /wychowanków/ ważności sposobu organizacji różnego rodzaju imprez i uroczystości o charakterze społecznym, kulturalno-oświatowym czy rekreacyjno-sportowym – zarówno na rzecz pododdziału, jednostki wojskowej, jak i na rzecz innej społeczności poza nią itp./. - **Modelowanie** /kształtowanie, formowanie/: polega na antycypowaniu – za pomocą „modelowych czynności", wykonywanych podczas uczestnictwa lub organizacji różnego rodzaju imprez i uroczystości o charakterze społecznym, kulturalno-oświatowym czy rekreacyjno-sportowym - odpowiednich zachowań mających znamiona nawyków, a przede wszystkim „zasad dobrej roboty" – z prakseologicznego punktu widzenia itp. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/: polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, w zakresie uczestnictwa lub organizacji różnego rodzaju imprez i uroczystości o charakterze społecznym, kulturalno - oświatowym czy rekreacyjno-sportowym, a następnie rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
12	**Instytucje gwarantowania praw obywatelskich i żołnierskich**	- **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na zapoznawaniu żołnierzy /wychowanków/ z przysługującymi im prawami i wolnościami obywatelskimi, ale także i odpowiedzialnością służbową oraz karno-dyscyplinarną– w przypadku nieprzestrzegania dyscypliny czy łamania tego prawa; ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów, inspirowaniu – pobudzaniu do przestrzegania prawa, regulaminów, toku i porządku życia w jednostce wojskowej i poza nią/. - **Opis** / ukazywanie przykładów postępowania w zakresie praktycznych, niezbędnych czynności, dotyczących przestrzegania prawa i dyscypliny wojskowej, toku życia w jednostce wojskowej i poza nią itp. - **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, przestrzeganiu przez nich prawa i dyscypliny wojskowej,

		rozpoznawaniu ich cech osobowości, w tym zarówno pozytywnych, jak i negatywnych - w celu podjęcia odpowiednich zabiegów wychowawczych /oddziaływań wychowawczych/, aby te najlepsze zachowania – oparte na najwyższych wartościach etyczno-moralnych – nagradzać, a te nie licujące z postawa i etyka żołnierską - piętnować itp. Ponadto wszyscy żołnierze /wychowankowie/ muszą wiedzieć, że są i jakie to są instytucje, które gwarantują im niezbywalne prawo do wnoszenia skarg, zażaleń itp. – w przypadku naruszenia ich godności czy dóbr osobistych itp. - **Kontrola bieżąca:** polega na konsekwencji w zakresie przestrzegania prawa, zasad i przepisów, ustaw, regulaminów wojskowych. Wychowankowie /żołnierze/ muszą wiedzieć, że podlegają nieustannej kontroli, a łamanie prawa i dyscypliny Może być napiętnowane /karane/, natomiast wzorowe zachowanie – nagradzane itp. - **Stawianie i rozliczanie zadań** /wydawanie poleceń/**:** polega na dyscyplinowaniu wychowanków /żołnierzy/ - poprzez racjonalne przydzielanie im zadań do realizacji, rozliczanie ich z jakości i terminowości ich wykonania.
13	**Samokontrola i samoocena**	- **Autorefleksja:** polega ona na nauczeniu żołnierzy /wychowanków/ samooceny w zakresie swoich zachowań i swojego postępowania. W wypadku zaś, gdy zachowa-nie budzi wiele zastrzeżeń ze strony wychowawców /dowódców/ - umiejętnego modyfikowania go tak, aby przywrócić pożądany stan rzeczy w tym zakresie itp. Metoda ta możliwa jest u osób, które w pełni uzyskały samoświadomość w zakresie swojego postępowania i po-trafią ten fakt bez problemu zauważyć itp. - **Samokontrola bieżąca i końcowa:** technika ta, jak powyższa wymaga od żołnierza /wychowanka/ samoświadomości w zakresie swojego postępowania. Musi zatem on umieć samokontrolować się zarówno w krótszym okresie czasu, jak i w dłuższym tak, aby móc z perspektywy określonego czasu opisać, a co za tym idzie – w razie potrzeby – zmodyfikować swoje postępowanie. W tej metodzie ważnym jest przestrzeganie tzw. „zasad zdrowia psychicznego", które mają istotny wpływ na racjonalne i skuteczne znalezienie ewentualnych przyczyn swojej chwilowej niedyspozycji oraz dokonania - w określonym czasie – stosownych modyfikacji w tym zakresie itp.
14	**Samodoskonalenie**	- **Autorefleksja**: polega na nauczeniu się przez wychowanków /żołnierzy/ - przy pomocy wychowawców /dowódców/ kontrolowania nie tylko swojego zachowania, ale i postępowania. Gdy włączy się w ten proces wyobraźnia można antycypować swoja najbliższą przyszłość. Wówczas różne rozpatrywane warianty, sugestie oraz intuicja pozwalają na dostrzeżenie potrzeby samodoskonalenia się, aby czy to w wojsku, czy poza nim – zrealizować soje życiowe plany. - **Autokreacja:** metoda ta dotyczy „umysłów" nie tylko samoświadomych, ale związanych z kreatywnym i twórczym myśleniem. Szukając racjonalnych, coraz to nowszych rozwiązań – wychowankowie /żołnierze/ dostrzegają potrzebę samodoskonalenia się. Z czasem

		stają się ludźmi już nie tylko poszukującymi, ale i kreatywnymi poszukiwaczami – na miarę swojego rozwoju intelektualnego. Takiej postawie – z psychologicznego punktu widzenia – sprzyja tzw. „dominanta poszukiwawcza" oraz tzw. „otwarta postawa umysłu".
15	**Współzawodnictwo indywidualne i zespołowe**	- **Technika rekreacji czynnej:** ma najistotniejszy wpływ na przekonanie wychowanków /żołnierzy/, iż tylko po przez aktywne uczestnictwo w różnego rodzaju zawodach czy imprezach kulturalno – oświatowych o charakterze współzawodnictwa – mogą zmierzyć się – rywalizować z innymi /oczywiście w miarę racjonalnych zasad, przepisów i zdrowego rozsądku itp./. Wobec tego należy sukcesywnie wdrażać żołnierzy /wychowanków/ do tego typu zawodów, czy konkurencji o charakterze kulturalno - oświatowym, opartych na współzawodnictwie indywidualnym lub zbiorowym. - **Rozmawianie (dialog, dyskusja):** polega na ukazywaniu argumentów; uzasadnianiu i tłumaczeniu; przedstawianiu „racji: za i przeciw"; ukazywaniu motywów; inspirowaniu - pobudzaniu żołnierzy /wychowanków/ do współzawodnictwa w ramach różnego rodzaju zawodów i imprez o charakterze kulturalno – oświatowym – pobudzaniu do zdrowej, opartej na określonych zasadach rywalizacji itp. Ważnym tu jest fakt, iż żołnierze /wychowankowie/ muszą w tego rodzaju zawodach uwzględniać „racje i priorytety" zespołu, w którym występują /rywalizują z innymi/ itp. - **Naśladownictwo** /imitowanie/**:** polega na praktycznym kształtowaniu – na podstawie najlepszych przykładów i wzorców różnego rodzaju rywalizacji /w kraju i na świecie/, np. wielkich sportowców – właściwego rozumienia przez żołnierzy /wychowanków/ roli i ważności aktywnego, opartego na zdrowych zasadach współzawodnictwa itp. Zatem rolą i zadaniem wychowawcy /dowódcy/ jest odpowiednie przygotowanie wychowanków /żołnierzy/ do tego typu rywalizacji. - **Modelowanie** /kształtowanie, formowanie/**:** polega na antycypowaniu – za pomocą „modeli"/wzorców osobowych/ np. wielkich sportowców – oczekiwanego i preferowanego zachowania i postępowania żołnierzy /wychowanków/ w czasie współzawodnictwa, tj. podczas zawodów czy innej rywalizacji w ramach działalności kulturalno-oświatowej itp. - **Zachęcanie do współzawodnictwa:** polega na ukazywaniu odpowiednich motywów i argumentacji, aby wychowankowie /żołnierze/ - z własnej woli oraz potrzeby przystąpili do konstruktywnej rywalizacji, opartej na zdrowych zasadach współzawodnictwa zespołowego i indywidualnego itp./. - **Opis:** polega na ukazywaniu przykładów wielkich ludzi – np. sportowców, którzy swoim postępowaniem udowodnili, iż kierowali się podczas współzawodnictwa najwyższymi zasadami etycznymi, opartymi na odpowiednich zasadach rywalizacji oraz cechach charakterologicznych, mając jednocześnie na uwadze zarówno dobro grupowej, jak i indywidualnej rywalizacji itp.

		- **Obserwacja edukacyjna:** polega na przyglądaniu się zachowaniu i postępowaniu żołnierzy /wychowanków/, podczas różnego rodzaju współzawodnictwa i rywalizacji, rozpoznawaniu ich cech charakterologicznych /osobowościowych/ i umiejętności w różnych dziedzinach działalności społecznej, kulturalno-oświatowej i rekreacyjno-sportowej, które predestynują ich do udziału w tego typu zawodach /konkurencjach o ww. charakterze/

1.4. Dziedziny wychowania

M. Łobocki[1] definiując dziedziny wychowania nazywa je sferami rzeczywistości, w które wychowanie wkracza, z którymi zarówno dziewczęta, jak i chłopcy mają do czynienia na co dzień lub z którymi mogą się spotkać w najbliższej przyszłości.

W takim ujęciu definicja ta dotyczy tylko jednej klasyfikacji /patrz pkt. a)/, jaką z kolei podaje P. Petrykowski, który twierdzi, że we współczesnej teorii wychowania rozróżnia się dwa systemy klasyfikacyjne dziedzin wychowania[2]:

a) pierwsza klasyfikacja, w tym wypadku za podstawę podziału przyjmuje się sfery rzeczywistości /patrz. wyżej M. Łobocki/, w których toczą się procesy wychowawcze;

b) druga klasyfikacja, wyodrębnia się tu rodzaje dyspozycji osobowościowych, kształtowanych w wyniku działalności wychowawczej /propozycja ta sięga czasów starożytnych /za: H. Muszyński, Zarys teorii wychowania, wyd. cyt./.

Tabela nr 5 zawiera zestawienie obu rodzajów ww. klasyfikacji i ich podziały.

Tab. 5. Wybrane rodzaje dziedzin wychowania

l.p.	*	
	Wg sfer rzeczywistości, w których toczą się procesy wychowawcze	***Wg rodzajów dyspozycji osobowościowych, kształtowanych w wyniku działalności wychowawczej*** **
1	Wychowanie moralne	Przez pracę
2	Wychowanie estetyczne	Przez naukę
3	Wychowanie umysłowe	Przez sztukę
4	Wychowanie seksualne	Przez sport i wypoczynek

[1] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 267.
[2] P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania-wprowadzenie w problematykę*, dz. cyt., s.107.

5	Wychowanie patriotyczne	Przez kolektyw /grupę, zespół/
6	Wychowanie religijne	
7	Wychowanie zdrowotne	

* Źródło: M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 267-305 oraz P. Petrykowski,, *Podstawy teorii wychowania-wprowadzenie w problematykę*, dz. cyt., s.107-122, a także W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.463-468.
** Źródło: Zob. K. Klimek, *Wybrane problemy pedagogiki*, Toruń 2000.

Ogólna charakterystyka ww. rodzajów dziedzin wychowania:

A/ Wychowanie moralne[1]: złożoność i wieloaspektowość samej moralności[2], o której badacze pisali już od dawna, skomplikowała się w swoisty sposób poprzez wielość zdarzeń i przeobrażeń w dzisiejszym świecie. Dlatego też zagadnienia moralności i wychowania moralnego należą do najważniejszych, zwłaszcza we współczesności, obszarów dociekań teoretycznych i praktycznych. Moralność stanowi tę część życia społecznego, która niezwykle trudno daje się ująć w „karby" naukowej systematyzacji i opisu wyjaśniającego. Lecz jednak to jej przypisywane jest kluczowe znaczenie o charakterze i jakości relacji międzyludzkich w grupach społecznych.

M. Łobocki przypomina, że nierzadko pojęcia „wychowanie moralne" używa się zamiennie z nazwami wychowania o wartości i wychowania estetycznego. Uważa on także, że wychowanie moralne pozostaje w bliskiej łączności z wychowaniem religijnym, laickim i prorodzinnym, a także i w określonym stopniu – z wychowaniem ideowym, obywatelskim, umysłowym, zdrowotnym i fizycznym.

Strukturę moralności wyznacza kilka składowych. Za najważniejsze uznać trzeba normy moralne, wskazujące powinności jednych osób wobec drugich, wobec innych grup społecznych, także wobec świata natury. Normy powstały w trakcie długotrwałych procesów rozwoju danego społeczeństwa znajdującego się pod wpływami określonego kręgu kulturowego. Społeczności wchodzące w zakres takiego kręgu, uznają na ogół te same normy, gdyż ich treścią są aprobowane przez wszystkich wartości moralne.

Innymi składowymi struktury moralności są oceny, wzory i sankcje moralne. Normy moralne stanowią istotny składnik różnych systemów kontroli społecznej; przybierają postać zdań nakazujących lub zakazujących wykonanie danej czynności

[1] Zob. J. Górniewicz, dz. cyt., s. 97-126; M. Łobocki, dz. cyt., s. 267-273; P. Petrykowski, dz. cyt., s.108-118; W. Okoń, dz. cyt., s. 464-465.
[2] **Moralność**: to ogół ocen, norm, wzorców, prawideł postępowania w określonych środowiskach i epokach historycznych; **moralny** – etyczny, szlachetny, bezinteresowny, odnoszący się do życia psychicznego, umysłu, uczuć, niematerialny, duchowy. – Zob. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 2000, s. 336.

(„miłuj bliźniego" czy „nie zabijaj"). Treścią norm moralnych są wartości, gdyż ich osiąganie i uznawanie w życiu jest pożądane, postulowane.

M. Łobocki zaznacza, iż obecnie mówi się o wychowaniu moralnym w dwu znaczeniach, tj.:

- opisowym /neutralnym/, które ma za zadanie zwłaszcza młodzieży z różnymi sposobami postępowania moralnego, bez sugerowania jednoznacznej ich oceny /tj. głównie na podstawie obecnie uznawanych przez dziewczęta i chłopców kryteriów;
- oceniającym /normatywnym/, które stawia sobie za cel przyswojenie przez dzieci i młodzież norm, zasad, wartości moralnych, których aprobata i realizacja maja zapewnić im bycie moralnie dobrymi (...).

Powyższe rozumienia wychowania moralnego na ogół nie znajdują swojego odzwierciedlenia w swojej czystej postaci, gdyż nie ma jakoby przyzwolenia na wyłączność któregoś z nich.

Ujmując wychowanie moralne jako proces, można określić go jako wszelkie zamierzone, świadome i planowo organizowane oddziaływania wychowawcze, mające na celu spowodowanie określonych przemian w strukturach psychicznych wychowanka i ukształtowania dzięki temu pożądanej, z punktu widzenia interesów danej grupy społecznej, postawy społeczno-moralnej. W takim jednak ujęciu wychowanie moralne jest wyodrębnione z całokształtu oddziaływań wychowawczych jako pewne zabiegi skierowane przede wszystkim na kształtowanie postaw moralnych. Wychowanie moralne jest tutaj autonomiczną dziedziną w edukacji człowieka.

Jak podaje P. Petrykowski - wbrew obiegowym przekonaniom, wiadomym jest, że jednostka nie ma moralności danej, lecz podlega procesowi rozwoju moralnego. Wobec tego proces ten przebiega przez różne stadia, wyznaczone przez dwa główne czynniki:

- pierwszy, jest przejście od biernego uczestnictwa w życiu społecznym do aktywnego współtworzenia tego życia, zatem swoista aktualizacja podmiotowości w życiu społecznym;
- drugi, wraz z osiąganiem dojrzałości we wszystkich trzech sferach czynników osobowościowych, tj.: biologicznej, psychicznej i społecznej.

Ponadto ww. czynniki, będące także procesami - nawzajem się przenikają, są ze sobą ściśle zespolone.

Zgodnie z przedstawieniem rozwoju moralności przez Sergiusza Hessena /*Podstawy pedagogiki*, Warszawa 1931/[1] wyróżnia się jego trzy fazy:

- anomii moralnej, to początkowy okres dzieciństwa, kiedy dziecko nie jest świadome swego istnienia i z natury rzeczy jego działalności nie można oceniać w kategoriach moralnych. To funkcjonowanie charakterystyczne jest dla tego okresu niemowlęcego i pierwszej fazy po niemowlęcym. Etap ten - nieświadomego funkcjonowania jednostki w społeczeństwie nazywany bywa też amoralizmem (...);

- heteronomii, w fazie tej jednostka podporządkowuje się już normom moralnym, jakie obowiązują w danym społeczeństwie. S. Hessena zauważa, iż wówczas dziecko wchodzi w świat wartości zastanych, a podmiotem moralności w tym przypadku jest społeczeństwo. Faza ta rozpoczyna się w momencie, gdy jednostka - dziecko osiąga świadomość swego istnienia /postrzega swoje „Ja"/ Tym samym jednostka dostrzega i uświadamia sobie swoją odrębność od otaczającego świata, innych ludzi, a także istnienie norm moralnych. Ww. autor podkreśla, że. jednostka poznaje pojęcia moralne, normy oraz zbudowane na ich podstawie poglądy, poczucia i przekonania moralne, kształtuje także nawyki i przyzwyczajenia moralne oraz wolę (...);

- autonomii, w tej fazie jednostka zaczyna w pełni świadomie przestrzegać poznanych norm moralnych, przy czym są one postrzegane jako efekt własnych przekonań, nie zaś jako skutek lęku czy obawy przed negatywnymi konsekwencjami czy karą grożącą ze strony innych członków danej grupy społecznej. Tym samym jednostka stając się podmiotem, wyrabia w sobie swoistą wewnętrzną dyscyplinę, wyzwalając się jednocześnie z zewnętrznego przymusu (...).

Powyższe spojrzenia i pionierskie rozważania /koncepcja/ doczekały się unacześnienia i dodano do ww. faz jeszcze jedną, o to one[2]:

faza anomii moralnej /jw./, wyróżniono w niej:

- fazę - amoralizm /tzn. dziecko zachowuje się „niemoralnie", mając na to przyzwolenie społeczne itp./.;

faza heteronomii /jw./, wyróżniono w niej:

---

[1] Za: P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania* ... dz. cyt., s.113-114.
[2] Tamże, s. 114.

- fazę egocentryzmu /jednostka nie jest zdolna jeszcze do zrozumienia stanów psychicznych ludzi itp./;
- fazę konformizmu /jednostka podporządkowuje się obowiązującym normom w grupie, gdyż chce być akceptowana przez osoby znaczące w danej grupie itp./;
- faza socjonomii_/to stadium – etap rozwoju człowieka, w którym akceptuje on bezwzględnie normy obowiązujące w grupie rówieśniczej, uznając je jednocześnie za własne, utożsamiając się z wartościami w niej aprobowanymi/, wyróżniono w niej:
- *fazę konwencjonalizmu moralnego* /jednostka w tej fazie identyfikuje się z normami moralnymi uznawanymi przez inne osoby z grup itp./;
- faza autonomii moralnej/jw./, wyróżniono w niej:
- fazę pryncypializmu /jednostka uznaje dane normy za własne i dąży do bezwzględnego ich przestrzegania itp./;
- fazę racjonalizmu /jednostka zaczyna rozumieć zasady funkcjonowania norm moralnych w grupie itp./;
- fazę idealizmu /jednostka rozwija własny system moralny na podstawie zinternalizowanych uprzednio wartości itp.

M. Łobocki i wielu innych autorów uważa wychowanie moralne jako nieodzowne zwłaszcza w społeczeństwie pluralistycznym, w którym jednostka niemal nagminnie spotyka się z przesłaniem wielu kultur, religii, tradycji i ideologii.

Dlatego też wychowanie moralne stawia przed rodzicami, wychowawcami i nauczycielami coraz to nowsze i wcale niełatwe zadana w tym zakresie..

Ponadto M. Łobocki[1] podaje, iż od lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia wprowadzono dwie zasadnicze metody wychowania moralnego, które we współczesnych czasach mogą się okazać poniekąd ważnym uzupełnieniem i pogłębieniem podejścia w tradycyjnym wychowaniu moralnym, są to:

- metoda „klaryfikowania wartości", polegająca na uświadamianiu sobie własnych uczuć przezywanych w związku z rozpoznawanymi wartościami /nie tylko moralnymi/, a o tym jaką wartość uznaje jednostka za słuszną – decyduje ona sama w zależności od własnych upodobań itp.;

[1] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 272-273.

- metoda „rozumowania moralnego", umożliwia on głębszy namysł za pomocą argumentacji logicznej na ocenami, normami, zasadami i wartościami moralnymi; w tym celu uczniowie najpierw zostają zapoznani z określonym dylematem moralnym, następnie – podejmują próbę jego rozwiązania itd.

Wg M. Łobockiego druga metoda z ww. jest bardziej przydatna w pracy wychowawczej, gdyż - w przeciwieństwie do pierwszej metody /„klaryfikowania wartości"/ liczy się nie „widzi mi się" w sprawach moralnych, lecz nade wszystko siła argumentów.

B/ Wychowanie estetyczne[1]: w odróżnieniu od innych dziedzin wychowania jest o stosunkowo młodym rodowodzie /aczkolwiek sztuka jako taka, także w zakresie kształtowania i rozwijania zdolności artystycznych, miała swoje miejsce w pracach filozoficznych jak i w praktyce, to jak stwierdza P. Petrykowski, że badania nad tą problematyką mają swój rodowód sięgający XIX wieku/.

Teoretycy przypisują pojawienie się nazwy: „wychowanie estetyczne" – Fryderykowi Schillerowi /1759-1805, która to nazwę wprowadził w pracy zatytułowanej: „*Listy o estetycznym wychowaniu człowieka*" – wyd. 1795, Pol. 1843 i 1972/. Który to autor Schiller zaproponował ujmowanie wizji człowieka w trzech wymiarach egzystencjalnych: fizycznym (jako organizm), prawnym (jako obywatel państwa i członek społeczeństwa) i estetycznym (jako jednostka kreująca wartości i idee)[2].

Obok terminu wychowania estetycznego na gruncie pedagogiki występuje również termin *wychowanie przez sztukę*, który do literatury pedagogicznej wprowadził Herbert Read /„*Wychowanie przez sztukę*, tłum. A. Trojanowska – Kaczmarska, Wrocław 1976"/ w połowie XX wieku.

Wobec tego w literaturze pedagogicznej oba ww. terminy — wychowanie przez sztukę i wychowanie estetyczne często traktowane są zamiennie. Badacze tej problematyki zwracają jednak uwagę na pochopność tego utożsamiania, gdyż przez wychowanie estetyczne określa się takie procesy edukacyjne, których efektem było ukształtowanie pewnego poziomu kultury estetycznej jednostki /wyraża się to w dążeniu do rozwijania wrażliwości na wartości estetyczne tkwiące tak w sztuce, jak i w naturze, wyrobienia

---

[1] Zob. J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 126-165; M. Łobocki, dz. cyt., s. 273-280; P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania-wprowadzenie w problematykę*, dz. cyt., s.118-120.
Wychowanie estetyczne: jeden ze składników wychowania i wielostronnego kształcenia, rozumiany jako ogół świadomych oddziaływań na wychowanka i jego działań własnych, w których wartości estetyczne i artystyczne wykorzystuje się do pogłębiania życia uczuciowego, rozwoju aktywności twórczej i samoekspresji wychowanka oraz umożliwienia mu kontaktu z różnymi dziedzinami sztuki; niektórzy teoretycy utożsamiają wychowanie estetyczne z wychowaniem przez sztukę. - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.464.
[2] Zob. M. Łobocki, dz. cyt., s. 274.

smaku estetycznego/ , a w wychowaniu przez sztukę działalność artystyczna i dzieła sztuki traktowane są jako narzędzia rozwoju człowieka /wartości sztuki wykorzystywane są dla wzbogacenia osobowości jednostki, wewnętrznej treści życia jednostki, jej postawy wobec świata/.

Jak podaje I. Wojnar[1] wychowanie estetyczne występuje na ogół w dwojakim znaczeniu, tj.:

- w znaczeniu węższym, oznacza „kształcenie do sztuki - czyli kształtowanie wrażliwości i kultury koniecznej dla przezywania, poznawania i oceny zjawisk estetycznych". W tym znaczeniu wychowanie estetyczne zajmuje się głównie rozwijaniem wrażliwości dzieci i młodzieży na takie zjawiska estetyczne, jak piękno i kultura, tj. odnoszące się zarówno do świata natury, jak i dokonań ludzkich /w takim rozumieniu wychowanie estetyczne występuje także pod nazwą: ***wychowania do sztuki***/;
- w znaczeniu szerszym, „odnosi się do kształcenia pełnej integralnej osobowości człowieka, nie tylko w sferze wrażliwości estetycznej, ale – dzięki tej wrażliwości – obejmuje także oddziaływanie na sfery: intelektualną /poprzez wzbogacanie wiedzy i myślenia osobistego/ i moralno – społeczną /poprzez zdobywanie podstaw oceny moralnej i umiejętności rozumienia sytuacji ludzkich, a przez to pełniejszego porozumienia z drugim człowiekiem. W tym znaczeniu wychowanie estetyczne obejmuje swym zasięgiem wielostronny rozwój człowieka, czyli oddziałuje nie tylko na jego sferę emocjonalną. Lecz także i na sferę intelektu i moralności /w takim rozumieniu wychowanie estetyczne występuje także pod nazwą: ***wychowania przez sztukę***/.

Czyli współcześnie wychowanie estetyczne obejmuje: wychowanie przez sztukę oraz wychowanie do sztuki. W takim rozumieniu chodzi przede wszystkim o zespół oddziaływań zmierzających do ukształtowania wrażliwości wychowanka na wartości sztuki, wyrobienia w nim smaku estetycznego i kultury artystycznej. Zapewnić to ma – jak podaje I. Wojnar[2] - tożsamość kulturowego dziedzictwa w kolejnych pokoleniach.

W literaturze przedmiotu – jak podaje P. Petrykowski[3] - można także znaleźć trzeci termin wychowanie estetyczne /wg J. Górniewicza/ - w wąskim znaczeniu, który oznacza

---

[1] Tamże.
[2] I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego- zarys problematyki*, Warszawa 1976.
[3] Por. J. Górniewicz, dz. cyt., s. 126-170.

procesy oddziaływań zmierzających do wzbogacania przeżyć ludzi z wykorzystywaniem wartości tkwiących w zjawiskach pochodzących spoza dziedziny sztuki: zjawiska przyrodnicze czy niektóre wytwory cywilizacyjne.

Autorzy wymieniają szereg postulatów wobec wychowania estetycznego, aby spełniało ono swoją rolę w kształtowaniu osobowości wychowanka, do najważniejszych należą[1]:

- ma sprzyjać ono kształtowaniu postawy :otwartego umysłu" /jako stosunku człowieka do życia, samego siebie, innych ludzi, przeszłości i teraźniejszości/;
- ma umożliwiać wychowankowi „lepiej kształtować swą przyszłość i lepiej przeżywać dzień dzisiejszy";
- ma umożliwiać postrzeganie otaczającej rzeczywistości w sposób maksymalnie wyzwalający i wysubtelniony;
- ma umożliwiać zdobywanie i przezywanie nowych doświadczeń, związanych z odkrywaniem własnego życia psychicznego, swego stosunku do samego siebie, świata i innych ludzi;
- ma wzbogacać - za pośrednictwem dzieł sztuki – wiedzę zdobytą w sposób intelektualny oraz obudzić w wychowankach nowe zainteresowania i pasję poznawczą;
- ma stanowić cenną inspirację dla własnej aktywności twórczej dzieci i młodzieży.

Ważną rolę w wychowaniu estetycznym odgrywa nauczyciel, wychowawca czy rodzic. Oczekuje się, aby nie tyle wiedział on wszystko, ale przede wszystkim , aby był inspiratorem, partnerem do dyskusji i współdziałania.

C/ Wychowanie umysłowe[2]: idea wychowania umysłowego – jak zaznacza J. Górniewicz – oparta jest na tezie, że w praktyce nie da się oddzielić procesu nauczania od wychowania,

---

[1] Por. M. Łobocki, dz. cyt., s. 278-288.

[2] Zob. J. Górniewicz, dz. cyt., s. 165-170; M. Łobocki, dz. cyt., s. 295-298; P. Petrykowski, dz. cyt., s.120-122. **Wychowanie umysłowe**: wychowanie intelektualne, kształtowanie pozytywnej motywacji i postaw wobec nauki jako wytworu umysłu ludzkiego, wobec pracy umysłowej i zaszczepianie wychowankom potrzeby rozwijania własnego umysłu. Zgodnie z założeniem wielostronnej edukacji wychowanie umysłowe opiera się na oddziaływaniu na stronę poznawczą, emocjonalną i na aktywność praktyczną. Oddziaływanie na stronę poznawcza polega nie tylko na stwarzaniu warunków do nabywania przez wychowanka wiedzy gotowej oraz samodzielnego dochodzenia do wiedzy, lecz przede wszystkim na kształtowaniu stosunku do wiedzy jako jednej z najcenniejszych wartości, na kształtowaniu przekonań naukowych i poglądu na świat. Rozwijanie strony emocjonalnej sprowadza się do stwarzania wychowankowi częstych okazji do przezywania wartości intelektualnych i doskonalenia własnych czynności umysłowych. W wysokim stopniu rozwijaniu motywacji i postaw wobec nauki sprzyja również własna działalność praktyczna wychowanka, w której korzysta on z wiedzy naukowej: w swoich pracach praktycznych, gdzie tę wiedzę się nagromadza lub stosuje, w dyskusjach organizowanych w klubie i kole zainteresowań, w kontaktach z instytucjami naukowymi lub poszczególnymi

gdyż obie te dziedziny praktyki ludzkiej wzajemnie się przenikają. Co zaznaczył J. F. Herbart /"*Wykłady pedagogiczne w zarysie*, Warszawa 1937"/ - wprowadzając do literatury naukowej taki termin jak: „nauczanie wychowujące"[1].

Zagadnienia związane z celowym, intencjonalnym rozwijaniem umysłu jednostki od dawna było przedmiotem zainteresowań ludzi. Dopracowano się wielu skutecznych i praktycznych sposobów kształtowania i rozwijania intelektu człowieka, także i sposobów przekazywania wiedzy. Istota wychowania umysłowego sprowadza się do tego, że w toku zajęć – w toku czynności przekazywania wiedzy i określonych umiejętności uczniom – nauczyciel oddziałuje na ich osobowość i to nie tylko samymi treściami, ale także swoja postawą do wiedzy, do pracy zawodowej, swoim stosunkiem do uczniów i innych osób funkcjonujących w danej instytucji szkolnej.

Wobec powyższego sam nauczyciel staje się - jako osoba społeczna – wzorem zachowań uczniów. Bo to m.in. dobiera określone treści /czy to z języka ojczystego, języków obcych, historii, wiedzy o kulturze, czy wiedzy o społeczeństwie, które zawierają określony potencjał wartości wychowawczych itp./, które przemawiają do wyobraźni uczniów, ich intelektu, kształtują ich system wartości itp.

W przekonaniu wielu badaczy w teorii nauczania nie da się ominąć problematyki wychowawczej. Zdaniem H. Muszyńskiego[2], jednym z zasadniczych celów wychowania umysłowego jest kształtowanie określonego poglądu na świat,. Natomiast jednym z zasadniczych celów wychowania umysłowego jest kształtowanie naukowego poglądu na świat. Wg tej jego koncepcji – człowiek wychowywany powinien mieć pewien określony zasób wiedzy o przyrodzie i społeczeństwie, uformowane poglądy, przeżycia emocjonalne związane z poznawaniem rzeczywistości i konstruowaniem poglądów oraz przekonania traktowane jako pewne sądy wartościujące dotyczące uformowanych poglądów – czyli celem wychowania umysłowego /wg H. Muszyńskiego/ miało być ukształtowanie światopoglądu opartego na wynikach badań naukowych. Wynika z powyższego, że wychowanie umysłowe obejmowałoby rozwój intelektualny jednostki wyrażający się w kształtowaniu zdolności poznawczych i uzyskiwaniu coraz szerszego zakresu informacji z różnych dziedzin rzeczywistości; rozwój emocjonalny – oparty na wyrażaniu ocen oraz rozwój motywacyjny – oparty na dążeniu do poszukiwania informacji zgodnych z oczekiwaniami podmiotu.

---

przedstawicielami nauki. Wychowanie umysłowe realizuje się w szkole, uczelni wyższej czy w innych ogniwach systemu oświaty przez nauczanie i uczenie się różnych przedmiotów, pracę pozalekcyjną i zajęcia w kołach zainteresowań, kołach naukowych, jak również przez kształcenie równoległe, kształcenie ciągłe i samokształcenia. - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.467-468.

[1] J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 165.

[2] H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, dz. cyt.

Natomiast J. Górniewicz [1] - w przeciwieństwie do ww. poglądu - uważa, że celem wychowania umysłowego powinno być rozwijanie zdolności poznawczych człowieka, pogłębianie jego wrażliwości intelektualnej wyrażającej się w poszukiwaniu problemów wartych podjęcia i rozwiązania, kształtowanie kultury umysłowej – czyli określonego sposobu podchodzenia do problemów intelektualnych, przyglądania się im niejako z różnych stron, rozważanie odnoszące się do wyników dociekań badawczych, krytyczne ustosunkowanie się do własnych badań i umiejętność włączania tych wyników do zasobu indywidualnej wiedzy człowieka.

Natomiast zdaniem W. Okonia[2] w wychowaniu umysłowym rozwijamy – jak sama nazwa wskazuje – umysł, rozumiany jako pewna ogólna właściwość człowieka, której funkcją jest kierowanie własna działalnością poznawczą i praktyczną oraz koordynowanie tej działalność. Ww. autor uważa także, że podstawowymi elementami wychowania umysłowego są głównie:

- zapewnienie uczniom znajomości ogólnych podstaw wiedzy o przyrodzie, społeczeństwie i kulturze;
- ogólne przygotowanie do działalności praktycznej;
- ogólny rozwój zdolności oraz zainteresowań.

M. Łobocki[3] zaznacza, że wobec różnych koncepcji nauczania, podporządkowanych wychowaniu umysłowemu – z punku widzenia pedagogicznego – stanowią one tylko naukowe rozważania w tym zakresie, aczkolwiek o liczące się współcześnie, gdyż znajdują swe odbicie w szeroko rozumianej praktyce pedagogicznej. Wobec tego poszukiwanie kompromisu ww. kwestii sprowadza sie do pewnych postulatów, można je zarysować nastepujaco:

- uatrakcyjniać prowadzenie lekcji – w myśl „szkoły aktywnej" – poprzez nauczanie umysłowe, które sprzyja tworzeniu sytuacji problemowej i aranżowanie swobodnej dyskusji /w tym wypadku sprzyja to przekonaniu uczniów, iż omawiane na lekcjach zagadnienia są ważne nie tylko z punktu widzenia programu szkolnego, lecz także spotykają się wówczas uczniowie z ich własnym zainteresowaniem – ale to wymaga także tworzenia przez nauczyciela poprawnych dydaktycznie sytuacji problemowych na zajęciach itp./ ;

---

[1] J. Górniewicz, dz. cyt., s. 167.
[2] Za: P. Petrykowski, *Podstawy teorii wychowania -wprowadzenie w problematykę*, dz. cyt., s.122.
[3] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s.297.

- nadawać lekcjom wartość prawdziwie wychowawczą z powodu umożliwiania uczniom szeroko zakrojonej aktywności i samodzielności pod dyskretną kontrolą nauczyciela;
- aranżować przez nauczycieli na lekcjach dyskusje zespołowe – w obrębie poszczególnych grup uczniowskich /na forum całej klasy/ - zwłaszcza dyskusje bogate w kontrowersyjne wypowiedzi uczniów, aby uczyć ich samodzielności i krytycyzmu w myśleniu, a także obrony własnego stanowiska lub rezygnacji z niego, jeżeli okaże się ono błędne itp.

D/ Wychowanie seksualne[1]: ta dziedzina wychowania jest nie mniej ważna od pozo-stałych, dlatego też powinna być znana wszystkim tym, którzy są projektodawcami i organizatorami działalności wychowawczej.

„Wychowanie seksualne" – w literaturze przedmiotu – występuje także i pod inną nazwą, tj. jako „wychowanie do życia w rodzinie" lub „wychowanie do miłości". Jak podaje M. Łobocki[2] stosowane nazwy pozwalają uniknąć zbędnych skojarzeń – zamiast „wychowanie seksualne" – zawiązanych wyłącznie z biologicznymi aspektami ludzkiej seksualności, odartej z wszelkich konotacji moralnych itp.

„Wychowanie seksualne" jest realizowane głównie przez takie instytucja jak[3]rodzina i szkoła. W rodzinie dzieci na przykładzie ojca i matki kształtują swoje pierwsze, często decydujące wyobrażenia o miłości miedzy kobietą i mężczyzną, o stosunkach wzajemnych między przedstawicielami obu płci. W szkole – obecnie jako instytucji koedukacyjnej – są stwarzane odpowiednie warunki do poznania i zrozumienia przedstawicieli innej płci oraz do wytworzenia odpowiedniej kultury uczuć i prawidłowych stosunków wzajemnych.
Zajęcia z dziedziny wychowania seksualnego - w szkole – są realizowane głównie na lekcjach biologii, języka polskiego, historii, religii lub etyki i wychowania fizycznego. Ponadto dobra okazją do prowadzenia powyższej problematyki są lekcje wychowawcze i lekcje przysposobienia do życia w rodzinie.

Z pedagogicznego punktu widzenia „wychowanie seksualne" jest istotnym elementem działalności wychowawczej, oczywiście tylko wówczas gdy nie ogranicza się jedynie do omawianego wąsko pojętego seksualizmu i dotyczy także związanych z nim problemów

---

[1] Zob. M. Łobocki, dz. cyt., s. 280-288.
Wychowanie seksualne: to ogół oddziaływań i wpływów zmierzających do kształtowania u dzieci i młodzieży postawy szacunku i zrozumienia wobec przedstawicieli płci odmiennej oraz takich uczuć wzajemnych, jakie są warunkiem wytwarzania się prawidłowych relacji między dziewczętami i chłopcami (...) - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 467.
[2] M. Łobocki, dz. cyt., s. 280.
[3] Zob. W. Okoń, dz. cyt., s. 467.

moralnych czy etycznych. Szczególnie nieodzowne – jak podaje M. Łobocki – zapotrzebowanie na takie wychowanie jest w okresie dojrzewania płciowego dziewcząt i chłopców, kiedy to rażące braki w uświadomieniu seksualnym, w tym zwłaszcza zwulgaryzowane informacje w tym zakresie – mogą prowadzić do wręcz opłakanych i niebezpiecznych następstw, tj.: przedwczesna ciąża lub różnego rodzaju choroby zakaźne itp.

- Zdarza się nierzadko, iż rodzicom często jest brak odpowiedniej i rzetelnej wiedzy psychoseksualnej, a także i odwagi podzielenia się ww. problemami ze swoimi dziećmi. To sprawia, że wielu uczniów wówczas poznaje te problematykę w szkole – gorzej, jeżeli „dawcami" tejże wiedzy są tylko ich rówieśnicy, i to czasami w sposób bardzo zwulgaryzowany, co sprzyja pogłębianiu niekiedy u dzieci „pogardliwego stosunku do płci"[1]. Dlatego też należycie realizowana problematyka z „wychowania seksualnego" zdaniem wielu autorów – ma niebagatelny wpływ na stopniowe przyswajanie przez uczniów wiedzy o sprawach płci stosownie do stopnia ich rozwoju: fizycznego, psychicznego i społecznego. Jednak ci sami autorzy niejednokrotnie wskazują, iż do największych wad realizowania problematyki „wychowania seksualnego" w szkole należą:
    - brak należytych, „wypróbowanych" programów „wychowania seksualnego";
    - brak należycie przygotowanych nauczycieli do nauczania tego przedmiotu.

„Wychowanie seksualne" we współczesnych czasach jest rozpatrywane jako[2]:

- zorientowane biologicznie /w którym głównie zabiega się o tzw. bezpieczny seks, a największą wagę przywiązuje się do uświadamiania dzieci i młodzieży o biologicznych aspektach seksualności człowieka, środkach antykoncepcyjnych, sposobach przerywania ciąży, technikach współżycia seksualnego/;
- zorientowane etycznie /w którym zakłada się przygotowanie dziewcząt i chłopców do życia płciowego w poczuciu za nie odpowiedzialności itp./.

E/ Wychowanie patriotyczne[3]: wielu autorów jako równoznaczne znaczenie temu terminowi przypisuje kształcenie obywatelskie. Natomiast wielu autorów, aczkolwiek widzi ich wspólne

---

[1] Zob. M. Łobocki, dz. cyt., s. 282.
[2] Tamże, s. 283-287.
[3] Tamże, s. 288-294.
Wychowanie patriotyczne: mające na celu jak najlepsze przygotowanie wychowanków do służby własnemu narodowi i krajowi; polega na kształtowaniu przywiązania i miłości do kraju ojczystego, jego przeszłości i teraźniejszości, na kształtowaniu poczucia odpowiedzialności za jego wielostronny rozwój i miejsce wśród

cechy – rozdziela je. Podobnie także W. Okoń definiuje te oba znaczenia nieco inaczej w swoim *„Nowym słowniku pedagogicznym (...)*[1]".

W wojsku jako zasadniczy element programu wychowania realizowane jest tzw. wychowanie patriotyczno-obronne, którego problematyka zajmuje się wdrażaniem nie tylko problematyki szeroko rozumianego wychowaniu patriotycznego – w środowisku cywilnym, ale jeszcze idąc dalej konsoliduje je z szeroko rozumianymi funkcjami i zadaniami obronnymi Wojska Polskiego[2].

Zarówno wychowanie patriotyczne, jak i wychowanie patriotyczno – obronne są determinowane terminologiczne poprzez takie pojęcia jak[3]: „naród", „państwo" „ojczyzna", „kultura" i „patriotyzm".

NARÓD: najczęściej poprzez to pojecie rozumie się zbiorowość ludzi, powstałą na gruncie wspólnoty dziejów kultury, języka, i odznaczającą się wspólną świadomością narodową, czyli silnym poczuciem przynależności do narodu i solidarności z jego członkami. To także zbiorowość terytorialna o określonym składzie etnicznym, która w procesie dziejowym urzeczywistnia się jako wspólnota o podłożu gospodarczym, politycznym, społecznym oraz kulturowym i wyraża się w świadomości swych członków.

Inna jeszcze – nie mniej trafna - definicja opisuje naród jako[4]: zbiorowość polityczną, obejmującą wszystkich obywateli danego państwa, niezależnie od ich etnicznej przynależności, rasy, koloru skóry, wyznania. Węzłem łączącym tę zbiorowość jest fakt posiadania przez wszystkich jej członków obywatelstwa tego samego państwa.

PAŃSTWO: to zorganizowana grupa społeczna, którą tworzy układ następujących elementów[5]:

- społeczność państwowa rozumiana jako ludność państwa, lud albo naród;

---

innych krajów, na uświadamianiu wychowankom ich obowiązku wobec własnego kraju. - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 465.

[1] Tamże.

Wychowanie obywatelskie: składnik wychowania obejmujący ogół oddziaływań wychowawczych oraz działalność własna wychowanków w celu uświadomienia im mechanizmów funkcjonowania nowoczesnego państwa oraz obowiązków i oraz obywateli tego państwa, a zarazem wdrożenia do realizacji czekających ich obowiązków oraz korzystania z przysługujących im praw. Wychowanie obywatelskie obejmuje zarówno oddziaływania o charakterze poznawczo-emocjonalnym – zmierzające do ukształtowania poglądu na świat oraz uczuć i postaw społecznych, obywatelskich i patriotycznych – jak przygotowanie do działań praktycznych związanych z funkcjonowaniem obywatela w państwie (...).

[2] Por. *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, pod. red. S. Jarmoszko, Toruń 2002, s. 126-144.

[3] Por. M. Łobocki, dz. cyt., s. 289; *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, dz. cyt., s. 131-136.

[4] W. Skrzydło, *Leksykon wiedzy o państwie i konstytucji*, Warszawa 2000, s. 21-22.

[5] W. Gromski, *Leksykon prawniczy*, Wrocław 1999, s. 271.

- czynnik organizacyjny, instytucjonalny, czyli aparat państwowy albo tylko organy władzy najwyższej /centralnej/;
- terytorium, czyli określony obszar geograficzny, wnętrze ziemi, obszar znajdujący się na nią do pewnej, jeszcze nie ustalonej granicy oraz wyznaczony przez prawo obszar morski.

Państwo i Naród są utożsamiane, często różnicowane, a czasami nawet przeciwstawne (...). Pomimo czasami różnego rozumienia tychże terminów zarówno państwo, jak naród winny każdej jednostce zapewnić możność osiągnięcia pełnego rozwoju i dobrobytu, jaki w dany stadium cywilizacji możliwy jest w jej przypadku do osiągnięcia[1].

OJCZYZNA: to kraj, w którym człowiek urodził się i/lub spędził znaczną część swego życia, którym mieszka lub w którym czuje się związany emocjonalnie mimo przestrzennego oddalenia[2].

I. M. Bocheński[3] uważa, że ojczyzna – jako przedmiot patriotyzmu – jest „przedmiotem ontologicznie złożonym, choć etycznie prostym. Nie jest więc ojczyzną ani sam kraj (...), ani sama grupa ludzka (...), ani tym bardziej samo państwo polskie, ani inne podobne przedmioty, ale to wszystko razem".

O odrębności danej ojczyzny stanowi tradycja narodowa, język, dorobek kulturalny i materialny, symbole narodowe, a także ludzie z przeszłości i teraźniejszości, którzy dobitnie wyrażają dążenia narodu itp.

M. Łobocki napisał[4]: „*To naród bowiem staje w szczególny sposób na straży wypróbowanych przez dawne pokolenia obyczajów i tradycji narodowych. Nic więc dziwnego, że pochopne wprowadzanie zmian w sferze obyczajowości i obrzędowości pociąga za sobą opłakane skutki, zwłaszcza dla urabiania charakterów ludzkich zgodnie z wartościami uniwersalnymi i ponadczasowymi*".

KULTURA: na kulturę składa się[5]: całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości gromadzony, utrwalany i wzbogacany w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie".

W powyższym rozumieniu – jak podaje M. Łobocki[6] - tak szeroko rozumiana kultura swym zasięgiem obejmuje zarówno naukę i sztukę, jak również moralność i związane z nią

---

[1] Zob. *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, dz. cyt., s. 132.
[2] *Nowa encyklopedia*, pod red. B. Petrozolin - Skowrońskiej, Warszawa 1995-1999, s. 615.
[3] Za: *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*, dz. cyt., s. 132.
[4] M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 290.
[5] *Leksykon PWN*, pod red. A. Karwowskiego, Warszawa 1972, s. 589.
[6] M. Łobocki, dz. cyt., s. 290.

obyczaje i tradycje narodowe oraz religie, a także różnego rodzaju laickie wizje świata. Jest ona także zazwyczaj integralnym składnikiem narodu i ojczyzny.

PATRIOTYZM[1]: to postawa o charakterze społecznym i politycznym, oparta o zasady miłości i przywiązania do ojczyzny, jedności i solidarności z własnym narodem, poczucie więzi społecznej i wspólnoty kulturowej z innymi członkami narodu. Patriotyzm można traktować i rozumieć w aspektach:

- indywidualnym /personalnym/, tj. każdy ze swej woli identyfikuje się z pewną tradycją, kulturą i charakterem jakiegoś narodu czy narodowości;
- instytucjonalnym /państwowym/, jest związany z wartościami preferowanymi przez różne instytucje życia społecznego, rodzinę, partie polityczne czy państwo (a nawet wspólnotę państw) jako superinstytucję;
- kulturowym /narodowościowym/, tworzony jest przez sępów wartości konstytucyjnych: narodowość, państwowość, historie i tradycję oraz uniwersalia niesione przez wieki i wciąż wzbogacane.

Przez patriotyzm można rozumieć także taki stan, w którym człowiek żywi swe uczucia i przywiązania do ojczyzny, narodu i państwa stara się jednocześnie dać im zewnętrzny wyraz w swoim postępowaniu, niezależnie od sytuacji, w jakiej się znajduje[2].

M. Łobocki – wskazując na wychowanie patriotyczne – wymienia wskaźniki charakteryzujące postawę patriotyczną, są to[3]:

- miłość do ojczyzny;
- świadczenia na rzecz kraju;
- poszanowanie rodaków i współobywateli;
- zainteresowanie sprawami swego kraju;
- gotowość do obrony własnego kraju;
- oddawanie szacunku symbolice narodowej.

Według tego autora wskaźniki postawy patriotycznej są jednocześnie wyznacznikami określonych sposobów wychowania patriotycznego, a można je wdrażać zarówno na lekcjach szkolnych – będących terenem wychowania patriotycznego czy podczas uczestnictwa w różnego rodzaju wystawach, spotkań z ciekawymi ludźmi itp.

---

[1] Zob. B. Szulik, *Mały leksykon politologiczny*, Lublin 1997, s. 223-225; *Leksykon pojęć dydaktyczno-wychowawczych dowódcy*, pod. red. R. Stępnia, Warszawa 1999, s. 154-156.
[2] L. Malinowski, *Barwy patriotyzmu*, Wrocław 1974, s. 32.
[3] M. Łobocki, dz. cyt., s. 291-293.

M. Łobocki równocześnie wskazuje na określone niebezpieczeństwa, które – podobnie jak w wielu innych krajach – mają negatywny wpływ na prawidłowy przebieg wychowania patriotycznego, są to przede wszystkim:

- nadużywanie w wychowaniu patriotycznym, a wręcz niekiedy dewaluowanie takich pojęć jak: „naród", „ojczyzna", „patriota", „honor" itp. /w przypadku, gdy uczy się patriotyzmu bez dawania mu wiarygodnego świadectwa własnym życiem, głoszeniu niekiedy niechęci do innych narodów czy gdy dobrego patriotę utożsamia się z obywatelem o orientacji nacjonalistycznej lub ściśle związanej z określoną religią – bez dostrzegania faktu, iż równie użytecznymi dla kraju mogą być zarówno ludzie np. innych wyznań religijnych i ludzie niewierzący itp./;

- czy istnienie niekiedy w państwie: kryzysu autorytetów elit politycznych i gospodarczych; korupcji na różnych szczeblach życia społecznego i państwowe-go; stale utrzymująca się tendencja dużej liczby bezrobotnych i brak perspektyw na zatrudnienie; niskie emerytury, niedostateczna troska o obywateli, niedowład w zwalczaniu przez państwo bezdomności, alkoholizmu, narkomani itp.

F/ Wychowanie religijne[1]: jest jedną z dziedzin wychowania, która ma niebagatelny wpływ na wychowanie w ogóle. Dzięki wychowaniu religijnemu dziewczęta i chłopcy – jak podaje M. Łobocki - uzasadniają niejednokrotnie swe postępowanie na co dzień – oparte zarówno tylko na przesłankach pragmatyzmu czysto logicznego postępowania, ale także w aspekcie swych motywów natury religijnej – zwłaszcza w wierze kochającego ich Boga.

Wielu autorów uważa, że dzięki wychowaniu religijnemu szybciej i usilniej kształtują się postawy prospołeczne dzieci i młodzieży, niż w przypadku pozbawienia ich takiego wychowania.

Wobec powyższego wychowanie religijne sprzyja otwarciu się dzieci i młodzieży na transcendencję – czyli na sprawy duchowe /nadprzyrodzone/. Pozwala im to na zrozumienie faktu, iż rzeczywistość, w której żyją, nie wyczerpuje całego jej bogactwa i że błędem byłoby zawężać ją tylko i wyłącznie do spraw, o których można się przekonać naocznie i sprawdzi empirycznie /doświadczalnie, praktycznie/.

Wychowanie religijne , oprócz instytucji kościelnej, jest wspomagane przez rodzinę, szkołę i inne instytucje, które zajmują się tego typu działalnością wychowawczą.

---

[1] Tamże, s. 299-302.
Wychowanie religijne: ogół oddziaływań i wpływów wychowawczych skierowany na dzieci, młodzież i dorosłych przez środki masowego oddziaływania (zwłaszcza prasę, film, radio i telewizję), instytucje i organizacje społeczne, polityczne i kulturalne, zakłady pracy i środowiska społeczne (...) - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.465.

W rodzinie wychowanie religijne polega m.in. na pielęgnowaniu obyczajowości rodzinnej, zakorzenionej w tradycji danej religii /wyznania religijnego/. Przejawiać się to może w uzewnętrznianiu różnego rodzaju symbolik religijnych /np. zawieszanie krzyża w pokoju, na szyi, robienie znaku krzyża na czole dziecka itp./, rozmaitych praktykach i obrzędach religijnych czy chodzeniu cała rodziną na nabożeństwa w niedziele i święta, dzielenie się opłatkiem – podczas Wigilii, święcenie potraw w Wielką Sobotę, wspólne odmawianie modlitwy itp.

W szkole wychowanie religijne odbywa się głównie: na lekcjach religii; na specjalnie organizowanych uroczystościach religijnych, np. nadanie imienia szkole czy odsłonięcie tablicy pamiątkowej – poświęconej sławnym ludziom związanym z kościołem itp.

Ważnym symptomem wychowania religijnego w szkole jest również troska o stworzenie odpowiedniego klimatu religijnego, a przede wszystkim zabieganie o wiarygodność postępowania nauczycieli – tj. zgodnego zgłoszonymi przez nich prawdami religijnymi i wartościami ogólnoludzkimi.

G/ Wychowanie zdrowotne[1]: - zwane dawniej jako wychowanie higieniczne. Dziś nierzadko jest utożsamiane z wychowaniem fizycznym. Stąd też często przytaczana prawda „sport to zdrowie" - nie jest przypadkowe.

Celem wychowania zdrowotnego jest dostarczanie dzieciom i młodzieży odpowiedniej wiedzy o zdrowiu i kształtowanie poprawnych postaw zdrowotnych. W ten sposób rozumiana wiedza o zdrowiu – jako braku chorób, niedołęstwa i złego samopoczucia - dotyczy przede wszystkim:

- przestrzegania zasad higieny osobistej;
- sposobów odżywiania i przygotowania posiłków;
- objawów i przyczyn oraz skutków najczęściej spotykanych współcześnie chorób cywilizacyjnych;
- szeroko rozumianej profilaktyki – zapobiegania chorobom i zabezpieczenia się przed nagłymi wypadkami, w tym łącznie z nieprzewidzialnymi zachorowaniami;
- wskazań związanych z udzielaniem pierwszej pomocy;

[1] Zob. J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 170-181; M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, dz. cyt., s. 299-302 (jest tu mowa tylko o wychowaniu zdrowotnym) oraz W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 468.

- wskazań dotyczących szkodliwości nadużywania leków i używek, w tym szczególnie problemów dotyczących narkomanii, alkoholizmu i palenia papierosów;
- ochrony środowiska naturalnego i szeroko rozumianej prewencji w tym zakresie.

Właściwe postawy prozdrowotne – można osiągnąć poprzez kształtowanie odpowiednich nawyków u młodzieży, uświadamianie im przyczyn, które prowadzą do negatywnych skutków.

Preferowane postawy prozdrowotne to:

- właściwe utrzymanie higieny osobistej, w mieszkaniu, w szkole, w miejscu pracy;
- przeciwdziałanie nadwadze /uchronienie się przed bulimią/i niedowadze /uchronienie się przed anoreksją/ poprzez odpowiednie racjonalne „zdrowo-rozsądkowe" odżywianie;
- korzystanie z ośrodków sportowych, rekreacyjnych, turystki itp.;
- niepalenie papierosów;
- abstynencja, a w wieku dorosłym – nie nadużywanie alkoholu;
- przestrzeganie zasad pracy umysłowej.

Wydaje się zatem, że świadomość prozdrowotną można osiągnąć poprzez[1]:

- zapewnienie młodzieży zaspokajania potrzeb biologicznych i potrzeby bezpieczeństwa;
- uczenie młodzieży brania odpowiedzialności za swoje zdrowie, rodziny i społeczeństwa;
- zachęcanie młodzieży do zdrowego stylu życia, tym samym umożliwianie im dokonywania wyborów promujących je;
- rozwijanie u młodzieży samodzielnego korzystania z wiedzy o zdrowiu z różnych źródeł informacji;
- umożliwianie młodzieży zasięgania rad na temat zdrowia u specjalistów dostępnych w społeczności lokalnej;
- organizowanie młodzieży godziwego czasu wolnego oraz uwrażliwianie ich na ewentualne niebezpieczeństwa, tj. drogowe, pożarowe, na wodzie itp.;

[1] Por. M. Łobocki, dz. cyt., s. 303-305.

- świadome włączanie programu wychowania zdrowotnego w całokształt pracy wychowawczej z dziewczętami i chłopcami itp.

H/ Wychowanie przez pracę: już J. Gottfried Herder - niemiecki pisarz i filozof historii /1744-1803/– zauważał, że „praca jest balsamem życia, praca jest źródłem cnót"[1]. Wielu innych uważało także, że praca jest najwyższą wartością i nic tak nie uszlachetnia, jak właśnie ona.

Dlatego też – o czym wspomina K. Klimek - (...) nic tak nie rozwija człowieka jak praca, i że najważniejszą więzią społeczną, tkwiącą u podstaw wszystkich innych, jest właśnie ona[2].

Praca miała i ma niewątpliwy wpływ na dotychczasowy rozwój człowieka, jest wobec tego czynnikiem osobowościowo twórczym i społeczno twórczym. Bez niej człowiek wiele nie znaczyłby, to ona mu umożliwia nieustanny rozwój, kreatywność, spełnienie się, osiągnięcie swoich zamierzeń, marzeń, spełnienie planów i aspiracji życiowych itp.

Wychowanie przez pracę sprzyja procesowi socjalizacji, tj. uspołecznieniu człowieka, a to jak wiadomo jest procesem stopniowego włączania go do realizacji coraz szerszych celów społecznych. Praca, będąc zawsze – pośrednio lub bezpośrednio – pracą społeczną, zespołową, jest tym samym podstawową drogą kształtowania cech i społecznych uczuć człowieka.

W procesie wykonywania pracy zachodzi ważne z wychowawczego punktu widzenia zjawisko, a mianowicie oddziaływanie człowieka na człowieka, zawiązywanie się stosunków społecznych /wzajemnych stosunków interpersonalnych/, stanowiące zarazem „produkt uboczny" pracy. Powstają i rozwijają się stosunki wzajemnego zrozumienia, poszanowania, życzliwości, koleżeństwa. W trakcie pracy człowiek uczy się współdziałania w zespole, dyscypliny, dokładności, sumienności, konsekwencji itp.

Jak słusznie zauważa Z. Kosyrz i W. Magoń[3] - podczas służby wojskowej wiele czynności i obowiązków przybiera postać pracy. Żołnierz obsługuje przecież i eksploatuje skomplikowane urządzenia techniczne. Wprawdzie czynności te w większości przypadków nie mają charakteru produkcyjnego, jednakże ich postać jest zbliżona do pracy w gospodarce (np. prowadzenie pojazdów wojskowych, utrzymywanie łączności, prowadzenie nawigacji, budowa schronów i umocnień, zapewnienie zaopatrzenia, naprawa i konserwacja środków bojowych, prace porządkowe itp.).

---

[1] Zob. Cz. i J. Glenskowie, *Myślę więc jestem. Aforyzmy, maksymy, sentencje*, Opole 1986, s. 158.
[2] K. Klimek, *Wybrane problemy pedagogiki*, dz. cyt., s. 40-41.
[3] Z. Kosyrz, W. Magoń, *Wychowanie wojskowe (wybrane problemy)*, Warszawa 1981, s. 207.

Wobec tego głównym zadaniem wychowania przez pracę jest kształtowanie postawy aktywności u żołnierzy, innowacyjności, kreatywności, twórczego myślenia itp. - wobec otaczającej go rzeczywistości. Jednym słowem wychowanie przez pracę ma na celu kształtowanie u żołnierzy postawy szacunku do każdej pracy, bez względu jaki jest jej charakter – a efekt końcowy tego procesu, z punktu realizacji celów wychowawczych – jest wręcz nieoceniony, gdyż posiada najwyższe aspekty, cechy i walory w zakresie świadomego i celowego kształtowania osobowości wychowanków.

I/ Wychowanie przez naukę: polega na zdobywaniu, pogłębianiu, utrwalaniu wiedzy[1] - w wojsku - ogólnowojskowej i specjalistycznej oraz jej wykorzystaniu przez żołnierzy. Następnie owa wiedza jest zamieniana w umiejętności, dalej przechodzi w nawyki, a poparta doświadczeniem i praktyką stanowi osnowę każdego skutecznego działania – z prakseologicznego punktu widzenia, /tj.: skutecznego wykonywania różnego rodzaju zadań – o różnych stopniu trudności, poleceń, przedsięwzięć, prac, czynności, charakterystycznych dla specyfiki służby wojskowej i toku życia żołnierskiego itp./.

Wobec powyższego zdobywanie wiedzy, utrwalanie jej, a w efekcie kształtowanie i posługiwanie się określonymi umiejętnościami oraz nawykami związane jest bezpośrednio z różnego rodzaju zachowaniami żołnierzy i to w różnych sytuacjach, a wynikających nie tylko z życia i porządku wojskowego, ale /wraz z postępującymi fazami szkolenia wojskowego/ wykonywaniem także różnych zadań wynikających z regulaminów, zarządzeń, rozkazów itp. Wychowanie to odbywa się w ramach tzw. zintegrowanego procesu wychowania i kształcenia /czyli: wychowania, nauczania oraz uczenia się/ w uczelniach wojskowych oraz w JW - tzw. zintegrowanego procesu wychowania i szkolenia (czyli także: wychowania, nauczania oraz uczenia się)/, a także za pośrednictwem prasy, książki, radia, telewizji, przez kontakty z innymi ludźmi, bardziej doświadczonymi. W warunkach jednostki wojskowej oznacza przede wszystkim konieczność realizacji podstawowych celów kształcenia obywatelskiego, wojskowego i specjalistycznego zawartych w rozwiniętych tematach programu szkolenia i w treściach uzewnętrznionych w koncepcji szkolenia jednostki, a także /por. patrz rozdz. I/ poprzez działalność instruktorsko – metodyczną, działalność kulturalno - oświatową.

---

[1] **Wiedza**: treści utrwalone w umyśle ludzkim w rezultacie gromadzenia doświadczeń i uczenia się. Obejmuje wszystkie formy świadomości społecznej. A więc zarówno formę najwyższą – naukę, jak ideologię, religię i magię; obok wiedzy racjonalnej może istnieć zatem wiedza irracjonalna, obok prawdziwej – wiedza fałszywa. Szczególne znaczenie maja w życiu dwie kategorie wiedzy: ściśle związana z oddziaływaniem człowieka na rzeczywistość. Pierwsza z nich oparta jest na doświadczeniu wiedza praktyczna, która dostarcza informacji o tym, jak zmieniać rzeczywistość. Druga – to wiedza teoretyczna (w. naukowa), dostarczająca danych o tym., jaka jest rzeczywistość. Istotną cechą wielu twierdzeń naukowych jest to, że po przekształceniu w normy mogą być wykorzystane jak wiedza praktyczna. – Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s.451.

Proces wychowania przez naukę dotyczy oddziaływania na sferę poznawczo – emocjonalną - związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią (czyli stwarzaniem warunków nabywania wiedzy oraz stwarzaniem sytuacji pozwalających przeżywać wartości intelektualne i doskonalenie własnych czynności umysłowych) i na sferę emocjonalno – motywacyjną /czyli aktywność praktyczną/, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, wartości i celu życia[1].

J/ Wychowanie przez sztukę: w tym wypadku mamy do czynienia procesem kształtowania osobowości wychowanka, w którym wykorzystuje się sztukę jako środek oddziaływania wychowawczego, a zdaniem I. Wojnar[2], działalność artystyczna i dzieła sztuki traktowane są jako narzędzia rozwoju człowieka. Wobec tego wychowawca wykorzystuje wartości sztuki w celu wzbogacenia osobowości wychowanka., przekłada zawarte idee w dziełach na wewnętrzną treść życia jednostki, na jej postawy wobec świata itd.

Już w czasach starożytnych (Platon, Arystoteles) – jak podaje K. Klimek[3] - sztuka była rozumiana jako ta, która zawierała wartości wychowawcze, ponieważ kontakt z jej dziełami może spowodować zmiany w zachowaniu ludzi.

Sztuka w owych czasach – jak podaje W. Okoń[4] - wiązała się ze zręcznością i biegłością - osiągniętymi przez wytrwałą praktykę, która zmierzała ku jakiemuś celowi.

Zaś cel ten mógł być zarówno estetyczny, jak etyczny czy użyteczny. W pierwszym wypadku – mówiono o sztukach pięknych, w drugim wypadku – o sztuce postępowania (etyka), a w trzecim wypadku – o sztukach wyzwolonych.

Współcześnie sztuki piękne określa się w znaczeniu wąskim jako wytwarzanie dział artystycznych, oparte na zdolnościach twórczych, bądź jako zbiory tych dzieł. Wyróżnia się przy tym dość często[5]:

- sztukę w spoczynku, tj. sztuki plastyczne /architektura, rzeźba, malarstwo/;
- sztukę w ruchu, tj. sztuki dynamiczne /muzyka, poezja, dramat, taniec/.

Wobec powyższego i w kontekście wartości wychowawczych oraz funkcji sztuki należy stwierdzić, iż sztuka:

- wzbogaca ludzi o nowe doznania;
- dostarcza ludziom wzorów właściwego postępowania w życiu;

---

[1] Tamże, s.462.
[2] I. Wojnar, *Teoria wychowania estetycznego,* Warszawa 1980, s.14.
[3]. K. Klimek, dz. cyt., s. 41.
[4] W. Okoń, dz. cyt., s.404.
[5] Tamże.

- pełni rolę poznawczą (jest źródłem wiedzy o człowieku, kulturze, naturze);
- jej dzieła są źródłem wiedzy o przedmiotach, które są w nich przedstawione, jak również o ich podmiocie – twórcy;
- kształtuje intelekt, pogłębia wrażliwość emocjonalną jednostki;
- ukazuje często świat ludzkich marzeń, rzeczywistość, w której chcieliby funkcjonować;
- treści dzieł sztuki zawierają różnorodne wartości moralne;
- dzieła sztuki są także bogatym źródłem wartości estetycznych – zawierają piękno i brzydotę, umiar i łagodność, są ekspresyjne i wzniosłe.

W wojsku - wychowanie przez sztukę odbywa się podczas realizacji różnego rodzaju przedsięwzięć, związanych z szeroko rozumianą działalnością kulturalno-oświatową, która realizowana jest w ramach pracy świetlicowej i pracy klubu żołnierskiego. Do głównych zadań w ww. zakresie w wojsku zalicza sie:

a) kształcenie wrażliwości estetycznej – zdolności dostrzegania i przeżywania piękna;
b) kształtowanie potrzeb i umiejętności odbioru i przeżywania sztuki;
c) wdrażanie do rozumienia sztuki. Należy zatem stwarzać niezbędne warunki dla aktywności kulturalnej żołnierzy przez tworzenie nowych wartości kultury i aktywne uczestnictwo w różnych formach amatorskiej twórczości artystycznej.

K/ Wychowanie przez sport i wypoczynek: sport oraz rekreacja fizyczna stanowią te rodzaje aktywności w życiu człowieka, które kształtują i rozwijają go nie tylko pod względem fizycznym, ale wychowanek może w konsekwencji także i zademonstrować swoją fizyczną sprawność oraz tężyznę. Dziedzina ta rozwija całą osobowość wychowanków, wszechstronnie przygotowanie ich do życia, w którym pełnić będą zapewne określone role społeczne.

Przygotowaniem człowieka do działalności, która stanowi warunek utrzymania przez niego odpowiedniej kondycji fizycznej jest sport oraz aktywny wypoczynek, polegający na ruchu i wysiłku fizycznym - nie tylko przez uprawianie sportu wyczynowo, ale przede wszystkim dzięki czynnemu uczestnictwu w szeroko rozumianym sporcie masowym, turystyce, krajoznawstwie itp.

J. Górniewicz uważa[1], że treści wychowania fizycznego w szkole zawierają się w trzech kręgach:

[1] J. Górniewicz, *Teoria wychowania*, dz. cyt., s. 179-180.

- krąg pierwszy - największy obejmuje wychowanie fizyczne jako przedmiot nauczania. W zajęciach uczestniczą wówczas wszyscy uczniowie bez względu na sprawność fizyczną czy uzdolnienia ruchowe. Lekcje wychowania fizycznego mają swoje poznawcze, kształcące i wychowawcze cele. Służą do nauczania /poznania/ ćwiczeń gimnastycznych, gier sportowych /piłka siatkowa, ręczna, koszykówka, piłka nożna/, gier i zabaw ruchowych, ćwiczeń o charakterze porządkowym oraz ćwiczeń korekcyjno-kompensacyjnych ;
- krąg drugi - pośredni obejmuje zajęcia i prace mające na celu zabiegi zdrowotno-wychowawcze, realizowane przez szerokie grono nauczycieli, które powinny być wspierane przez szkolną służbę zdrowia /niestety aktualnie takowej w szkołach nie ma/. W tym kręgu znajdują się także zajęcia, jak ćwiczenia śródlekcyjne, przerwy międzylekcyjne, czuwanie nad prawidłową postawą uczniów na wszystkich lekcjach, rozwijanie zainteresowań kulturą fizyczną, postaciami sławnych sportowców, idea olimpijską;
- krąg trzeci – najszerszy obejmuje zajęcia realizowane jako pozalekcyjne i pozaszkolne. W nim natomiast znajduje się działalność Szkolnego Związku Sportowego, szkolnych oraz międzyszkolnych klubów sportowych zrzeszających uczniów uzdolnionych sportowo, uczestniczących w systemie współzawodnictwa sportowego.

Cele wychowania przez sport i rekreację fizyczną można podzielić na dwie grupy[1]:

- odnoszące się wyłącznie do rozwijania tężyzny fizycznej i sprawności wychowanków;
- pośrednie – poza psychicznym odprężeniem oraz niezbędnym dla zdrowia ruchem i wysiłkiem wprowadzają one człowieka w nowe, bogatsze sytuacje życia społecznego, w których rozwija on i kształtuje swą osobowość.

Wobec tego do głównych zadań wychowania przez sport i rekreacje fizyczna należy zaliczyć:

a) zapewnienie warunków do pełnego i harmonijnego rozwoju fizycznego;
b) kształtowanie sprawności ruchowej;
c) rozbudzanie zainteresowań i potrzeb w zakresie uprawiania kultury fizycznej;
d) wdrażanie do racjonalnego trybu życia.

W przygotowaniu każdego żołnierza do służby i walki, a co za tym idzie, do wykonywania zadań na współczesnym polu walki, decyduje jego wszechstronna sprawność

[1] Por. K. Klimek, dz. cyt., s. 42.

fizyczna i dobry stan zdrowia. Tylko sprawny żołnierz może sprostać wszystkim wymaganiom coraz trudniejszego i zdeterminowanego przez szereg znanych i nieznanych czynników współczesnego pola walki.

Ciekawie problematykę wychowania zdrowotnego – mając przy tym na uwadze równocześnie i wychowanie fizyczne – ujął W. Okoń[1]. Przytacza on mianowicie opinię Światowej Organizacji Zdrowia – wg której: „*Osiągnięcie przez wszystkich ludzi na świecie poziomu zdrowia - umożliwi im twórcze życie pod względem społecznym i ekonomicznym*". Ww. autor uważa jednocześnie że wychowanie zdrowotne to: „*System działalności wychowawczej, którego celem jest opanowanie przez wychowanków wiedzy o organizmie ludzkim – jego stronie fizycznej, psychicznej i społecznej, ukształtowanie ich umiejętności, sprawności i postaw warunkujących zachowanie i doskonalenie zdrowia oraz stosowanie wymagań higieny w życiu osobistym i społecznym* (...)"[2].

L/ Wychowanie przez kolektyw /grupę, zespół/[3]: proces wychowania przebiega przede wszystkim w formach grupowych, w których wychowawca ma do czynienia z wychowankiem /wychowankami/, członkiem /członkami/ określonej grupy. Tak też jest i w wojsku. Wychowanie w zespole czy określonej wspólnocie żołnierskiej to nic innego jak kształtowanie osobowości wychowanka /wychowanków/ w układzie stosunków wewnętrznych oraz organizacji życia zespołu. Obowiązują w nim określone normy postępowania, nad którymi czuwa tzw. kontrola społeczna. Podstawowym elementem działania kontroli jest opinia społeczna grupy.

W wychowaniu wojskowym z uwagi na jego złożoność i specyfikę, stopień zorganizowania, zhierarchizowania oraz zespołowe wykonywanie zadań (przez załogi, drużyny, plutony, kompanie itd.) istotna jest reorganizacja poszczególnych grup żołnierskich tak, by stały się one zarazem kolektywami żołnierskimi. Kolektywu żołnierskiego nie należy jednak utożsamiać z żadną inna grupą społeczną lub częścią społeczeństwa. O jego odrębności stanowi jego specyficzne przeznaczenia, tzn. zbrojna obrona ojczyzny i troska o

---

[1] Zob. W. Okoń, dz. cyt., s. 468.

[2] Tamże.

[3] **Kolektyw**: to zespół ludzi powiązanych wspólnymi celami i wspólną działalnością. Myśl o kolektywie pojawiła się w edukacyjnych utopiach Platona czy Morusa, w pismach Fichtego, w rosyjskich koloniach młodzieżowych po rewolucji październikowej, także w izraelskich kibucach; kojarzyła się z wysokim stopniem uspołecznienia, ze ścisłym powiązaniem ze sobą nauki, wychowania i pracy fizycznej, z dominacją interesów społecznych nad indywidualnymi. Pojęcie kolektywu wraz z samym terminem zostało spopularyzowane przez Makarenkę, m.in. w jego Poemacie pedagogicznym. W znaczeniu przyjętym w byłych krajach socjalistycznych, kolektyw miał być grupą społeczną, której członków łączy silna więź ideologiczna, a zarazem udział w realizacji zadań, które miały sprzyjać rozwojowi „państwa robotników i chłopów". W polskiej teorii wychowania pojęcie kolektywu wraz z całą teoria wychowania kolektywnego zyskało wielką popularność w latach 1950-1970; pod koniec XX wieku w zasadzie nie pojawiało się już w pracach na temat edukacji. - Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, dz. cyt., s. 179-180.

jej bezpieczeństwo itp. Z tego też względu do swoistych właściwości kolektywów żołnierskich można, zdaniem Z. Kosyrza, zaliczyć[1]:

- powstanie w ramach zdeterminowanej regulaminami struktury organizacyjnej;
- narzucenie z zewnątrz norm i wzorów zachowania;
- dominację w systemie wychowania w wojsku jednoosobowego dowodzenia;
- odgórne ustalanie celów przez programy szkolenia i wychowania wojskowego, a nie przez żołnierzy;
- przymusową przynależność do określonego pododdziału;
- zróżnicowany skład kolektywu.

[1] Z. Kosyrz, *Osobowość dowódcy*, Warszawa 1997, s. 127.

ROZDZIAŁ 2
ŚRODOWISKO WOJSKOWE JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE

Środowisko to termin niezwykle popularny w nauce, jak i życiu codziennym. Spośród jego określeń słownikowych wydaje się, iż znaczenie zespołu warunków, w których żyje jednostkowy organizm, ma najbardziej interdyscyplinarny charakter. Na gruncie nauk społecznych zagadnienie to rozpatruje się w kontekście oddziaływania na osobowość jednostki, na jej system wartości, wzory zachowań i postawy. W nauce różnorodnie interpretuje się wpływy stamtąd pochodzące. W psychologii behawioralnej czy niektórych nurtach socjologii, środowisko jawi się jako podstawowy czynnik determinujący wszelką ludzką aktywność. Wskazuje się, że ludzie, których widzimy w działaniu, nie są izolowanymi autonomicznymi indywiduami, lecz przede wszystkim to członkowie różnorodnych grup społecznych. Ich aktywność jest tylko w niewielkim stopniu rezultatem swobodnego nieskrępowanego wyboru i własnej decyzji. Patrząc na zachowania człowieka obserwujemy przede wszystkim zewnętrzne przejawy działań i właściwości różnorodnych grup społecznych, do których on przynależy.

W innych podejściach teoretycznych człowiek jest postrzegany jako byt substancjonalny wszelkich grup społecznych (bytów przypadłościowych). Jednostka jest wolnym i autonomicznym podmiotem będącym twórcą konkretnych działań społecznych. To struktury grupowe są modyfikowane w wyniku podmiotowych działań człowieka, nie zaś jego działania podlegają kształtowaniu na skutek nacisków i wymogów strukturalnych. Wskazuje się, że oprócz niewątpliwie istotnych wpływów środowiska, nie mniej ważne są intrapersonalne źródła ludzkiej aktywności. Świat zewnętrzny, jak twierdzi Siergiej Rubinsztejn, działa bowiem na człowieka poprzez wartości wewnętrzne[1].

W niniejszych rozważaniach środowisko wojskowe traktujemy jako szczególną arenę życia społecznego żołnierzy i struktur społecznych wojska. Arena jako pewna metafora warunków społecznych, w których działają podmioty, determinuje przebieg wydarzeń na niej odbywających się, lecz sama będąc integralną częścią tego widowiska, powinna posiadać odpowiednie właściwości, aby mogło ono przebiegać bez zakłóceń. Jest ona kontekstem

---

[1] Zob. J. Kozielecki, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1996, s. 86-87.

zachodzących zmian strukturalnych i procesów modernizacyjnych armii. Stanowią ją wartości, normy moralne, cele, dążenia, postawy żołnierzy oraz układy stosunków społecznych między nimi, a także świat symboli kulturowych, w którym oni żyją. Jest zarówno odbiciem tego wszystkiego, co dzieje się w wojsku i w jego otoczeniu, jak również źródłem i czynnikiem warunkującym przeobrażenia tej instytucji.

Tak ujmowane środowisko wojskowe odgrywa decydująca rolę w osiąganiu celów wychowawczych i dydaktycznych. W procesie szkolenia wojskowego nie zawsze jednak zwraca się uwagę na jego właściwą organizację i wpływy stamtąd pochodzące. Bagatelizowanie tak istotnych źródeł oddziaływań uniemożliwia niekiedy osiąganie założonych celów wychowawczych. Na ten aspekt zwraca się szczególną uwagę w koncepcjach ukrytego programu wychowawczego[2]. Relacje między żołnierzami, atmosfera współpracy albo rywalizacji, stosowane metody dydaktyczne i wychowawcze, sposób zachowania się przełożonych i wychowawców, dominujące w społeczności żołnierskiej normy grupowe (powinnościowe i opisowe) i wiele innych czynników stwarzają silne pole oddziaływań na wychowanków.

2.1. Środowisko społeczne

W socjologii, pedagogice i psychologii definiuje się środowisko najczęściej, jako układ osób lub grup, z którymi styka się jednostka. Florian. Znaniecki przedstawiając w 1928 roku teorię społeczeństwa wychowującego i rozpatrując środowisko społeczne osobnika, określił je następująco: *„ogół grup i jednostek, z którymi w ciągu swego życia osobnik styka się prywatnie lub publicznie, bezpośrednio lub pośrednio, przelotnie lub trwale, osobiście lub rzeczowo, nazywamy środowiskiem społecznym tego osobnika"*[3].

Podobne definicje formułują pedagodzy i psychologowie. Ryszard Wroczyński mianem środowiska społecznego określa ludzi i stosunki społeczne otaczające daną jednostkę[4]. W przedstawionej typologii, opartej na rodzajach bodźców środowiskowych, obok środowiska społecznego, wymienia środowisko naturalne - rozumiane jako układ geofizyczny, obejmujący te elementy otoczenia, które są dziełem samej natury oraz środowisko kulturowe - będące oddziałującymi na osobnika elementami dorobku historycznej działalności

---

[2] Zob. W. Żłobicki, *Ukryty program w edukacji. Między niewiedzą a manipulacją*, Kraków 2002.

[3] F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. I, Warszawa 1973, s. 72.

[4] Zob. R. Wroczyński, *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, Warszawa 1966, s. 53.

człowieka[5]. Działalność wychowawcza, jak zaznacza, najsilniej związana jest ze środowiskiem społecznym i kulturowym. Podobnie postrzega środowisko społeczne Józef Pieter, określając je, jako układ bodźców działających na osobnika i jego reakcji na nie[6].

Badacze często rezygnują z pojęcia tak zwanego środowiska totalnego[7]. Wybierają do badań jeden, bądź kilka jego elementów, ukazując ich wpływ na wybrane cechy osobowości człowieka. Inni, rezygnując z ujęcia indywidualistycznego, wskazują, że nie można stawiać znaku równości między stycznościami przelotnymi, przygodnymi, a stycznościami powtarzalnymi, typowymi, z którymi jednostka pozostaje w trwałych stycznościach codziennych, stanowiących dla niej rzeczywiste środowisko społeczne (rodzina, szkoła, zakład pracy). Środowisko to, choć indywidualne dla danej jednostki, jest także podobne dla wielu jednostek danego rodzaju (mieszkańców danej wsi, uczniów określonej szkoły). Właśnie ta względna trwałość, powtarzalność styczności i stosunków oraz podobieństwo otoczenia dla innych osób danego rodzaju, pozwala uznać je za środowisko typowe, wspólne, podobne, a nawet tożsame i dostępne obiektywnemu badaniu[8]. Takie stanowisko metodologiczne, którego projekt przedstawił Paweł Rybicki, uwalnia badacza od relatywizmu, jakim obciążone jest pojęcie subiektywnego środowiska jednostki.

Określając zasięg środowiska indywiduum - pisze Włodzimierz Wincławski - zakreśla się zwykle krąg, w którego środku znajduje się interesująca badacza jednostka. Przestrzeń między obwodem okręgu a jednostką, stanowi jej środowisko. W tym ujęciu, jednostka zmieniając swoje położenie w przestrzeni, zmienia także swoje środowisko. Pojmując zaś środowisko w relacji z jednostką w sposób mniej dosłowny, jako względnie trwały, stały i powtarzający się zespół wpływów, obiektywizujemy nasze stanowisko. W centrum kręgu będzie już nie tylko jednostka jako taka, lecz jednostka w określonej przestrzeni, „jednostka w swym domu".

Dalsza obiektywizacja stanowiska metodologicznego następuje po zastąpieniu pojęcia środowiska indywiduum, pojęciem środowiska typowego, zaproponowanym przez P. Rybickiego. Przy takim założeniu, badacz obserwuje najczęściej powtarzające się interakcje, warunki i procesy, wspólne dla wszystkich jednostek danej zbiorowości. Używając analogii

---

[5] Tamże, s. 54-55.
[6] Zob. J. Pieter, *Poznanie środowiska wychowawczego*, Wrocław - Kraków 1960, s. 34.
[7] Środowisko totalne, nazywane także globalnym, stanowione jest przez względnie samoistny układ trzech płaszczyzn: przyrodniczej, kulturowej i społecznej. Środowisko to obejmuje wszystkie styczności jednostki w ciągu całego jej życia. Zob. S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1976, s. 69.
[8] Zob. P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1969, s. 569-597.

okręgu, w jego centrum znajduje się teraz „zbiór jednostek w ich domach", a polem ich stymulacji są wszystkie wspólne urządzenia życia zbiorowego oraz wszystkie kształtujące się tam wspólne doświadczenia poszczególnych jednostek[9].

Tradycyjne pojmowanie środowiska społecznego opiera się między innymi na następujących założeniach:

- środowisko społeczne tworzą grupy przynależności,
- tylko grupy przynależności oddziałują i kształtują osobowość jednostki,
- grupy obce, grupy nieprzynależności nie mogą być elementami środowiska społecznego.

Takie ujęcie zostało zakwestionowane przez teorię grup odniesienia[10]. Zgodnie z założeniami teorii grup odniesienia środowisko społeczne tworzą grupy przynależności jednostki oraz grupy, do których ona nie przynależy, ale czerpie z nich wartości, wzory zachowań lub ocenia wobec nich swoje usytuowanie społeczne. Uzupełniając tę socjologiczną teorię, eriksonowską kategorią „tożsamości negatywnej" mówiącą, że negatywne nastawienie do nadawcy przekazu kulturowego może generować skłonności do identyfikowania się z treściami przez tego nadawcę odrzucanymi czy zakazanymi[11], dostrzec można poważne ograniczenia funkcji socjalizacyjnej grup społecznych w tradycyjnym ich ujęciu.

Twórcy teorii grup odniesienia wychodzą z założenia, że ludzie w swym życiu dokonują ciągłego procesu porównywania i odnoszenia się do innych po to, aby móc zidentyfikować i określić oraz wartościować swoje postępowanie czy pozycję społeczną. Proces ten najczęściej ma charakter bezwiedny, rzadko kiedy towarzyszy mu jakaś głębsza refleksja. Bez niego ludzie nie mogliby jednak określić swojej tożsamości. Dla samooceny jednostki ważniejsze od obiektywnego położenia jest społeczne tło w jakim się znajduje. Ono bowiem rzutuje na postrzeganie i ocenę własnej sytuacji. To społeczny kontekst życia rodzi zjawisko względnego uprzywilejowania czy też upośledzenia społecznego. Dokonywana w ich wyniku interpretacja sytuacji wpływa na poczucie zadowolenia lub niezadowolenia, sprawiedliwości lub niesprawiedliwości społecznej, postrzegania danych warunków życia jako bezpiecznych, umożliwiających rozwój lub wprost przeciwnie w kategoriach zagrożenia i blokady wszelkich

---

[9] Zob. W. Wincławski, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976, s. 24.
[10] Nazwa *grupa odniesienia* nie jest w pełni konsekwentna, gdyż oznacza również jednostkę, albo nawet tylko pewne, wybrane jej cechy, które mogą stanowić układ odniesienia dla innych.
[11] Zob. L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, Toruń 1989, s. 61-77.

możliwości samorealizacji. To pociąga za sobą określone formy aktywności jednostki i grup społecznych[12].

Ze względu na funkcje jakie spełniają grupy odniesienia wobec zachowań jednostek, dzielimy je na dwa typy: grupy odniesienia porównawczego i grupy odniesienia normatywnego. Pierwsza z nich jest układem odniesienia, względem którego jednostka ocenia sama siebie i innych ludzi. Stanowi kontekst dla oceny względnej pozycji własnej i innych ludzi. Druga stanowi źródło wzorów zachowań i wartości przyswajanych przez określone jednostki. Te dwa typy grup odniesienia zostały wyodrębnione wyłącznie w celach analitycznych. Te same grupy społeczne mogą bowiem spełniać obydwie funkcje jednocześnie[13].

2.2. Środowisko wychowawcze

Z właściwości środowiska wywoływania reakcji i przeżyć psychicznych, co szczególnie podkreślają definicje formowane na gruncie nauk społecznych, wynika wyraźnie, że pełni ono funkcje wychowawcze. Na tej podstawie niektórzy naukowcy sformułowali pojęcie środowiska wychowawczego.

Jednym z pierwszych, który tego dokonał był F. Znaniecki. Ujął je, jako odrębne środowisko społeczne, wytworzone przez grupę dla osobnika mającego zostać, po odpowiednim przygotowaniu, jej członkiem. Środowisko takie obejmuje wszystkie osoby i grupy społeczne, z którymi osobnik na podstawie oceny danej grupy, powinien lub ma prawo stykać się, to znaczy, pozostawać z nimi w okresie swego przygotowania na członka grupy, w stosunku wychowawczym, implikującym społecznie określone wzajemne prawa i obowiązki wychowanka i wychowawcy[14]. Jak podkreśla Stanisław Kowalski - istotną rolą tak pojmowanego środowiska wychowawczego jest społeczna kontrola i regulacja bodźców i wpływów środowiskowych, prowadzona pod kątem realizacji celów wychowawczych. Bodźce te pochodzą głównie ze środowiska społecznego i częściowo kulturowego. F. Znaniecki pomija natomiast w ogóle płaszczyznę środowiska przyrodniczego i geofizycznego. Według S. Kowalskiego nie należy o nich zapominać. Wynika to stąd - jak pisze - iż o skuteczności społecznej działalności wychowawczej decyduje także,

---

[12] Zob. R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002, s. 285 – 291.

[13] Tamże, s. 336.

[14] Zob. S. Kowalski, *Socjologia...*, op. cit., Warszawa 1976, s. 90.

uwzględnienie w naszych oddziaływaniach na wychowanka, wpływów środowiska przyrodniczego i kulturowego jakim on podlega[15]. W sformułowanej definicji środowiska wychowawczego, S. Kowalski artykułując jego społeczną płaszczyznę, uwzględnia pozostałe aspekty, zawierające się w praktycznej pracy wychowawczo-dydaktycznej i określa je jako: „społecznie kontrolowany i nastawiony na realizację celów wychowawczych system bodźców społecznych, kulturowych i przyrodniczych"[16].

Środowisko wychowawcze, w prezentowanych ujęciach socjologicznych, będąc pewną wydzieloną strefą środowiska totalnego, ujmuje się na podłożu zbiorowości społecznych, rozróżniając w nim układy warstw, grup, instytucji społecznych. Podejście takie nie jest w socjologii powszechne. Jan Szczepański pisząc o środowisku społecznym, uważa, iż terminu tego nie należy używać w znaczeniu zbiorowości. W dokładniejszej analizie - twierdzi - „środowisko trzeba zawsze rozłożyć na elementy składowe, opisać je oddzielnie, opisać zachodzące w nim zależności. Środowisko okaże się wtedy tylko skrótem myślowym"[17]. Mianem środowiska wychowawczego, określa „to wszystko co - nie należąc do organizmu - wyznacza lub współwyznacza jego procesy życiowe"[18].

Środowisko wychowawcze jest także przedmiotem zainteresowania pedagogiki społecznej[19]. Jej obszar zainteresowań, Helena Radlińska określiła w sposób następujący: „Pedagogikę społeczną interesuje przede wszystkim wzajemne oddziaływanie wpływów środowiska i przekształcających środowisko sił jednostki. W ich związkach odnajduje cele stawiane świadomej czynności wychowawczej, w ich świetle charakteryzuje używane środki działania"[20]. Na tej podstawie (głównie na podstawie drugiego zdania powyższej formuły) - jak pisze Aleksander Kamiński - można wydzielić, z pola ogólnych wpływów środowiska (naturalnych, niezamierzonych) - jego składnik szczegółowy, konstytuowany przez świadome czynności wychowawcze. To wyodrębnione pole nazwał środowiskiem wychowawczym.

---

[15] Tamże, s. 91.
[16] Tamże.
[17] J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 250-252.
[18] J. Szczepański, *O pojęciu środowiska*, „Przegląd Socjologiczny" 1946, t. VIII, s. 192.
[19] W literaturze można spotkać określenie, iż poznawaniem czynników środowiskowych i zużytkowaniem ich praktycznie w wychowaniu, zajmuje się specjalny dział pedagogiki opisowej zwanej pedagogiką mesologiczną (gr. *meson* - środek; *meseuo* - jestem po środku). Pedagogika społeczna natomiast, jako dział pedagogiki praktycznej zajmuje się szczegółami działalności instytucji wychowawczych, ich polityką wychowawczą i kulturalno-oświatową. Pedagogika teoretyczna z kolei, nie mogąc wchodzić w szczegóły, informuje ogólnie i zwraca uwagę na istotne momenty w działaniu instytucji wychowujących etosu, ujmując je w pojęciu sytuacji wychowawczej. Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 1997, s. 229 i 236.
[20] Zob. A. Kamiński, *Pojęcia i problemy pedagogiki społecznej*, (w:) *Wychowanie i środowisko*, praca zbiorowa pod red. B. Passini, T. Pilcha, Warszawa 1979, s. 39.

Podobnie, jako zespół warunków wśród których bytuje jednostka i czynników kształtujących jej osobowość, działających stale lub przez dłuższy czas, ujmuje środowisko wychowawcze H. Radlińska.

Na podstawie zaprezentowanych definicji, środowisko wychowawcze jest pewną częścią środowiska typowego. Część tę tworzą, bodźce intencjonalne wychowawczo, pochodzące od funkcjonujących w środowisku typowym instytucji, placówek i urządzeń wychowawczych, ich personelu i użytkowników (szkół, zakładów pracy, organizacji społecznych, domów kultury, klubów), które służą pobudzaniu (zachęcaniu) jednostek i grup dzieci, dorosłych do przyswojenia wartości moralnych i zgodnych z nimi zachowań społecznych[21].

Zróżnicowanie jakościowe bodźców wychowawczych, wynikające z niezharmonizowanych lub sprzecznych tendencji poszczególnych składników środowiska wychowawczego jest czynnikiem wymuszającym dążenie do wyposażenia głównych instytucji wychowawczych w siły i środki umożliwiające koordynowanie oddziaływania wychowawczego w pożądanym kierunku. Jak podkreśla A. Kamiński, problemem często umykającym z pola widzenia działalności pedagogicznej jest fakt spaczania w toku realizacji codziennych zadań, zakładanych funkcji i celów instytucji wychowawczych. Zmniejszenie rozwartości nożycowej między funkcjami założonymi i rzeczywistymi danego środowiska, tak aby była ona możliwie najmniejsza, jest jednym z głównych problemów funkcjonowania środowiska wychowawczego[22].

W dużo szerszym znaczeniu środowisko wychowawcze definiuje Kazimierz Sośnicki. W pracy „Istota i cele wychowania" zamieszcza następująca definicję: „Ogół sytuacji wychowawczych nazywamy środowiskiem wychowawczym"[23]. Rozumiejąc jednak pod pojęciem „sytuacja wychowawcza" - ogół warunków, które działając na jednostkę, powodują u niej określone przeżycia psychiczne, mianem środowiska wychowawczego określa więc całokształt wpływów i bodźców środowiskowych, zarówno celowo organizowanych, jak i samorzutnych. W takim ujęciu, na co zwraca uwagę R. Wroczyński, nie ma różnicy między pojęciem środowiska wychowawczego i środowiska w ogóle[24].

---

[21] Tamże, s. 40.
[22] Tamże.
[23] K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1969, s. 49.
[24] Zob. R. Wroczyński, *Wprowadzenie...*, op. cit., Warszawa 1966, s. 56.

Szeroko ujmuje środowisko wychowawcze także Antonina Gurycka[25]. Nazywa je tłem wychowania i traktuje jako funkcję cywilizacji, a szczególnie środowiska społecznego, przez które jest wytworzone. Składają się na nie wpływy zamierzone pod względem celu wychowawczego i niezamierzone, jednak tylko te, które pozostawiają trwały ślad w ludzkiej psychice. Pojęcie to, proponuje rozpatrywać również w znaczeniu węższym. Bowiem, jak zauważa, z ogólnego środowiska społecznego można wydzielić konkretne środowiska wychowawcze. Aby ułatwić odróżnienie ich od ogólnego środowiska wychowawczego, nazywa je środowiskami wychowującymi. Zalicza do nich między innymi: rodzinę, drużynę harcerską, klasę szkolną, grupę podwórkową.

A. Gurycka podkreśla, iż ścisła zależność między wychowaniem a środowiskiem wychowawczym sprawia, że nie możemy żadnego z nich rozpatrywać oddzielnie, w oderwaniu od drugiego. Proponuje ona, dla świadomie (ze względu na cel wychowawczy) organizowanej działalności, stosować termin wychowanie lub wychowywanie, natomiast nieintencjonalne oddziaływanie środowiska wychowawczego jako całości lub poszczególnych środowisk wychowujących określić mianem oddziaływań środowiskowych[26].

Ciekawe ujęcie problematyki zawierającej się w obszarze wpływów wychowawczych środowiska, prezentuje z perspektywy pedagogiki katolickiej Stefan Kunowski[27]. W opracowanej koncepcji wychowania chrześcijańskiego, opartej na teorii warstwicowej Sergiusza Hessena[28], podkreśla znaczenie środowiska w wychowaniu człowieka. W dokonanym podziale środowiska wyróżnia:

- środowisko obiektywne, na które składa się zespół warunków, rzeczy, i osób, stanowiących tylko stałe tło życiowe wychowanka, nie zawsze wywierające wpływ na jego rozwój;
- środowisko życiowe wychowanka, tworzone przez elementy otoczenia, aktywnie działające na jednostkę.

Środowisko życiowe będące częścią ogólnej biosfery ludzkiej dzieli na:

---

[25] Zob. A. Gurycka, *Struktura i dynamika procesu wychowawczego,* Warszawa 1979, s. 62-63.
[26] Tamże, s. 65.
[27] S. Kunowski, *Podstawy współczesnej ...*, op. cit., Warszawa 1997, s. 228-244.
[28] S. Hessen wyróżnił w wychowaniu: warstwę bytu biologicznego, warstwę bytu duchowego, warstwę bytu społecznego i warstwę życia wiecznego i Królestwa Bożego. Zob. S. Hessen, *O sprzecznościach i jedności wychowania*, Warszawa 1997, s. 60-178. Na tej podstawie S. Kunowski opracował tzw. szczegółową teorię wszechstronnego rozwoju.

- środowisko wychowawcze, przez które rozumie całokształt wpływów etosu[29] na jednostkę. Oddziałuje ono głównie w sposób nieświadomy i niezamierzony. Może wpływać korzystnie lub niekorzystnie na rozwój wychowanka;
- środowisko pedagogiczne, powstałe w ramach celowego działania *agosu*, kieruje wychowanka ku ideałowi człowieka. Celowo i świadomie usuwa wpływy ujemne, a potęguje dodatnie.

W zakresie treści wpływających na wychowanka S. Kunowski środowisko dzieli na:

- środowisko naturalne, obejmujące pozaziemskie wpływy na organizm wraz z geograficznymi i przyrodniczymi;
- środowisko społeczne osób i stosunków zachodzących miedzy nimi, tworzy go środowisko rodzinne, sąsiedzkie, szkolne, zawodowe, obywatelskie;
- środowisko kulturowe, z wpływami kultury materialnej (np. budownictwo, komunikacja) i kultury duchowej, przekazywanej nie tylko na drodze wychowania, nauczania, oświaty ale także środkami pośrednimi masowej informacji (książki, środki masowego przekazu). W tej grupie znajduje się również podkultura różnych grup marginesowych.

Jak zaznacza S. Kunowski, rozpatrując wpływ na wychowanka celowych i programowych działań środowiska pedagogicznego, trudno rozgraniczyć oddziaływania środowiska społecznego i kulturowego. Łączą się one w jedno środowisko społeczno-kulturalne. Środowisko duchowe, jako najgłębszy wytwór historii życia i cywilizacji wynika z nadświadomych, ideowych dążeń *agosu* i kultury oraz więzi uczuciowych z etosem, szczególnie z takimi grupami jak rodzina, klasa szkolna, grupa zawodowa, miejsce pracy oraz szerszymi grupami społecznymi jak kościół, naród, państwo. Środowisko to obejmuje oddziaływanie idei i wartości tradycji kultury narodowej, europejskiej i więzi ogólnoludzkich[30].

---

[29] S. Kunowski wyróżnia w wychowaniu następujące składniki (dynamizmy): *bios* - wiąże z nim wszelkie stany somatyczne i psychiczne jednostki. Ukształtowany jest przez stan tężyzny biologicznej pokoleń, jako naturalny psycho-organiczny rozwój każdej jednostki, odbywający się bez udziału jej woli. Stanowi fundamentalną siłę napędową procesu wychowania; *etos* - siła społecznej obyczajowości i moralności zbiorowej, urabiająca kształt biosu przy pomocy przymusu, nacisku, presji opinii publicznej, form życia społecznego. Etos jako społeczne działanie pokoleń dojrzałych na młodociane, tworzy łożysko dla naturalnego rozwoju jednostek, jest tożsamy z procesem socjalizacji. Działa poprzez tworzenie sytuacji wychowawczych; *agos* - siła prowadzenia wychowanka przez wychowawcę do kultury wyższej, do przekroczenia granic przeciętności i zbliżenia się do ideału; *los* - ukształtowanie postawy wychowanka wobec przyszłego, nieznanego jeszcze życia. Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, op. cit., s. 171-178.

[30] Tamże, s. 230-232.

Rozważając skuteczność wpływu wychowawczego danego środowiska na wychowanka, S. Kunowski twierdzi, iż w dużym stopniu decyduje o niej stosunek między stopniem wychowania intensywnego a ekstensywnego oraz pomiędzy wychowaniem okolicznościowym a wychowaniem przez życie[31]. Ostatecznie zaś zależy od siły moralnej środowisk biorących udział w kształtowaniu wychowanków, szczególnie środowiska pedagogicznego *agosu* oraz środowiska społecznego i kulturowego, właściwych dla kręgów etosu i jego instytucji wychowujących[32].

W koncepcjach pedagogicznych nawiązujących do paradygmatu komunikacyjnego wychowania, który związany jest z analizowaniem procesów i sytuacji społecznych z uwzględnieniem przede wszystkim charakterystycznych interakcji interpersonalnych oraz intergrupowych, przywiązuje się szczególną wagę do osobowego wymiaru relacji w środowisku wychowawczym[33]. Powoduje to nadanie środowisku specyficznego, personalistycznego wymiaru. Środowisko jest postrzegane tu jako układ stosunków pomiędzy uczestnikami procesu wychowania (uczniami, nauczycielami, innymi wychowawcami) przebiegających w świecie symboli kulturowych. Stosunki te tworzą ciągi sytuacji wychowawczych. Dla tej orientacji pedagogicznej, zdefiniowanie środowiska wychowawczego nie tyle jako wynik oddziaływania funkcjonujących w nim instytucji, ale

---

[31] *Wychowanie ekstensywne:* polega na wychowawczym oddziaływaniu sytuacji społecznych poprzez ustalone tradycje, ceremonie, zwyczaje i obyczaje, porządek, regulamin, charakter pracy, stosunki między ludźmi. Sytuacje społeczne powodują wpływy, których wychowanek nie uświadamia sobie; *wychowanie intensywne*: odbywa się poprzez celowo wywołaną sytuację pedagogiczną. Wychowanek ulega wpływom przez naśladownictwo wzorów, współpracę z wychowawcą i posłuszeństwo; *wychowanie okolicznościowe:* wiąże się z oddziaływaniem na wychowanka poprzez otaczające dobra kulturowe (książki, radio, telewizja, muzyka, itp.); *wychowanie życiowe:* to wychowanie poprzez sytuację życiową obejmującą wpływy przyrody i środowiska naturalnego, geograficzno-biologicznego (mieszkanie, dobrobyt, zarobki). W wyniku doświadczenia życiowego tworzą się wpływy kumulujące się w podświadomości i określające postawy popędowe i emocjonalno-dążeniowe. Tamże, s. 238.

[32] Tamże.

[33] Wobec szerokiej interpretacji pojęcia osoby, zdefiniowanie „wymiaru osobowego" oraz stwierdzenie jego obecności w jakichkolwiek relacjach jest trudne. Pewne przesłanki pozwalające na potwierdzenie obecności tego wymiaru można ująć w sposób następujący:

- odwoływanie się do człowieka jako osoby, stanowiącej ze względu na swą przyrodzoną godność autonomiczną wartość i najwyższą normę moralną;
- wyraźne ukierunkowanie na wartości wyższe;
- akcentowanie wolności i odpowiedzialności człowieka oraz stanowiącej ich podstawę psychiczną - podmiotowości;
- traktowanie osoby jako bytu-dla-drugiego, spełniającego się we wspólnocie.

Zob. J. Kostkiewicz, *Możliwości zakłócania osobowego wymiaru relacji w środowisku wychowawczym,* (w:) *Szkice o kształtowaniu osobowości,* praca zbiorowa pod red. J. Kostkiewicz, Rzeszów 1997, s. 123.

przede wszystkim w ujęciu Anny Przecławskiej, jako układ stosunków między ludźmi i świat symboli kulturowych w których żyje człowiek, wydaje się najtrafniejsze[34].

Jeżeli weźmiemy pod uwagę warunki uobecniania się osobowego wymiaru środowiska wychowawczego, widzimy, że w pewnych sytuacjach może ono mieć charakter przeciwny do zakładanego, czyli przedmiotowy i instrumentalny. Pisze o tym Jacques Maritain, wskazując indywidualizm, socjologizm, pragmatyzm, intelektualizm i woluntaryzm jako główne zagrożenia osobowościowego wymiaru relacji w środowisku wychowawczym[35]. Nurty te mogą występować, jako koncepcje filozoficzne bądź egzystencjonalno-społeczne postawy uzewnętrzniające się w środowisku wychowawczym. W skrajnym wydaniu są istotnymi czynnikami uprzedmiotowującymi relacje wychowawcze.

Obszar problematyki zawierający się w definicji środowiska wychowawczego A. Przecławskiej jest bardzo zbliżony z tym, który wchodzi w zakres znaczeniowy pojęcia sytuacja wychowawcza w ujęciu Władysława Cichonia[36]. Sytuację wychowawczą określa on jako szczególne środowisko, w którym odbywa się proces wychowawczy. Środowisko to, jest pewnym splotem warunków, rzeczywistych faktów i całokształtu towarzyszących im

---

[34] Zob. A. Przecławska, *Personalistyczne odniesienia pedagogiki społecznej - propozycje i pytania. Ewolucje pedagogiki. Materiały*, Warszawa 1993, s. 89.

[35] J. Kostkiewicz w następujący sposób przedstawia zagrożenia osobowego wymiaru środowiska przez czynniki, które wymienił J. Maritain:

- *liberalny indywidualizm*, połączony z relatywizmem aksjologicznym, minimalizuje rolę społecznych zobowiązań człowieka i jego odpowiedzialności wobec innych ludzi, akcentuje ideę „wolności od", wolności bez odpowiedzialności;
- *socjologizm*, gdy sprowadza człowieka wyłącznie do wymiarów społecznych przyczynia się do redukowania osobowego wymiaru relacji w środowisku wychowawczym. Taka sytuacja ogranicza możliwości rozwoju osobowości i osłabia ekspresję twórczą;
- *pragmatyzm*, minimalizuje sferę poznawczo-teoretyczną, wartości prawdy i dobra, koncentruje się na efektywności metod pedagogicznych. Konsekwencją jego może być instrumentyzacja wychowanków. Pedagogiczny pragmatyzm wraz z utylitaryzmem przyczynić się mogą do zacierania osobowego wymiaru w relacjach wychowawczych, gdy ignorują wewnętrzne potrzeby czy aspiracje człowieka;
- *intelektualizm*, to postawa przeceniająca rolę intelektu, zagrożenie dla rozwoju osobowości widzą w nim głównie zwolennicy wychowania moralnego i estetycznego;
- *woluntaryzm*, zagraża rozwojowi osobowemu gdy przecenia wolę w takim stopniu, że dewaluuje ona inne sfery osobowości. Inteligencja staje się wtedy niewolnikiem woli, przestaje ja informować i zamyka ją na prawdę.

Zob. J. Kostkiewicz, *Możliwości zakłócenia...*, op. cit., s. 126-129.

[36] W. Cichoń nie ogranicza sytuacji wychowawczej, zwanej także przez niego, szczególnym środowiskiem procesu wychowania, do procesu wychowania. Podkreśla, iż każdy proces wychowania rozgrywać się może na podłożu określonej sytuacji wychowawczej, nie każda sytuacja wychowawcza implikuje jednak świadomie i celowo organizowane oddziaływania wychowawcze. Zaznacza, że wychowawczy walor mogą mieć także i takie sytuacje, w których nie musi występować z góry założony cel. Sytuacje świadomie inspirowane przez człowieka stanowią tylko jedną z wielu - i nie koniecznie najważniejszą - możliwość faktycznego oddziaływania wychowawczego. Zob. W. Cichoń, *Wartości, człowiek, wychowanie*, Kraków 1996, s. 115.

okoliczności, na których podłożu dokonuje się proces wychowania. Podstawowymi komponentami tak rozumianego środowiska są wychowawca i wychowanek oraz zachodząca między nimi więź oddziaływania ale również niezbędne, konkretne warunki społeczne, w których się to oddziaływanie odbywa[37]. Jak podkreśla W. Cichoń, bliższa analiza okoliczności, w jakich przebiegają procesy wychowawcze, ukazuje, że środowisko posiada istotny i niekiedy wręcz decydujący wpływ na skutki zamierzonych oddziaływań. Nie tylko je umożliwia ale jest czynnikiem współkształtującym faktyczny efekt procesów wychowawczych. Kształt środowiska będąc mniej lub bardziej odpowiedni do realizacji zamierzeń wychowawczych, determinuje dobór przez wychowawcę odpowiednich treści i metod oddziaływania. Powinny być one każdorazowo odmienne, dostosowane do właściwości środowiska.

Proces wychowawczy dokonuje się więc na podłożu konkretnego środowiska wychowawczego, a jednocześnie stanowi jego integralny składnik, który wpływa na to środowisko, ale także ulega jego wpływom. Zrozumienie specyfiki tak rozumianego środowiska wychowawczego, w obrębie którego dokonują się procesy wychowawcze, umożliwia wychowawcy praktyczne wykorzystanie jego wpływów dla własnych zamierzeń oraz stosowanie najbardziej optymalnych treści i metod wychowawczych. Sztuka wychowania, jak podkreśla W. Cichoń, polega głównie na umiejętności doboru pożądanych i zaakceptowanych treści wychowawczych i dostosowaniu tych treści do sytuacji wychowawczej w której znajdują się wychowawca i wychowanek[38].

Wychowawcze aspekty środowiska ujmowane są niekiedy pod pojęciem agencji socjalizacyjnych. W literaturze anglosaskiej, zwłaszcza z zakresu socjologii wychowania, oznacza się w ten sposób grupy, systemy społeczne, organizacje, w których przebiega socjalizacja jednostek (rozumiana jako proces wrastania w kulturę). W rzeczywistości grupy takie mają najczęściej charakter wielofunkcyjnych układów społecznych. Odgrywają wprawdzie doniosłą rolę w procesie dyfuzji wzorców kulturowych, ale nie tylko w nim. Pojęcie agencji socjalizacyjnej wskazuje na pewien tylko aspekt funkcjonowania tych środowisk, a mianowicie, na ich rolę w procesie komunikowania kultury i kształtowania osobowości. Są to więc szczególnego rodzaju układy społeczne integrujące przedstawicieli dorosłego i dorastającego pokolenia dla celów transmisji kulturowej[39]. Można do nich

---

[37] Tamże, s. 115-116.
[38] Tamże, s. 117.
[39] Zob. R. Schulz, *Szkoła - instytucja, system, rozwój*, Toruń 1992, s. 35-40.

zaliczyć rodzinę, środowisko rówieśnicze, a także instytucje bardziej wyspecjalizowane, jak na przykład szkoła, które istnieją jedynie po to, aby zajmować się kształtowaniem osobowości. Jak widzimy pełnią one także funkcje środowisk wychowawczych. Przemawia to za traktowaniem pojęcia grupa socjalizacyjna i środowisko wychowawcze, w pewnych ujęciach, za nazwy tożsame, przy pełnej świadomości różnic jakie między nimi istnieją.

Na tle całego bogactwa różnorodnych teorii środowiska wychowawczego uwidaczniają się wyraźnie elementy różniące wymienione podejścia teoretyczne. Istotnym wydaje się problem, czy środowisko wychowawcze ujmować szeroko - jako system jakichkolwiek bodźców bądź wpływów - czy też wąsko, jako system bodźców zamierzonych na osiągnięcie określonych celów wychowawczych.

Wątpliwości tych nie rozwiewają formułowane definicje. F. Znaniecki, będący przedstawicielem nurtu opowiadającego się za ograniczeniem pojęcia środowiska wychowawczego do oddziaływań celowych, jednocześnie podkreśla, że osobowość człowieka jest zdecydowanie bardziej zależna od społeczeństwa które ją kształtuje, aniżeli od samego procesu wychowania dążącego do realizacji, z różnym powodzeniem, jej idealnej postaci[40]. W takim świetle, środowisko wychowawcze, ograniczone do oddziaływań intencjonalnych, traci w dużym stopniu swoje znaczenie, jako czynnik kształtujący osobowość jednostki.

Wyłania się także następny problem, związany z koniecznością integracji środowisk wychowawczych funkcjonujących w obrębie środowiska globalnego. Rozmaite środowiska społeczne są bowiem nośnikami odmiennych programów kulturowych, na skutek tego, jednostki poprzez uczestnictwo w nich, przyswajają różne elementy kultury. Pociąga to za sobą kształtowanie się określonych wymiarów i poziomów osobowości człowieka. Nasuwa się pytanie, czy odmienność ta powinna dotyczyć także sfery aksjologicznej?

Wiele pytań budzi ujmowanie wychowawczego wpływu środowiska wyłącznie w aspekcie biopsychologicznym. Traktowanie środowiska jako relacji: „bodziec - reakcja" oraz „sytuacja (grupa bodźców) - przystosowanie zachowania", często prowadzi do uproszczonego wyjaśniania procesu wychowawczego, jako zmian zachodzących pod wpływem takich czy innych układów bodźców bez uwzględnienia społecznych prawidłowości, leżących u podstaw tych układów. Ukazanie ich wymaga zatem, zbadania struktury środowiska z uwzględnieniem układu grup, uwarstwieniem, instytucji, reprezentowanych przez nie wartości, norm i

---

[40] Zob. W. Wincławski, *Typowe środowiska wychowawcze...*, op. cit., s. 10.

wzorców oraz przejawianych postaw w stosunkach między uczestnikami procesu wychowania.

Istotnym wydaje się, czy środowisko postrzegamy jako element charakteryzujący się stałością wywieranych wpływów, czy też będąc przekonani, iż stałość ta ma charakter względny, potraktujemy je jako dynamiczny układ człowieka z jego otoczeniem. W tym drugim przypadku, jak pisze A. Gurycka, potrzeba uchwycenia dynamiki oraz fakt dużej złożoności wpływów środowiska, nakazywałaby nam szukania jego bardziej pierwiastkowych elementów, do których zaliczyła ona sytuację wychowawczą[41]. Środowisko rozpatruje się także w odniesieniu do zróżnicowanych obszarów społecznych: wobec konkretnego wychowanka, grupy wychowanków, ogółu młodzieży danej zbiorowości. Ujmuje się je również w relacji do grup i instytucji współuczestniczących w działalności wychowawczej, w tym także w aspekcie organizowania w nich procesu wychowawczego. Na tej podstawie, można zamykać je zarówno w granicach układów osadniczych, jakie stanowią konkretne wsie i miasta, lecz także mówić o szkole, zakładzie pracy, organizacji społecznej, jako o środowisku wychowawczym.

Taka różnorodność ujęć problematyki oddziaływania środowiska na kształtowanie osobowości ma swoje źródła między innymi w odmiennych założeniach metodologicznych i orientacjach filozoficznych badaczy. Już tylko różne zdefiniowanie tak podstawowych terminów pedagogicznych jak wychowanie czy socjalizacja, jest przyczyną wielu rozbieżności w prezentowanych koncepcjach środowiska wychowawczego. Dla praktyki wychowawczej ujęcia te są komplementarne i pozwalają na wieloaspektowe spojrzenie na działalność dydaktyczno-wychowawczą oraz jej związki ze środowiskiem społecznym, w którym się odbywa.

2.3. Środowisko wojskowe

Różnorodne definiowanie terminu środowisko, implikuje wielość ujęć tego określenia w znaczeniu środowiska wojskowego. Ograniczając się do sposobu postrzegania go przez nauki społeczne, jako czynnika wpływającego na kształtowanie osobowości człowieka, na jego

---

[41] Sytuacja wychowawcza w ujęciu A. Guryckiej to „układ rzeczy, ludzi oraz zadań związanych jednością miejsca i czasu, organizowany w celu zrealizowania założonego projektu osobowości wychowanka przez wychowawcę - reżysera sytuacji wychowawczej". Zob. A. Gurycka, *Struktura i dynamika...*, op. cit., s. 192.

system wartości, wzory zachowań i postawy, spójrzmy na wojsko jako na jedną z wielu instytucji istniejących w życiu społecznym, zajmujących się tym problemem. Do podstawowych różnic wyodrębniających armię spośród pozostałych instytucji, można byłoby zaliczyć, szczególne nasilenie i połączenie następujących cech:[42]

- jest organizacją o przewadze więzi formalnej nad więzią personalną;
- jest instytucją biurokratyczną o strukturze hierarchicznej;
- jest środowiskiem społecznym o własnym systemie uwarstwienia;
- jest grupą bojową, zorganizowaną dla zwycięskiej walki.

Swoistość tej instytucji wynika ze ścisłego podporządkowania działalności celom militarnym, których osiągnięcie stanowi podstawowe kryterium przydatności armii. Znajduje to wyraz w jej strukturach organizacyjnych, formalnoprawnym systemie zależności służbowych, określonym toku życia i więzi między żołnierzami, uprawnieniach przełożonych, rozkazodawstwie, dyscyplinie wojskowej, a także wojskowej obyczajowości.

Prowadzona przez armię działalność szkoleniowa w czasie pokoju, ma w głównej mierze zapewnić możliwość realizacji zadań w okresie zagrożenia militarnego i wojny. W tym sensie wojsko można traktować jako metaforę szkoły realizującej specyficzny dla siebie program dydaktyczno-wychowawczy. Szkoły, o typowym charakterze goffmanowskiej organizacji totalnej, w której zachodzą specyficzne, nie występujące gdzie indziej zjawiska.

Na podstawie tej krótkiej charakterystyki możemy wyodrębnić pewną część środowiska zorganizowanego dla osiągnięcia określonych celów, którego charakter determinują wymienione cechy. Celami tymi, w zależności od stopnia ich konkretyzacji są między innymi:

- zapewnienie bezpieczeństwa strukturalnego i indywidualnego;
- osiągnięcie wysokiej gotowości bojowej wojsk;
- przygotowanie pododdziałów do działań taktycznych;
- indywidualne wyszkolenie żołnierzy w przydzielonej specjalności bojowej;
- kształtowanie patriotycznych postaw żołnierzy,

---

[42] Zob. J. J. Wiatr, *Socjologia wojska,* Warszawa 1964, s. 29.

- kształtowanie koleżeństwa.

W tym świetle postrzegamy środowisko wojskowe, jako produkt instytucji, która realizuje zadania wyprowadzone z wyżej wymienionych celów. Instytucja ta posiada określony system społeczny umożliwiający optymalizację podejmowanych przez nią działań.

Ujmując środowisko w relacji do instytucji w aspekcie organizowania w niej procesu szkolenia, moglibyśmy określić je, jako ogół warunków stworzonych przez tę instytucję dla osiągnięcia zakładanych celów. Taka definicja obejmuje swym zakresem jednak tylko wpływy pochodzące z oddziaływań formalnych i zamierzonych. Środowisko wojskowe ukierunkowane na uzyskanie określonych rezultatów dydaktyczno-wychowawczych, generuje także wiele ubocznych sytuacji i bodźców, uświadamianych lub nie przez struktury formalne, nie zawsze sprzyjających realizacji zadań. Należałoby więc poszukać określenia obejmującego cały obszar oddziaływań tego specyficznego środowiska na osobowość i kształtowanie postaw żołnierzy.

Wydaje się, że najbardziej uniwersalną definicję można sformułować, odwołując się do określenia środowiska szkolnego przez J. Pietera[43]. Analogicznie, środowiskiem wojskowym danego żołnierza, będzie ogół tych warunków, które wiążą się z faktem odbywania przez niego służby wojskowej. Krocząc drogą zaproponowaną przez W. Wincławskiego, można dokonywać obiektywizacji podejścia metodologicznego. Po zastąpieniu pojęcia środowiska indywiduum, pojęciem środowiska typowego, obszar środowiska wojskowego zostaje odniesiony do najczęściej powtarzających się interakcji, warunków i procesów wspólnych dla wszystkich żołnierzy danej zbiorowości. W zależności od stopnia obiektywizacji, środowisko wojskowe można odnosić do poszczególnych żołnierzy, grup żołnierzy lub elementów struktury formalnej instytucji: pododdziałów, oddziałów, związków taktycznych czy całej armii. Głównymi komponentami tak rozumianego środowiska wojskowego są:

- kadra zawodowa i żołnierze zasadniczej służby wojskowej;
- formalna i nieformalna organizacja społeczna systemu społecznego;
- tradycje i symbolika wojskowa;
- baza dydaktyczna, środki finansowo-materiałowe wykorzystywane w procesie szkolenia i warunki socjalno-bytowe w pododdziałach.

---

[43] J. Pieter przez środowisko szkolne rozumie ogół tych warunków danego wychowanka-ucznia, które wiążą się z faktem, że uczęszcza on do szkoły. Zob. J. Pieter, *Poznawanie środowiska...*, op. cit., s. 167.

Postrzegając w ten sposób środowisko wojskowe, większość jego obszaru znaczeniowego (nie uwzględniając bazy dydaktycznej, środków finansowo-materialnych, warunków socjalno-bytowych) opieramy na tradycyjnych koncepcjach środowiska społecznego. Wydaje się, iż w niektórych analizach uwarunkowań jakości szkolenia bojowego należałoby także uwzględnić wpływy na żołnierzy, grup do których odnoszą oni swe postępowanie oraz grup, z których czerpią wartości i wzory zachowań. Mogą to być grupy przynależności, ale także inne, silnie oddziałujące na daną jednostkę, potrafiące w znacznym stopniu wpływać na ich zachowanie. Socjalizacyjne oddziaływanie na żołnierza, środowiska wojskowego jako grupy przynależności, może więc okazać się mało skuteczne. Często bowiem ma miejsce tylko formalne uczestnictwo jednostki w grupie z powodu braku identyfikacji z nią.

2.4. Funkcje wychowawcze środowiska wojskowego

Z definicji środowiska wychowawczego wynika, że środowisko wojskowe posiada zbliżone właściwości i podobne funkcje. Jest zorganizowane celowo, dla kształtowania osobowości szkolonych żołnierzy pod kątem ich udziału w walce zbrojnej. Generowane przez niego bodźce wpływają zarówno na rozwijanie predyspozycji instrumentalnych, wynikających z nabywania przez żołnierzy wiedzy, umiejętności i nawyków, oraz tych wyrażających się w uczuciowo-wolicjonalnej sferze osobowości. Kształcenie społecznie pożądanego systemu wartości utylitarnych i duchowych oraz sfery emocjonalnej, wyrażające się w dążeniach do rozwijania takich cech charakteru jak: altruizm, uczciwość, honor, odpowiedzialność, odwaga, poszanowanie autorytetów, miłość do ojczyzny, szacunek wobec tradycji narodowych, jest bowiem niezwykle ważnym elementem w przygotowaniu obywateli do roli żołnierza. Są to wartości kształtowane nie tylko w armii i nie tylko dla niej istotne. Nasycony jest nimi w różnym stopniu proces wychowawczy w instytucjach takich jak: rodzina, szkoła, organizacja społeczna, zakład pracy. Wartości te spełniają bowiem w społeczeństwie funkcje wartości centralnych[44].

Proces szkoleniowo-wychowawczy w wojsku staje się więc naturalną kontynuacją edukacji urzeczywistnianej w środowisku cywilnym i stanowi istotną część życia społecznego

---

[44] Wartości , które są w danym społeczeństwie cenione i zalecane mogą mieć charakter wartości centralnych lub konfliktowych. Wartości centralne są akceptowane przez zdecydowaną większość członków danego społeczeństwa i stanowią dla nich swoisty „skarb" będący podstawą i gwarancją ciągłości społecznej. Zob. J. Mariański, *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*, Lublin 1995, s. 28.

młodych obywateli. W tym kontekście, środowisko wojskowe jest jednym z wielu środowisk wychowawczych, które na swej drodze życiowej spotyka człowiek. Środowisko wojskowe możemy więc rozpatrywać jako środowisko wychowawcze, opierając się na całym bogactwie jego teoretycznych koncepcji.

Mianem środowiska wojskowego moglibyśmy określić pewną wydzieloną strefę środowiska społecznego w wojsku, obejmującą bodźce pochodzące z oddziaływań celowych. Obszar tych oddziaływań byłby w dużym stopniu zbliżony do tego, który S. Kunowski odnosi do działań agosu i nazwa środowiskiem pedagogicznym. Mieszczą się tu tylko świadome oddziaływania kadry dowódczo-wychowawczej i instruktorskiej na żołnierzy, mające zapewnić osiągnięcie celów szkolenia.

Szczególnie ciekawa wydaje się być analiza wychowawczych walorów środowiska wojskowego w świetle definicji środowiska wychowawczego A. Przecławskiej czy też odniesienie ich do pojęcia sytuacji wychowawczej W. Cichonia. W tym spojrzeniu, interesują badaczy głównie układy stosunków pomiędzy uczestnikami procesu szkoleniowo-wychowawczego i świat symboli w którym one dokonują się. Środowisko wychowawcze jest tu „szczególną areną", w obrębie której odbywa się proces szkolenia i wychowania żołnierzy. Arena ta, jako metafora warunków społecznych procesu szkolenia, determinuje przebieg wydarzeń na niej odbywających się, lecz także sama będąc integralną częścią tego widowiska, musi posiadać odpowiednie właściwości, aby mogło ono przebiegać w miarę bez zakłóceń. Używając terminologii S. Kunowskiego, jest ona polem oddziaływań sił etosu. Rozpatrując środowisko wojskowe jako środowisko wychowawcze w kategoriach sytuacji wychowawczej W. Cichonia czy też w ujęciu A. Przecławskiej, do podstawowych jego elementów można zaliczyć kadrę i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej oraz zachodzące między nimi więzi oddziaływania, a także konkretne warunki społeczne, w których to oddziaływanie się odbywa[45].

Środowisko wychowawcze można również utożsamiać z całokształtem oddziaływań instytucji wojska. Takie podejście wydaje się zasadne, gdyż jako środowisko zorganizowane celowo i świadomie, ma z góry założoną funkcję socjalizacyjną - współudział w przygotowaniu obywateli do określonej roli społecznej, a konkretnie do roli obrońcy ojczyzny. W tym przypadku środowisko wojskowe jest postrzegane, jako środowisko wychowawcze w ujęciu F. Znanieckiego.

---

[45] W. Cichoń, *Wartości...*, op. cit., s. 114.

W takim kształcie, uwidaczniają się właściwości tego wielofunkcyjnego układu społecznego, pozwalające określić go także mianem agencji socjalizacyjnej. Jest więc pewną formą organizacji rzeczywistości społecznej w celu przekazu istotnych części kultury, które nie mogą być przekazane w toku samodzielnie zachodzących procesów socjalizacyjnych. W tym kontekście szczególnie interesująca staje się problematyka relacji między funkcjami założonymi i rzeczywistymi środowiska wojskowego oraz integracji oddziaływań poszczególnych jego komponentów.

Doświadczenia z konfliktów zbrojnych pokazują, że środowisko w którym przebiega proces szkolenia i wychowania żołnierzy jest istotnym czynnikiem silnie determinującym możliwości wykonywania zadań bojowych. Jest to oczywista prawda, akceptowana przez wszystkich, którzy złamują się procesem szkolenia. Ukształtowanie określonych umiejętności oraz nawyków u żołnierzy, a także zgranie pododdziałów może bowiem odbywać się w warunkach spełniających specyficzne dla wojska wymogi dydaktyczne. Dużo rzadziej zwraca się uwagę na społeczne uwarunkowania procesu szkolenia żołnierzy i konieczność kształtowania w pododdziałach silnych więzi osobowych, zapominając iż stosunek przyjaźni stanowi podstawowy element konstytuujący społeczność. Na znaczenie tego typu relacji w sformalizowanych strukturach wojskowych, wskazali już w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku Samuel Stouffer, Edward Shils i Morris Janowitz. W badaniach empirycznych stwierdzili oni względnie małą ważność prostej identyfikacji żołnierzy z symbolami organizacji wojskowej, państwem lub przyczynami z jakich prowadzona jest wojna. Badania wykazały natomiast bardzo silny związek między morale grup pierwotnych a efektywnością w walce. Tam gdzie warunki pozwalały na swobodne zawiązywanie się i funkcjonowanie grup pierwotnych i gdzie grupy te osiągnęły wysoki stopień zgodności, morale było bardzo wysokie, a opór efektywny, niezależnie od postaw politycznych żołnierzy. Podobnie w sytuacjach kryzysowych żołnierze pozostawali na swoich pozycjach, nie ze względu na konieczność obrony aktualnych wartości, lecz w wyniku lojalności wobec swych grup pierwotnych[46]. Efektywne działanie na polu walki zależy więc w dużym stopniu od sieci grup pierwotnych pokrywających formalne struktury organizacyjne wojska. Pododdziały, oddziały i związki taktyczne nie powinny być, (jak twierdzi E. Shils charakteryzując nowoczesną makrostrukturę społeczną) bezdusznymi, egoistycznymi „Gesellschaft", pozbawionymi miłości, wiary oraz jakichkolwiek sił integracyjnych z

---

[46] Zob. J. Szmatka, *Jednostka i społeczeństwo. O zależności zjawisk indywidualnych od społecznych,* Warszawa 1980, s. 127 i 129.

wyjątkiem interesu lub przymusu[47]. Podobne wyniki, wskazujące pozytywny wpływ grup nieformalnych na skuteczność rozwiązywania problemów przez struktury formalne otrzymano w badaniach cywilnych organizacji biurokratycznych.

Do podobnych wniosków doszli amerykańscy psychiatrzy poszukujący sposobów na uchronienie żołnierzy przed gwałtownym załamaniem na polu walki lub pozwalających na szybkie wyleczenie nerwicy wojennej. Wskazali na potęgę związków emocjonalnych pomiędzy walczącymi ramie w ramię mężczyznami. Abram Kardiner i Herbert Spiegel wskazywali, że najlepszą ochroną przed przemożnym strachem są silne więzi między żołnierzami, (także żołnierzami i dowódcami) Podobne wnioski wysunęli Grinker i John Spiegel. Stwierdzili oni, że w sytuacji stałego zagrożenia żołnierze popadają w skrajną zależność emocjonalną od reszty grupy oraz od swojego dowódcy. Wskazali, że najlepszą ochroną przed załamaniem psychicznym jest wysokie morale pododdziału.

Okazuje się więc, że wykonywanie przez żołnierzy zadań na polu walki uzależnione jest w znaczącym stopniu od jakości życia społecznego w formalnych strukturach wojskowych. Ta jakość rzadko kiedy jednak bywa przedmiotem celowych oddziaływań wychowawczych. Jest raczej wynikiem niezamierzonym, bardzo często sprzecznym z wymogami funkcjonowania żołnierzy i pododdziałów w sytuacjach zagrożenia. W okresie, w którym tak wielu żołnierzy polskich wykonuje zadania militarne, istnieje konieczność innego spojrzenia na środowisko społeczne, w którym odbywa się proces szkolenia wojskowego. Nie może ono być traktowane tylko jako czynnik sprzyjający lub utrudniający osiąganie celów dydaktycznych. Kształtowanie relacji społecznych w pododdziałach, ułatwiających żołnierzom znoszenie trudów związanych z wypełnianiem zadań oraz umożliwiającym im wypełnianie tych zadań, musi być jednym podstawowych z celów szkolenia.

To wymaga, aby w procesie nabywania wiedzy, umiejętności i nawyków jednocześnie kształtowane byłyby predyspozycje kierunkowe osobowości. Takie szkolenie powinno stwarzać żołnierzom okazję do przezwyciężania postaw egoistycznych na rzecz zaangażowania i uspołecznienia. Pożądane postawy prospołeczne, umiejętność współżycia i współdziałania, można osiągnąć wówczas, gdy w parze z indywidualnymi formami i metodami szkolenia, szeroko stosuje się pracę grupową i różne formy działalności zespołowej. W pedagogice silnie akcentuje się jedność tych procesów. Dążąc do modyfikowania tak postrzeganej osobowości, należy być świadomym, iż nauczając żołnierzy

---

[47] Por., tamże, s. 124.

nawet najprostszych czynności, wpływa się na ich postawy, motywacje oraz kształtuje określone cechy charakteru. Każde zatem zajęcie dydaktyczne prowadzone przez dowódcę, instruktora, wykładowcę, powinno zakładać osiąganie zarówno celów poznawczych jak i wychowawczych.

W grupie celowościowej jaką jest armia istnieje niezwykle silne uzależnienie efektów planowo organizowanej działalności szkoleniowej od oddziaływań nieintencjonalnych. Jak podkreśla Krzysztof Kiciński, efekty te są w dużej mierze wynikiem zintegrowania celowych oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych z oddziaływaniami rozumianymi jako efekt uczestnictwa w dobrze zorganizowanej i sprawnie działającej instytucji. Tylko jedność tych dwóch wymiarów rzeczywistości, pierwszego wyrażającego się w języku wartości, wzorów osobowych, więzi międzyludzkich i drugiego wynikającego z perfekcyjnej organizacji, sprawności i efektywności działania grupy, może przynieść nam oczekiwane rezultaty szkolenia[48].

[48] Por. K. Kiciński, *Uwagi o społeczno-wychowawczych problemach sił zbrojnych*, (w:) *Dylematy wychowania wojskowego. Materiały z narady na temat:„Społeczno-wychowawcze problemy sił zbrojnych i możliwości ich skutecznego rozwiązywania,* praca zbiorowa pod red. T. Jemioły, R. Stępnia, Warszawa 1997, s. 76.

ROZDZIAŁ 3

ORGANIZACJA DZIAŁALNOŚCI WYCHOWAWCZEJ W SIŁACH ZBROJNYCH RP. AKTUALNE ROZWIĄZANIA

3.1. Główne elementy zmian w Siłach Zbrojnych RP wpływające na charakter rozwiązań strukturalno-funkcjonalnych w zakresie działalności wychowawczej w wojsku.

Kształtowanie postaw żołnierzy jest uwarunkowane wieloma czynnikami. Należą do nich w szczególności warunki występujące poza siłami zbrojnymi, o różnej sile i okresie wpływu. Można do nich zaliczyć: stan bezpieczeństwa zewnętrznego, stosunki i zobowiązania międzynarodowe, warunki i potencjał ekonomiczny oraz demograficzny państwa, sprawność systemu obronnego, efektywność systemu edukacji i poziom dyscypliny społecznej, itd. Natomiast uwarunkowaniami kształtowania postaw, tkwiącymi wewnątrz resoru obrony narodowej, w tym struktur wojskowych, są w szczególności: stan potencjału militarnego i jego wyposażenia, wyszkolenie, zdolność psychofizyczna żołnierzy i personelu sił zbrojnych pracującego na ich rzecz, system kierowania i dowodzenia, obowiązujące prawo, w tym instrumenty motywacyjne i korygujące zachowania, a także poziom zaspokojenia potrzeb socjalnych, kulturalnych, aspiracji życiowych i zawodowych, itd.

Dynamika zmian po 1989 roku, dokonujących się w sferze obronności, w resorcie obrony narodowej, w tym siłach zbrojnych, determinowała przemiany w procesie wychowania wojskowego. Głębokie przewartościowania w treściach i formach pracy społeczno-wychowawczej, pozostające bez odpowiedniego umocowania strukturalnego, pogłębiający się kryzys wojskowych nauk społecznych[1], deprecjonowanie dorobku i zasad pracy wychowawczej zgodnej z narodową specyfiką, nieumiejętność korzystania z doświadczeń armii państwa demokratycznych, to niektóre przyczyny kilkunastoletniego zachwiania systemu wychowania wojskowego[2]. Problem ten na niwie nauk społecznych został podjęty m.in. poprzez nadanie wysokiej rangi w wyższym szkolnictwie wojskowym przywództwu, jako zadaniu poznawczemu, badawczemu, edukacyjnemu i praktycznemu związanemu z kształtowaniem umiejętności kadr oficerskich w radzeniu sobie z problemami o charakterze społecznym w wojsku[3]. W praktyce stał się zaledwie wyzwaniem i postulatem,

---

[1] Zob. St. Jarmoszko (red.), *Podstawy pedagogiki w kształceniu oficerów*. Adam Marszałek. Toruń 2002. s. 7-8.

[2] Zob. J.Zalewski, *Wokół humanistycznego wsparcia dowódcy* (w:) Mirosław Kaliński (red.) *Humanistyczne wsparcie dowódcy*, Dom Wojska Polskiego., Warszawa 2004, s.7-8.

[3] R.Stępień, *Teoria i praktyka pedagogiczna a problem przywództwa* (w:) L.Kanarski, B.Rokicki (red.), *Teoria i praktyka pedagogiczna a problem przywództwa*. Akademia Obrony Narodowej. Warszawa 2002, s. 203; M.J. Śmiałek, *W poszukiwaniu najlepszych rozwiązań w kształceniu do przywództwa w wojsku*, . s. 221.

który został podjęty jedynie przez część grona dowódców, zwłaszcza średniego szczebla dowodzenia absolwentów uczelni i kursów odbytych w państwach zachodnich, a w kraju głównie w Akademii Obrony Narodowej[4].

Szczególne znaczenie dla potrzeb i możliwości działalności wychowawczej w siłach zbrojnych miały i nadal mają następujące uwarunkowania:

1. **Proces profesjonalizacji i uzawodowienia.** Jednym z elementów zmian strukturalnych w siłach zbrojnych była dokonana w 2004 roku przebudowa struktury wewnętrznej stanowisk żołnierzy zawodowych i niezawodowych, polegająca na utworzeniu innego jakościowo korpusu - podoficerów zawodowych i całkowicie nowego – korpusu szeregowych zawodowych. Ponadto nastąpiła zamiana stanowisk podoficerów zasadniczej służby wojskowej na zawodowe.

Konsekwencje tych zmian są następujące:

- wszyscy dowódcy, od dowódcy drużyny, załogi i zespołu wzwyż są wyznaczani jedynie spośród żołnierzy zawodowych;
- o ile liczba stanowisk nowego korpusu podoficerów zawodowych umożliwiała dalsze pełnienie służby wszystkim poprzednim podoficerom i chorążym zawodowym, to w związku z ograniczeniem stopni wojskowych w nowym korpusie podoficerów zawodowych (z 12 do 9) około 30-40% z nich otrzymało propozycje wyznaczenia na stanowiska o niższym stopniu etatowym, co wymagało zgody na pełnienie służby w obniżonym stopniu wojskowym lub odejście z wojska (w obydwu sytuacjach wiązało się to z poczuciem rozgoryczenia);
- na podoficerów zawodowych nałożono wymóg posiadania matury. Warunek ten był trudny do osiągnięcia przez starszą wiekiem kadrę, co uniemożliwiało jej obejmowanie kolejnych wyższych stanowisk służbowych (często dotyczy to wielu żołnierzy o wysokich, często specyficznych, kwalifikacjach specjalistycznych). Konieczność spełnienia tego wymogu wymogła na części kadry podwyższenie poziomu wykształcenia, a przez niektórych zdobycie świadectw w nielegalny sposób;
- problemem stał się proces kwalifikowania żołnierzy na nowe stanowiska etatowe, w tym zwłaszcza spośród szeregowych zawodowych oraz powoływanych z rezerwy. Wiąże się to z uwzględnieniem nie tylko ich formalnych kwalifikacji, ale również z pogłębioną oceną dotychczasowej służby, ich zdyscyplinowania, a także stanu psychofizycznego i braku uzależnień. To także kierowanie się przy wyborze kadry interesem służby, zachowanie czytelnych i jawnych reguł działania[5].

---

[4] Tamże. s. 280.

[5] Z przeprowadzonych w 2003 r. badań WBBS wynika, że 54% kadry ocenia, iż decyzje kadrowe w procesie restrukturyzacji podejmowane były na zasadzie znajomości i układów, a w 10% z przypadku.

- od 2000 r. procent uzawodowienia wojska wzrastał od 50 % i w połowie 2007 roku osiągnął 61%[6]. W połowie 2004 r. (w momencie wprowadzenia w resorcie obrony narodowej w życie nowej polityki kadrowej) w ramach ustawowo określonej liczby 150 000 żołnierzy, połowę stanowili żołnierze zawodowi, a wśród nich 1/3 oficerowie.

Przyjmuje się, że trudnym wymaganiom współczesnego systemu bezpieczeństwa mogą sprostać jedynie profesjonalne siły zbrojne. Byłyby to siły, w których obok funkcjonującej służby zawodowej stałej występowałaby terminowa służba ochotnicza, pełniona na podstawie kontraktu, która m.in. zastąpiłaby dotychczasową obowiązkową służbę wojskową. Obowiązek pełnienia zasadniczej służby wojskowej zostałby zawieszony w ściśle określonym terminie[7]. Jednocześnie nastąpiłoby zniesienie przeszkolenia wojskowego studentów i absolwentów szkół wyższych. Jedynie studenci uczelni morskich mogliby odbywać zajęcia wojskowe podczas studiów, tożsame z odbyciem zasadniczej służby wojskowej lub pełnieniem kontraktowej, ochotniczej służby wojskowej. Rolę zawieszonej zasadniczej służby wojskowej przejęłaby kontraktowa ochotnicza służba wojskowa. Podstawą rozpoczęcia tej służby byłby kontrakt zawarty z właściwym organem wojskowym. Po zakończeniu pierwszego kontraktu, który jednocześnie byłby okresem próby, żołnierze mogliby kontynuować kontraktową ochotniczą służbę wojskową. Mogliby także starać się o przyjęcie do szkoły wojskowej. W przypadku rezygnacji ze służby w wojsku, żołnierze ci byliby zaliczeni do Narodowych Sił Rezerwowych. Mogliby również ubiegać się o podpisanie kontraktu na pełnienie ochotniczej służby w rezerwie.

Podjęcie decyzji o rezygnacji z zasadniczej służby wojskowej spowoduje daleko idące skutki, zarówno w funkcjonowaniu Sił Zbrojnych, jak i w sferze społecznej. A oto niektóre z nich:

- konieczna będzie dalsza przebudowa struktur organizacyjno-etatowych jednostek wojskowych;
- zmianie ulegnie system szkolnictwa wojskowego, w tym przeznaczenie i sposób prowadzenia szkolenia w centrach (ośrodkach) szkolenia;
- zmieni się sposób wykorzystania infrastruktury koszarowej, co z kolei wymagać będzie znacznych nakładów finansowych;
- konieczna będzie również restrukturyzacja terenowych organów administracji wojskowej (TOAW), ich zadań i struktur organizacyjnych;
- korzystniejsze niż obecnie muszą być oferowane przez wojsko warunki socjalno-ekonomiczne dla żołnierzy, od percepcji których oraz kształtowania się cywilnego rynku pracy zależeć będzie tempo naboru ochotników do kontraktowej służby wojskowej.

---

[6] Dane Zarządu Organizacji i Uzupełnień-P1 SG WP, na dzień 1 lipca 2007 r.

[7] Z *ekspose* Prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska, wygłoszonego w dniu 23 listopada 2007 r., wynika, iż zawieszenie poboru mogłoby nastąpić w 2009 r., a pełna profesjonalizacja sił zbrojnych od 1 stycznia 2010 roku.

Założona struktura stanów osobowych Sił Zbrojnych w latach 2007-2012 według „Koncepcji profesjonalizacji Sił Zbrojnych"[8] przedstawiać się może następująco:

Tab. 1 Struktura stanów osobowych Sił Zbrojnych RP

Rok	Oficerowie	Podoficerowie	Szeregowi zawodowi	Żoln. nadterminowi	Żoln. zas. sł. wojsk.
2007	**27 500**	**49 400**	**14 500**	**5 045**	**52 925**
2009	**27 500**	**46 650**	**17 000**	**15 000**	**43 850**

Rok	Oficerowie	Podoficerowie	Szeregowi zawodowi	Żoln. ochotn. sł. kontrakt.	Żołnierze NSR
2010	27 000	45 000	18 000	30 000	30 000
2012	27 000	43 000	20 000	30 000	30 000

Utrzymanie przez pewien okres nadterminowej zasadniczej służby wojskowej oraz wprowadzenie służby ochotniczej – krótko- i długoterminowej służby kontaktowej stanowić będzie o zwiększeniu profesjonalizacji sił zbrojnych.

Wśród efektów procesu profesjonalizacji i uzawodowienia wojska w kontekście wychowania wojskowego można oczekiwać:

- wzrostu motywacji do rzetelnego wykonywania obowiązków służbowych;
- poprawy jakości dowodzenia i realizacji procesu szkolenia;
- większej stabilizacji personalnej stwarzającej kadrze warunki umożliwiające poświęcenie się służbie, po okresie gruntownych zmian struktur osobowych i struktur organizacyjnych sił zbrojnych;
- poprawy bezpieczeństwa socjalnego, to jest bardziej adekwatnego do trudów służby uposażenia finansowego, rozwiązanie problemów mieszkaniowych oraz podniesienia poziomu opieki zdrowotnej;
- konieczności poszerzenia działalności rekonwersyjnej umożliwiającej osiągnięcie zdolności zawodowych na cywilnym rynku pracy po odejściu z zawodowej służby wojskowej, opartej na kontrakcie;
- poszerzenia szans na doskonalenie zawodowe.

[8] Projekt *„KALINA" „Koncepcja profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP". Sztab Generalny WP.* Zespół ds. profesjonalizacji SZ RP. s. 12.

Zróżnicowany charakter struktur wojskowych, w tym uzawodowienia jednostek wojskowych powoduje potrzebę rozróżniania jednostek wojskowych:

- w pełni uzawodowionych – swoiste siły szybkiego reagowania - przeznaczone do udziału w misjach poza granicami kraju (wybrane jednostki Wojsk Lądowych, sił specjalnych, eskadry lotnicze, załogi okrętów, a także Żandarmeria Wojskowa);
- częściowo uzawodowionych - gdzie w pełni zawodowe są wybrane pododdziały (elementy), które brały udział w misjach poza granicami kraju oraz w realizacji zadań wynikających ze zobowiązań sojuszniczych (np. Siły Odpowiedzi NATO);
- pozostałych jednostek wojskowych.

Sytuacja taka wymaga rozwiązania całkowicie nowych problemów, dotyczących gotowości bojowej i zróżnicowania programów szkolenia jednostek i pododdziałów o różnym stopniu uzawodowienia, określenia sposobu podwyższania i oceny zdolności indywidualnych żołnierzy zawodowych i z poboru. Okazuje się, że wzrost uzawodowienia nie wpływa na zmniejszenia, lecz zwiększenie potrzeb szkoleniowych żołnierzy zawodowych. Powodują to zasadnicze zmiany w systemie szkolenia, a nie ograniczenie jego intensywności i materiałowego zabezpieczenia. Charakterystyczną cechą jednostek wojskowych jest daleko idące zróżnicowanie stanów osobowych - oficerowie, podoficerowie zawodowi, szeregowi zawodowi, żołnierze zasadniczej służby wojskowej, studenci i absolwenci szkół wyższych, podchorążowie. Część żołnierzy zawodowych posiada kontrakt na pełnienie służby stałej, część na pełnienie służby terminowej.

Przedstawione zróżnicowania rodzą nowe wyzwania, zwłaszcza w zakresie integracji stanów osobowych wokół wykonywanych zadań i utrzymania właściwych relacji pomiędzy żołnierzami.

Otwartą kwestią pozostaje na ile nowe korpusy osobowe wytworzą swoją tożsamość, etos środowiskowy, typowy dla kadry zawodowej, a nie przeniosą do niego nawyków nabytych podczas odbywania zasadniczej służby wojskowej? Ważną rolę w tym zakresie mają do spełnienia organy przedstawicielskie kadry, a także powołani pełnomocnicy dowódców do spraw podoficerów.

Wprowadzane nowe rodzaje uzbrojenia, sprzętu i wyposażenia wojskowego (samolot wielozadaniowy, KTO, systemy dowodzenia, itd.) sprawiają, że wzrasta poczucie wartości służby wśród kadry, jej zaangażowanie w wykonywaniu obowiązków służbowych, poczucie perspektywy rozwoju zawodowego. Wśród sporej części kadry przełamywane są bariery utrudniające opanowanie języków obcych i posługiwanie się skomplikowaną techniką elektroniczną, itd.

Z kolei realizacja zadań przez siły zbrojne poza granicami państwa stanowi wyzwanie dla dowódców i podwładnych, którzy w coraz szerszym zakresie stykają się z warunkami realnej walki zbrojnej, zagrożeniem życia i zdrowia, koniecznością radzenia sobie ze stresem

bojowym, stosowania nowych zasad i sposobów walki, posługiwania się wprowadzanym w znacznej części najnowszym uzbrojeniem, sprzętem i wyposażeniem wojskowym. Problem stanowić mogą procedury współdziałania z innymi wojskami koalicyjnymi (sojuszniczymi), lokalnymi oddziałami wojska, siłami policji, a także ludnością cywilną. Nowością jest sfera stosowania humanitarnego prawa konfliktów zbrojnych, a także działalność CIMIC (cywilno-wojskowa). Zadania w misjach, jak również w kraju w procesie szkolenia coraz częściej spełniają wydzielone komponenty, a nie etatowe struktury organizacyjne, co powoduje znaczne rozproszenie sił i środków wielu jednostek wojskowych. Rodzi to problemy z egzekwowaniem odpowiedzialności dowódców za wyszkolenie i gotowość bojową pododdziału i jednostek, stan morale, dyscypliny, itd.

Udział żołnierzy w misjach pokojowych łączy się z realnym wzrostem zagrożenia utraty życia i zdrowia[9]. Wymagało to m.in. systemowego uregulowania kwestii ubezpieczeń i odszkodowań, pomocy prawnej dla rodziny, jej zabezpieczenia w zakresie mieszkaniowym, kształcenia dzieci itp.

Charakter wykonywanych zadań, długotrwała służba poza domem i silny stres, zrodziły potrzebę zapewnienia żołnierzom możliwości kontaktu z najbliższymi w kraju oraz regeneracji sił i adaptacji po powrocie z misji. Zorganizowano miedzy innymi turnusy leczniczo-profilaktyczne oraz przyjęto rozwiązania prawne zapewniające objęcie badaniami psychologicznymi żołnierzy wyjeżdżających i powracających z misji do kraju.

Nie bez znaczenia jest także nowy wymiar czasu trwania zasadniczej służby wojskowej. Skrócenie okresu odbywania zasadniczej służby wojskowej do 9 miesięcy spowodowało zwiększenie od 2006 r. liczby wcielanych poborowych o około 33%. Większa liczba żołnierzy odbywających służbę, to także zwiększone problemy wychowawcze. Zmniejszony zasób poborowych, pogłębiony emigracją zarobkową młodzieży w wieku poborowym, sprawia, iż więcej osób powoływanych do służby wojskowej ma niższe niż do niedawna predyspozycje psychofizyczne do jej odbywania. Nie w pełni udało się usprawnić proces doboru żołnierzy do pełnienia zasadniczej służby wojskowej, podwyższyć ich zdolność do pełnienia służby, a przez to zwiększyć ukompletowanie jednostek wojskowych. Nie zrealizowano zamiaru, aby poborowi byli wcielani bezpośrednio do centrów i ośrodków szkolenia, które miały zarazem pełnić rolę ośrodków adaptacyjnych. Ośrodki te miały stanowić pierwszy stopień weryfikacji przydatności nowo wcielonych żołnierzy do jednostek wojskowych – być swoistą szkołą żołnierskiego przetrwania.

[9] W latach 2003-2007 w misjach poza granicami państwa śmierć poniosło 25 żołnierzy (Źródło: bank danych DWiPO).

Wprowadzone są również zmiany w szkolnictwie wojskowym. Redukcja liczby szkół i ośrodków szkolenia, struktur organizacyjnych, dydaktycznych, nowa organizacja struktur szkoleniowych
i kursowych, zasad i sposobu kształcenia i szkolenia oraz doskonalenia zawodowego żołnierzy zawodowych nie nadąża za wprowadzaną polityką kadrową i wdrażanymi rozwiązaniami nowej ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych. W programach kursów i przeszkoleń przed objęciem kolejnych stanowisk służbowych powinna obligatoryjnie znaleźć się, stosownie do kompetencji i zakresu odpowiedzialności, problematyka nauk społecznych. Szczególnej wagi nabiera przygotowanie nowej grupy oficerów powołanych spośród absolwentów szkół wyższych, kształconych na kursach jednorocznych, tak aby, jako dowódcy umieli utrzymać karność podwładnych, posiadać autorytet i prezentować postawy przywódcze. Dotyczy to także nowego korpusu podoficerów, zwłaszcza w zakresie wyposażenia ich w wiedzę pedagogiczną, prawną oraz umiejętności sprawnego reagowania na sytuacje wychowawcze. Oczekuje się, że akademie wojskowe, zwłaszcza AON spełniać będą inspirującą rolę w rozwoju nowoczesnej teorii i praktyki kształtowania morale i dyscypliny, otoczą opieką metodyczną centra i ośrodki szkolenia.

Szczególnie istotna staje się sytuacja socjalno-bytowa żołnierzy i ich rodzin, możliwości wypoczynku, regeneracji sił, uczestnictwa w życiu kulturalnym, sportowym, utrzymywanie kontaktów w lokalnym środowisku. Zapewnienie właściwych warunków socjalnych i materialnych, realizacji potrzeb duchowych środowiska wojskowego to istotny czynnik utrzymania morale.

Jednostki wojskowe w coraz większym stopniu zasilać będą żołnierze - kobiety. Coraz częściej spotykamy małżeństwa, w których mąż i żona są żołnierzami zawodowymi. Obecność kobiet w szeregach żołnierskich, jak wskazują doświadczenia innych armii, niesie ze sobą pewną specyfikę. Wymaga między innymi stworzenia im odpowiednich warunków zakwaterowania i socjalno-bytowych, rozwiązania kwestii opieki nad dziećmi, zwłaszcza podczas wyjazdów na ćwiczenia, wykonywania zadań poza granicami państwa. To również kwestia ułożenia właściwych relacji służbowych i prywatnych itp.

W dobie dokonywania reformy struktur osobowych jednym z najtrudniejszych do realizacji zadań w sferze socjalnej okazał się problem zakwaterowania żołnierzy nowego korpusu szeregowych zawodowych. Generalnie żołnierze ci zostali umieszczeni na terenie koszar, co wygenerowało problemy m.in. związane z odwiedzinami rodziny i najbliższych, życiem prywatnym, przestrzeganiem przepisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości, organizacją żywienia, dostępnością do usług np. pralniczych itp. Pozostawienie szeregowych w koszarach w znaczny stopniu utrudnia kształtowanie tożsamości korpusu szeregowych zawodowych, traktowania ich, jak kadry zawodowej, zmiany ich mentalności z typowej dla żołnierzy z poboru na zawodowców.

3. 2. Główne cele i zadania działalności wychowawczej w ramach rozwiązań strukturalnych obowiązujących w latach 2000-2006.

Odpowiednio do kierunków przemian ustrojowych państwa oraz przebudowy Sił Zbrojnych RP przekształcaniu ulegały rozwiązania programowe i organizacyjne w zakresie działalności społeczno-wychowawczej. Istotne w tym względzie były zwłaszcza decyzje podjęte w latach 1997-2000 oraz w lutym 2002 r.

Działalność wychowawcza w Siłach Zbrojnych RP, jak zapisano w doktrynie szkoleniowej Sił Zbrojnych RP[10], jest integralną i nierozerwalną częścią dowodzenia, kierowania i szkolenia wojsk. Posiada duże znaczenie dla procesu kształtowania nowego „wnętrza" armii i jej stabilizacji. Sprzyja tworzeniu odpowiednich warunków dla sprawnego funkcjonowania wojska oraz wypełniania przez nie zadań bojowych i szkoleniowych czasu „P" i „W".

Głównym podmiotem działalności wychowawczej, zróżnicowanym, co do celów, treści, form i metod, w okresie lat 2000-2006, uznano żołnierzy zawodowych, kandydatów na żołnierzy zawodowych, żołnierzy służby okresowej, zasadniczej służby wojskowej, żołnierzy rezerwy, studentów odbywających przeszkolenie wojskowe i personel cywilny - przez cały okres służby i pracy w wojsku oraz poborowych powoływanych do odbycia służby. Założono, że zasadnicze zadania tej działalności realizowane winny być w jednostkach wojskowych, zwłaszcza w pododdziałach.

A oto główne cele działalności wychowawczej:

- kreowanie etosu żołnierza-obywatela, obrońcy Ojczyzny, opartego na fundamentalnych wartościach Konstytucji i przysięgi wojskowej, formowanie i upowszechnianie tych wartości w środowisku wojskowym oraz przenoszenie ich do środowisk cywilnych,
- wspieranie procesu dowodzenia i szkolenia realizowanego w jednostkach i instytucjach wojskowych,
- kreowanie modelu edukacji obywatelskiej opartego na konstytucyjnych zasadach polityki obronnej, w tym na zasadzie neutralności w sprawach politycznych oraz cywilnej i demokratycznej kontroli nad wojskiem,
- wypracowanie skutecznego systemu wsparcia psychologicznego kadry, żołnierzy i rodzin wojskowych; rozpoznawanie i analizowanie stanów odporności psychofizycznej wraz z konstruowaniem form i metod przeciwdziałania negatywnym postawom i zachowaniom,

---

[10] *Doktryna szkolenia Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.* Sztab Generalny WP. Warszawa 2006 r. s.27-28.

- tworzenie warunków do przeciwdziałania patologiom społecznym wraz z wypracowywaniem form i metod przeciwdziałania im,
- tworzenie przyjaznej atmosfery służby oraz dbałość o warunki jej pełnienia,
- działanie na rzecz budowania społecznego zaplecza Sił Zbrojnych w odniesieniu do organizacji pozarządowych i stowarzyszeń prowadzących działalność proobronną.

Z przedstawionych celów działalności wychowawczej wynikają następujące zadania:

- kształtowanie postaw obywatelskich i rozumienia miejsca oraz roli Sił Zbrojnych w demokratycznym państwie prawa,
- wykorzystanie własnych i sojuszniczych doświadczeń, narodowych tradycji orężnych oraz nauki w motywowaniu żołnierzy do wzorowej służby, prezentowania postaw obywatelskich, identyfikowania się z jednostką wojskową i pododdziałem,
- rozpoznawanie i analizowanie nastrojów, operatywne reagowanie na przejawy nieprawidłowości w życiu wojska,
- tworzenie dobrego klimatu służby i pracy, rzetelne informowanie o polityce obronnej państwa, celach i kierunkach działalności resortu obrony narodowej, przyjętych i wdrażanych regulacjach dotyczących służby i pracy,
- upowszechnianie znajomości prawa, międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, zasad etyki zawodowej, kształtowanie poczucia konieczności przestrzegania norm i wzorów zachowań, odpowiedzialności w działaniu, propagowanie zasad partnerstwa w stosunkach interpersonalnych, rozwijanie więzi środowiskowych,
- kształtowanie warunków i mechanizmów wspierania autorytetu dowódcy - jego pozycji przywódcy,
- motywowanie do zaangażowanej służby, uświadamianie posiadanych uprawnień i ponoszonej odpowiedzialności, tworzenie warunków do wyróżniania i przestrzegania dyscypliny wojskowej i właściwe reagowanie na jej naruszanie,
- prowadzenie działalności w zakresie profilaktyki wychowawczej; rozwiązywanie problemów związanych z patologiami społecznymi w życiu wojskowym,
- troska o adaptację do służby wojskowej, prowadzenie działalności na rzecz higieny psychicznej i kondycji fizycznej w środowisku wojskowym,
- pogłębiania wiedzy ogólnej, rozwijania umiejętności zawodowych; inspirowanie żołnierzy do uczestnictwa w kulturze oraz kreowaniu życia kulturalnego, kształtowania świadomości i postaw proekologicznych,
- tworzenie warunków prawno-organizacyjnych i inspirowanie dowódców i innych osób funkcyjnych do rozwijania kompetencji społecznych,

- kreowanie pozytywnego wizerunku Sił Zbrojnych RP w kraju i za granicą, pozyskiwanie społecznej akceptacji dla polityki obronnej państwa poprzez pełne, wiarygodne i bieżące przedstawianie jej celów, potrzeb, niezbędnych środków, sposobów i efektów realizacji,
- wspieranie społecznych ogniw działających w środowisku wojskowym.

Określono następujące formy działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP:

- monitorowanie, analizowanie, przetwarzanie danych i formułowanie wniosków z obszaru problemów społecznych służby,
- profilaktykę wychowawczą, wsparcie psychologiczne i psychoprofilaktykę,
- kształtowanie dyscypliny wojskowej oraz prowadzenie spraw informacyjno-wyjaśniających i sprawozdawczo-ewidencyjnych w tej dziedzinie,
- edukację obywatelską, działalność instruktorsko-metodyczną, upowszechnianie tradycji i ceremoniału wojskowego,
- promocję obronności,
- współdziałanie duszpasterstw wojskowych z dowódcami i ogniwami wychowawczymi na wszystkich szczeblach dowodzenia w obszarze zadań działalności wychowawczej,
- kształtowanie więzi wojska ze społeczeństwem (integralny element współpracy cywilno-wojskowej),
- organizowanie i prowadzenie działalności kulturalnej, artystycznej, oświatowej i rekreacyjnej,
- działalność informacyjną i wydawniczą.

3.3. Struktura organizacyjna działalności wychowawczej w latach 2000-2006.

Cechą charakterystyczną obowiązującego do roku 1999 rozwiązania strukturalno-organizacyjnego była bezpośrednia podległość struktur społeczno-wychowawczych - dowódcy. Usytuowanie takie, sankcjonując w pełni zasadę jednoosobowego dowodzenia, zapewniało w szczególności dobrą komunikację, szybkie i efektywne reagowanie na zjawiska społeczne, potrzeby profilaktyki wychowawczej i edukacji obywatelskiej, nadając tym formom praktyki służbowej odpowiednią rangę.

Wprowadzona z dniem 1 stycznia 2000 r. *decyzja Nr 106/Org. Ministra Obrony Narodowej z dnia 10 listopada 1999 r. w sprawie reorganizacji dowództw rodzajów sił zbrojnych, w*

ramach realizacji celu TG 2701 (jednolita struktura dowództw), nie uzgodniona z ówczesnym Podsekretarzem Stanu do spraw społecznych - zlikwidowała bezpośrednie podporządkowanie dowódcom struktur społeczno–wychowawczych. Struktury te oraz stanowiska oficerów społeczno-wychowawczych włączono do komórek personalno-mobilizacyjnych: G-1 lub S-1, podległych szefowi sztabu jednostki wojskowej.

Doświadczenia z lat 2000-2002 potwierdziły wcześniejsze zastrzeżenia co do mechanicznego przeniesienia do Sił Zbrojnych RP rozwiązań organizacyjnych w dziedzinie oddziaływań wychowawczych - analogicznych do występujących w Bundeswehrze. Narzucając takie rozwiązania nie uwzględniono miedzy innymi:

- wysokiej rangi *Innere Führung* (IF - dowodzenie wewnętrzne) w armii niemieckiej, polegającej na bezpośredniej odpowiedzialności wszystkich osób funkcyjnych - na poszczególnych szczeblach dowodzenia - za kreowanie, realizowanie i nadzorowanie zadań dowodzenia wewnętrznego;
- permanentnego, specjalistycznego cyklu przygotowywania kadry Bundeswehry: doskonalenie wiedzy humanistycznej i umiejętności przywódczych - w ramach obligatoryjnego szkolenia kursowego *w Centrum Innere Führung*;
- terminu osiągnięcia wysokiej sprawności systemu *Innere Führung* - dopiero po 20 latach, w połowie lat 70. (początek 1954 r.) z udziałem politycznego wsparcia Bundestagu i dużych nakładów finansowych.

Obowiązujący w latach 2000-2006 r. układ kierowania działalnością społeczno-wychowawczą w Urzędzie Ministra Obrony Narodowej i Siłach Zbrojnych RP przedstawiał się następująco[11]:

1) Urząd Ministra Obrony Narodowej:

- Podsekretarz Stanu do spraw społecznych - wszystkie obszary dziedzinowe działalności społeczno-wychowawczej oraz podległa mu komórka organizacyjna: Departament Wychowania i Promocji Obronności, odpowiedzialna za: programowanie, koordynowanie i realizowanie zadań społeczno-wychowawczych - z wyjątkiem dyscypliny wojskowej;
- Szef Sztabu Generalnego WP – dyscyplina wojskowa oraz podległy mu Oddział Dyscypliny Wojskowej w Generalnym Zarządzie Zasobów Osobowych -P1 Sztabu Generalnego WP.

2) *W Siłach Zbrojnych* - działalnością wychowawczą kieruje właściwy dowódca, poprzez: szefa sztabu, szefa G-1 lub S-1, szefów struktur społeczno-wychowawczych, oficerów społeczno-wychowawczych.

---

[11] *Działalność wychowawcza w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Cele, zadania, propozycje rozwiązań strukturalno-organizacyjnych* Materiał na posiedzenie Kolegium Dowódców SZ RP. DWiPO. Styczeń 2005 r. s. 3.

W analizowanym okresie siłach zbrojnych funkcjonowały następujące struktury społeczno-wychowawcze:

- rodzaj sił zbrojnych: podległy szefowi G-1 oddział społeczno-wychowawczy (ilość stanowisk zróżnicowana - od 8 do 12),
- okręg wojskowy, korpus (równorzędny): podległy szefowi G-1 wydział społeczno-wychowawczy (ilość stanowisk 2-4),
- dywizja (równorzędna): podległy szefowi G-1 wydział społeczno-wychowawczy (ilość stanowisk 2-4),
- brygada (równorzędna), pułk (równorzędny): podległa szefowi G-1 sekcja społeczno--wychowawcza (ilość stanowisk 1-3),
- samodzielny batalion (równorzędny): podległy szefowi S-1 oficer społeczno-wychowawczy,
- batalion strukturalny (równorzędny): podległy dowódcy, oficer społeczno-wychowawczy.

1 lipca 2004 r., po wejściu w życie *Ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych* w siłach zbrojnych były[12] 1112 etatów kwalifikowanych jako etaty społeczno-wychowawcze (byli to oficerowie wychowawczy w jednostkach i sztabach, kierownicy klubów garnizonowych RSZ i OW, kierownicy klubów żołnierskich, muzycy). W tym: etatów oficerskich – 550, a podoficerskich – 562. Do grupy stanowisk głównych zakwalifikowane jest 1 stanowisko, do pośrednich – 302, do szczególnych – 2, do zabezpieczających – 245.

W siłach zbrojnych funkcjonowały 102 kluby garnizonowe (po restrukturyzacji) i 240 klubów żołnierskich (w dalszej restrukturyzacji); kierownikami 12 klubów są oficerowie starsi w pozostałych - od połowy 2002 r. - oficerowie młodsi i podoficerowie zawodowi. W 2004 r. ucywilniono wszystkie stanowiska wojskowe w klubach garnizonowych. Około 70 proc. nowych kierowników klubów nie posiada podstawowego wymaganego przygotowania do samodzielnego programowania i realizowania zadań kulturalno-oświatowych na poziomie garnizonu i jednostki wojskowej. Byli to głównie dowódcy pododdziałów i podoficerowie służb logistycznych, którzy na stanowiska wyznaczeni zostali z list przejściowych.

W celu dokonania oceny funkcjonowania struktur wychowawczych w warunkach obowiązywania *Ustawy z dnia 11 września 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*, na podstawie informacji od dowódców rodzajów sił zbrojnych oraz Dowódcy Garnizonu Warszawa ustalono na dzień 15 maja 2005 r. stany liczbowe kadry społeczno-wychowawczej (bez kadry kulturalno-oświatowej, psychologów, żołnierzy orkiestr i zespołów estradowych) .

[12] Wg danych DWiPO.

Tab. 1. Liczba etatów oficerów społeczno-wychowawczych i procent ich ukompletowania

Stopień wojskowy	Liczba etatów	% ukompletowania
pułkownik	3	100
podpułkownik	16	100
major	37	98
kapitan	178	96
porucznik	196	93
podporucznik	-	-
Razem	**430**	**97%**

Tab. 2. Struktura etatowa stanowisk społeczno-wychowawczych:

Rodzaj stanowiska	Liczba stanowisk	Liczba oficerów wyznaczonych na stanowiska:						Liczba oficerów wyznaczonych na kadencję:		
		ppor.	por.	kpt.	mjr	ppłk	płk	1 rok	2 lata	3 lata
główne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pośrednie	270	-	167	83	9	11	-	21	20	229
zabezpieczające	158	-	28	89	32	5	3	8	11	138
szczególne	2	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Razem	**430**		**195**	**174**	**41**	**16**	**3**	**29**	**31**	**369**

Tab. 3. Zestawienie stopni etatowych, w stosunku do aktualnych stopni wojskowych oficerów zajmujących stanowiska oficerów społeczno-wychowawczych

Na stopniu etatowym:	Pełni służbę:					
	ppor.	por.	kpt.	mjr	ppłk	płk
porucznik	4		28			
kapitan		5		25	2	
major					1	
podpułkownik						
pułkownik						1

Tab. 4. Zestawienie wykształcenia oficerów zajmujących stanowiska oficerów społeczno-wychowawcze:

Stopień etatowy	Liczba oficerów posiadających wykształcenie humanistyczne	Liczba oficerów posiadających inne wykształcenie – techniczne, ogólnowojskowe
pułkownik	2	1
podpułkownik	16	1
major	55	6
kapitan	122	51
porucznik	46	109
podporucznik	-	-
Razem	**241**	**168**

Tab. 5. Staż służby na stanowiskach społeczno-wychowawczych osób zajmujących te stanowiska (do 1 roku, 1-3 lata, 4-10 lat, 11-20 lat, powyżej 20 lat).

Staż służby na stanowiskach społeczno-wychowawczych osób zajmujących te stanowiska				
do 1 roku	1-3 lata	4-10 lat	11-20 lat	pow. 20 lat
80	90	108	82	49
20%	22%	26%	20%	12%

3.4. Ocena działalności społeczno-wychowawczej uzasadniająca proces przekształceń strukturalno-funkcjonalnych.

Na temat rozwiązań organizacyjnych dotyczących działalności wychowawczej od roku 1999 przedstawiane były opinie zawierające wątpliwości dotyczące nieefektywnego, organizacyjnego usytuowania struktur społeczno-wychowawczych, w ślad za tym propozycje zmian. Należały do nich wystąpienia kolejnych podsekretarzy stanu do spraw społecznych do Ministra Obrony Narodowej i Szefa Sztabu Generalnego WP. Zasadnicza ich teza uwypuklała „konieczność podniesienia efektywności oddziaływań wychowawczych w jednostkach wojskowych m.in. poprzez: przywrócenie ogniw społeczno-wychowawczych w bezpośrednią podległość dowódców i powołania w Siłach Zbrojnych RP - Centrum Wsparcia Humanistycznego - placówki funkcjonalnie zbliżonej do Centrum Innere Führung, z zadaniem szkolenia kursowego dowódców oraz przygotowywania i uzupełniającego szkolenia profesjonalnego kadry zawodowej wyznaczanej na stanowiska w ogniwach społeczno-wychowawczych".

Podobne wnioski od roku 2000, przedstawiał Dowódca Marynarki Wojennej, a w 2002 r. również Dowódca ówczesnych Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej, który zwrócił uwagę na konieczność zmian w tym zakresie.

Z kolei stanowisko Sztabu Generalnego WP w tej kwestii było nieco odmienne. Usytuowanie komórek społeczno-wychowawczych i stanowisk kadry społeczno-wychowawczej w strukturach personalno-wychowawczych uzasadniano koniecznością koncentracji i zintegrowania działalności związanej z zarządzaniem zasobami osobowymi. Według tej koncepcji, działalność ta obejmowałaby w szczególności: pokojowe uzupełnienie stanów osobowych, działalność organizacyjną (tworzenie struktur osobowych i etatowych), działalność kadrową, działalność mobilizacyjną i kierowanie rezerwami. Uzupełnieniem tych obszarów winna być działalność społeczno-wychowawcza. Pozwoliłoby to w sposób kompleksowy kierować problematyką etatową, personalną, z pełnym uwzględnieniem aspektu społeczno-wychowawczego.

Przyjęte w 2002 r. rozwiązania strukturalno-funkcjonalne w zakresie kierowania działalnością społeczno-wychowawczą to faktycznie pozostałość po nie zrealizowanej do końca koncepcji podziału obszarów tej działalności na dwa obszary[13]:

- zewnętrzny - obejmujący promocję obronności, współpracę z organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami, szkołami itd., pracę kulturalno-oświatową, edukację obywatelską, wychowanie na tradycjach, a także rozwiązywanie społecznych problemów służby – które to obszary pozostawałyby we właściwości komórki organizacyjnej w „cywilnej" części urzędu Ministerstwa Obrony Narodowej;

[13] Na podstawie prezentacji materiału na temat: *Ocena wybranych problemów dyscypliny wojskowej za 2002 r.* na posiedzenie Kierownictwa MON i Kolegium Dowódców SZ RP.GZZO-P1 SG WP. Marzec 2003 r.

- wewnętrzny – ukierunkowany na wnętrze wojska, koncentrujący się na problematyce kształtowania morale, w tym zwłaszcza dyscypliny wojskowej, profilaktyki wychowawczej, psychologicznego wsparcia wojsk oraz profilaktyce psychologicznej – kompetencje do kierowania tymi obszarami miałaby komórka organizacyjna, w Sztabie Generalnym WP, zajmująca się zarządzaniem zasobami osobowymi.

Z powyższego zamiaru, od 2 kwietnia 2002 r., zrealizowano jedynie wyłączenie z departamentu właściwego w sprawach wychowawczych (powstałego wówczas Departamentu Wychowania i Promocji Obronności) kompetencji w zakresie dyscypliny wojskowej. Realizacja tego zamiaru spowodowała, iż kierowanie procesem kształtowania dyscypliny wojskowej na szczeblu resortu Obrony Narodowej uległo rozproszeniu. Zgodnie z dokumentami normatywnymi, kompetencje w zakresie oceniania stanu dyscypliny wojskowej oraz określania głównych kierunków i zadań w zakresie jej kształtowania, a także koordynowania ich realizacji w Siłach Zbrojnych otrzymał Sztab Generalny Wojska Polskiego (Generalny Zarząd Zasobów Osobowych - P1, którego merytoryczną komórką wewnętrzną w tym względzie był Oddział Dyscypliny Wojskowej). Istotne z punktu widzenia efektywności kształtowania dyscypliny sfery działalności znalazły się poza jego strukturami - psychoprofilaktyka, profilaktyka alkoholowa, narkotykowa. Sprawna realizacja zadań w zakresie kształtowania postaw żołnierskich wymaga skupienia w jednej komórce organizacyjnej całokształtu zadań, sił i środków do ich realizacji.[14].

Wprowadzane od 2 kwietnia 2002 r. rozwiązania funkcjonalno-strukturalne w zakresie kierowania procesem kształtowania dyscypliny wojskowej uzasadniano miejscem i rolą Szefa Sztabu Generalnego WP, jako najwyższego dowódcy, dowodzącego siłami zbrojnymi w imieniu Ministra Obrony Narodowej. Ponieważ ważną **częścią procesu** dowodzenia jest kształtowanie dyscypliny wojskowej wynika, iż to Szef Sztabu Generalnego WP i kierowany przez niego sztab, a konkretnie komórka wewnętrzna – Oddział Dyscypliny Wojskowej w Generalnym Zarządzie Zasobów Osobowych-P1 (adekwatnie jak na poszczególnych szczeblach dowodzenia komórki S-1, G-1, A-1) powinny stanowić podmiot uprawiony do oceny, określania kierunków i zadań w zakresie kształtowania dyscypliny wojskowej. Rozwiązanie to przyniosło mierzalne efekty w postaci ograniczenia w wojsku o prawie połowę liczby sprawców przestępstw i wykroczeń oraz utrzymanie tego stanu w następnych latach [15], a także poprawę praktyki dyscyplinarnej, a przede wszystkim pogłębienie świadomości prawnej kadry zawodowej, w tym dowódców, jako bezpośrednio odpowiedzialnych za przeciwdziałanie i reagowanie na naruszenia dyscypliny, a nie

---

[14] *Ocena wybranych problemów dyscypliny wojskowej za 2002 r. oraz systemu jej kształtowania w Siłach Zbrojnych RP.* Materiał na posiedzenie Kierownictwa MON i Kolegium Dowódców SZ RP. GZZO-P1 SG WP. Marzec 2003 r. s. 53.

[15] *Ocena wybranych problemów dyscypliny wojskowej w resorcie Obrony narodowej w 2005 r.* Materiał na posiedzenie Kierownictwa MON i Kolegium Dowódców SZ RP. GZZO-P1 SG WP. Marzec 2003 r. s. 15.

wyręczanie się w tym zakresie, jak to było do niedawna w zwyczaju, oficerami społeczno-wychowawczymi.

W 2004 r. dokonano[16] pogłębionej analizy i oceny działalności wychowawczej oraz funkcjonujących rozwiązań organizacyjno-funkcjonalnych w ramach powołanego przez Szefa Sztabu Generalnego WP zespołu do wypracowania wniosków i kierunków działań naprawczych w Siłach Zbrojnych. Analiza materiałów pokontrolnych pozwoliła zdefiniować podstawowe pola działalności służbowej. Stwierdzono powtarzające się niedomagania w zakresie problemów społecznych i wychowawczych. Określono zagadnienia wymagające podjęcia działań naprawczych. Zaliczono do nich przede wszystkim:

1) *W zakresie społecznych problemów służby:*
   - brak zdecydowanych działań zmierzających do ograniczenia występowania patologii w społecznym życiu wojska,
   - niewłaściwa reakcja na problemy zgłaszane przez środowiska wojskowe,
   - niedostrzeganie problemów wynikających z procesu adaptacji żołnierzy do warunków służby wojskowej,
   - niewystarczające przygotowanie kadry zawodowej na wszystkich szczeblach dowodzenia do planowania i prowadzenia działalności wychowawczej, w tym szczególnie w zakresie stosowania praktyki dyscyplinarnej,
   - niewłaściwie funkcjonujący w jednostkach wojskowych system przyjmowania, rozpatrywania i załatwiania skarg i wniosków,
   - niewłaściwe wykorzystanie oficerów społeczno-wychowawczych w działalności służbowej („oficerowie do wszystkiego").
2) *W zakresie edukacji obywatelskiej i wychowania na tradycjach:*
   - marginalizowanie zajęć z kształcenia obywatelskiego (realizacja ok. 50% planowanych zajęć) ,
   - brak nadzoru służbowego nad realizacją zajęć,
   - niski poziom wiedzy kierowników grup,
   - zaniechanie działalności instruktorsko-metodycznej z prowadzącymi zajęcia,
   - niski stan wiedzy żołnierzy zasadniczej służby wojskowej nt. tradycji jednostki wojskowej.

---

[16] *Działalność wychowawcza w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Cele, zadania, propozycje rozwiązań strukturalno-organizacyjnych* Materiał na posiedzenie Kolegium Dowódców SZ RP DWiPO. Styczeń 2005 r. s. 5-7.

„Plan dostosowania oddziaływań wychowawczych do nowych zadań sił zbrojnych RP w latach 2005 – 2010". DWiPO. Warszawa 2006 r.

3) *W zakresie kultury i oświaty:*

- wadliwa polityka personalna w obsadzie stanowisk pracowników kultury,
- dekapitalizacja obiektów kultury (ok. 60% obiektów kultury nie spełniało podstawowych wymogów do realizacji zamierzeń rekreacyjnych i wypoczynkowych),
- uboga oferta kulturalno-rekreacyjna dla środowiska wojskowego.

4) *W zakresie promocji obronności i komunikacji społecznej*

- *niepełne wykorzystywanie* przez dowódców jednostek wojskowych potencjału stowarzyszeń i organizacji społecznych działających na rzecz środowiska wojskowego oraz wykorzystania trybu zadań zleconych w budowaniu społecznego zaplecza Sił Zbrojnych.

Uznano, iż obniżenie efektywności pracy społeczno-wychowawczej w jednostkach wojskowych było wynikiem przedłużającego się, trwającego ponad 14 lat, procesu dostosowywania ogniw społeczno-wychowawczych do kierunków przeobrażeń Sił Zbrojnych RP.

Wyłączenie struktur społeczno-wychowawczych spod bezpośredniego podporządkowania dowódcy spowodowało, że oficer społeczno-wychowawczy stał się **„oficerem czwartej kolejności"**. Nim uzyskał kontakt z dowódcą, musiał pokonać cztery kolejne szczeble podległości: szef G-1 (S-1, A-1), szef sztabu, zastepca dowódcy, dowódca jednostki wojskowej. Cechą charakterystyczną funkcjonującego wówczas rozwiązania było obniżenie poziomu komunikacji i spowolnienie procesu efektywnego reagowania na zjawiska społeczne. Należy podkreślić, że specyfika rozwiązywania problemów wychowawczych wymaga niejednokrotnie podejmowania natychmiastowych reakcji i często nieszablonowych decyzji.

Ówczesne usytuowanie oficerów społeczno-wychowawczych w jednostkach wojskowych, według tej oceny, nie gwarantowało realizacji zadań dotyczących obszaru problemów społecznych. Zatracono kompatybilność w systemie działalności wychowawczej w wojsku. Skutki funkcjonowania nowego układu (2000 r.) widoczne były już po roku, kiedy stwierdzono: obniżenie skuteczności monitorowania i informowania o nastrojach oraz reakcji na podnoszone problemy, brak rytmiki wdrażania nowego prawa dyscyplinarnego: osłabienie operatywności działań wyprzedzających w obszarze profilaktyki wychowawczej.

Kolejny problem, jaki się w międzyczasie (od 1 lipca 2004 r.) zrodził, wynikał z nowo wprowadzanych zasad pragmatyki kadrowej polegał na tym, że zakwalifikowanie 67 % stanowisk oficerów wychowawczych, jako pośrednie spowodowało, że istniało zagrożenie, iż w połowie 2007 r. odejdą z tych stanowisk oficerowie mający właściwe przygotowanie

merytoryczne. Natomiast wyznaczeni na stanowiska zostaną oficerowie bez przygotowania do prowadzenia działalności wychowawczej.

Jak stwierdzono w licznych opracowaniach Departamentu Wychowania i Promocji Obronności[17] funkcjonujące od 2000 roku usytuowanie oficerów wychowawczych w jednostkach wojskowych nie gwarantowało właściwej realizacji zadań wychowawczych – tym bardziej, że wyznaczano na te stanowiska często nieprzygotowanych oficerów i podoficerów. Organizowane jednorazowo, krótkoterminowe kursy - w sytuacji braku systemowego przygotowywania i doskonalenia wiedzy oraz umiejętności praktycznych oficerów wychowawczych - nie zapewniały możliwości kompleksowego poznania tej problematyki.

Złożoność działalności społeczno-wychowawczej wymagała długofalowego przygotowywania oficerów do wykonywania zadań w tym zakresie, uzyskiwania na poszczególnych szczeblach pracy wychowawczej doświadczeń i umiejętności. Jak wskazuje doświadczenie zawodowe, praktyki i umiejętności warsztatowych w tak specyficznych dziedzinach, jak np. profilaktyka dyscyplinarna, przeciwdziałanie patologiom, kształcenie obywatelskie, wychowanie na tradycjach, współdziałanie ze środowiskiem cywilnym czy działalność kulturalna na potrzeby środowiska wojskowego - nie można uzyskać na kursach czy w „epizodzie kadrowym" podczas 2-3 letniej kadencji.

Stwierdzone podczas dokonywanych inspekcji i kontroli niedomagania i mankamenty w zakresie szeroko pojętej działalności społeczno-wychowawczej, były przede wszystkim wynikiem:

- fragmentarycznej wiedzy ogólnej dowódców z zakresu nauk społecznych, nie pozwalającej na prawidłową ocenę i podejmowanie właściwych działań zapobiegających patologiom w środowisku wojskowym,
- ograniczenie w programach kształcenia uczelni wojskowych przedmiotów humanistycznych (np. psychologia, pedagogika, socjologia, historia), co obecnie skutkuje niewystarczającymi umiejętnościami w zakresie pracy społeczno-wychowawczej,
- słabej znajomości aktów normatywnych przez dowódców oraz szefów G-1 (S-1, A-1) regulujących zakres działalności społeczno-wychowawczej w jednostce wojskowej,
- niedostatecznego nadzoru nad realizacją zadań wychowawczych w pododdziałach,
- braku planowania i prowadzenia w pododdziałach oraz na szczeblu jednostki wojskowej analiz, wypracowywania i stawiania zadań w zakresie profilaktyki - adekwatnych do realnie występujących zagrożeń,

[17] *„Działalność wychowawcza w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Cele, zadania, propozycje rozwiązań strukturalno-organizacyjnych"* Materiał na posiedzenie Kolegium Dowodów SZ RP DWiPO. Styczeń 2005 r.

- niskiej jakości działań wychowawczych podejmowanych w jednostkach wojskowych na rzecz adaptacji do służby; jest to o tyle istotne zagadnienie, że dotyczy szeregowych zawodowych i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i to dwukrotnie – w ośrodku szkolenia i po przybyciu do jednostki wojskowej,
- niedostosowanie struktur psychologii wojskowej i pracowni psychologicznych do potrzeb i zadań realizowanych przez Siły Zbrojne,
- zaniechania działalności instruktorsko-metodycznej i kontrolnej w zakresie pracy wychowawczej, profilaktycznej i edukacyjnej, w tym szczególnie kształcenia obywatelskiego, na szczeblu związków taktycznych i jednostek wojskowych,
- wyznaczania na stanowiska pracowników kultury osób nie przygotowanych profesjonalnie, bez wymaganych kwalifikacji, niekiedy wykonujących faktycznie zadania w innych strukturach organizacyjnych jednostek wojskowych,
- dekapitalizacji bazy do działalności społeczno-wychowawczej, szkoleniowej i kulturalnej w jednostkach wojskowych i garnizonach.

W marcu 2003 roku Departament Wychowania i Promocji Obronności opracował i poddał konsultacji w resorcie Obrony Narodowej dokument pn. *„Koncepcja działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP w latach 2003-2008"*[18]. Dokument ten był wynikiem pracy zespołu autorskiego, powołanego *decyzją Dyrektora Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON Nr 58 z dnia 25 lipca 2002 r.*, w celu realizacji zadań określonych w *decyzji Nr 152/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 czerwca 2002 r. w sprawie opracowania „Programu rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2003-2008"* oraz planów dziedzinowych. Koncepcja ta spotkała się jednak ze zróżnicowanym przyjęciem. Zasadniczej idei, jednak nie zarzucono i kolejnym dokumentem, który byłby teoretycznym założeniem zmian w sferze działalności wychowawczej był *„Plan dostosowania oddziaływań wychowawczych do nowych zadań Sił Zbrojnych RP w latach 2005 - 2010"*. Został on opracowany jako plan specjalistyczny do *„Programu rozwoju Sił Zbrojnych RP na lata 2005-2010"*.

Proces konsultacji i uzgodnień dokumentu przeciągał się i trwał od lutego do kwietnia 2005 r., a po przesłaniu do Ministra Obrony Narodowej i sporządzeniu przez Zespół Analiz Sekretariatu Ministra Obrony Narodowej opinii z dnia 28 kwietnia 2005 r. opóźniał się przede wszystkim ze względu na zawarte w nim treści, odnoszące się do utworzenia struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych. Charakterystyczna jest opinia tego Zespołu, według której „realizacja zaproponowanych rozwiązań może zostać oceniona jako działanie polityczne na koniec kadencji i bardziej zaszkodzić tematowi, niż go poprawić[19]".

---

[18] *„Koncepcja działalności wychowawczej w siłach zbrojnych RP w latach 2003-2008"*. MON. DWiPO. Marzec 2003 r.

[19] Wystąpienie Sekretarza Stanu na posiedzenie Kierownictwa Ministerstwa Obrony Narodowej w dniu 3 lipca 2006 r.

Pod koniec 2005 r. i na początku 2006 r. w „Planie ..." dokonano stosownych zmian merytorycznych i uaktualnień oraz uwzględniono treści wynikające z odprawy kierowniczej kadry MON i Sił Zbrojnych w marcu 2006 r. – i przesłano do ponownej konsultacji. Kierownictwo resortu Obrony Narodowej dokonując oceny działalności wychowawczej realizowanej w jednostkach wojskowych podczas Odprawy Kierowniczej Kadry Sił Zbrojnych w marcu 2006 r. – podjęło zdecydowane działania, aby ta sfera życia wojskowego została w istotny sposób zmodyfikowana i była w stanie sprostać wyzwaniom jakie niesie tempo zmian cywilizacyjnych naszych czasów. W oparciu o analizę i wnioski z dotychczasowego funkcjonowania struktur wychowawczych w *„Planie dostosowania oddziaływań wychowawczych do nowych zadań sił zbrojnych RP w latach 2005 – 2010"*, założono między innymi stworzenie profesjonalnych struktur służby wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP. W celu podniesienia efektywności działalności wychowawczej i wyeliminowania nieprawidłowości w tym zakresie, zaproponowano:

- podczas inspekcji i kontroli prowadzonych w Siłach Zbrojonych, każdorazowo dokonywać oceny problemów społecznych i wychowawczych służby wojskowej, zgodnie z „Programem oceny jednostek resortu obrony narodowej";
- kontrolować poziom wiedzy z zakresu realizowanego kształcenia obywatelskiego w poszczególnych grupach osobowych;
- utworzyć korpus oficerów wychowawczych, z zaszeregowaniem stanowisk jako szczególnych. Gestorem korpusu uczynić Dyrektora Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON;
- dokonać zmiany usytuowania struktur wychowawczych – poprzez przywrócenie ich podporządkowania dowódcom poszczególnych szczebli dowodzenia (badania WBBS wykazują, że spośród 406 dowódców objętych badaniem, ponad 62% opowiadało się za takim rozwiązaniem);
- utworzyć samodzielne ogniwa wychowawcze i stanowiska oficerów wychowawczych na szczeblu:
    - rodzaju sił zbrojnych (równorzędnym) – oddział wychowawczy (8-12 etatów wojskowych),
    - okręg wojskowy/korpus, akademia wojskowa, dywizja – wydział wychowawczy (4-5 etatów wojskowych),
    - brygada, pułk, samodzielny batalion – sekcja wychowawcza (3 etaty wojskowe),
    - batalion strukturalny – (1 etat wojskowy);
- wprowadzić do opisu stanowisk dowódczych zakres kompetencji społecznych;

- w Centrach Szkolenia utworzyć filie pracowni psychologicznych, których zadaniem będzie wspieranie procesu adaptacji żołnierzy do służby wojskowej i prowadzenie wtórnej weryfikacji do specjalności wojskowych;
- dokonać zmian organizacyjno – strukturalnych w funkcjonowaniu psychologii wojskowej, tworząc m.in. cztery Rejonowe Pracownie Psychologiczne, natomiast nadzór merytoryczny nad funkcjonowaniem psychologii w Siłach Zbrojnych powierzyć Sekretarzowi Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej;
- opracować modelowy zakres zadań i odpowiedzialności struktur wychowawczych na wszystkich szczeblach dowodzenia;
- dokonać przeglądu stanowisk wojskowych ośrodków kultury, zweryfikować kwalifikacje pracowników, ich przydatność na stanowisku oraz zasady wynagradzania;
- mając na uwadze wykonywanie zadań przez pododdziały i oddziały wojskowe poza granicami kraju w ekstremalnie trudnych warunkach, powołać zespół psychologicznego reagowania kryzysowego (celem zespołu będzie wypracowywanie form i metod udzielania pomocy dowódcom i psychologom pracującym bezpośrednio z żołnierzami oraz utrzymywanie gotowości do interwencyjnego wsparcia dowódców w miejscu wykonywania zadań - w wypadku powstania sytuacji trudnych, szczególnie stresu pola walki (PTSD);
- zorganizować na bazie Domu Wojska Polskiego Centrum Edukacji Obywatelskiej Wojska Polskiego, jako ośrodka kształcenia i doskonalenia zawodowego kadry wychowawczej i dowódczej.

Niezależnie od wyników konsultacji niektóre zamierzenia wynikające z *„Planu dostosowania oddziaływań wychowawczych do nowych zadań Sił Zbrojnych RP w latach 2005 - 2010"* były realizowane na bieżąco. Między innymi opracowano, uzgodniono w kwietniu 2006 r. z osobami ścisłego Kierownictwa MON oraz przedstawiono Ministrowi Obrony Narodowej do podpisu projekt *decyzji MON w sprawie podjęcia działań organizacyjnych dla wprowadzenia nowej organizacji działalności wychowawczej i utworzenia struktur wychowawczych w resorcie obrony narodowej.*[20]

Jak się okazało, wdrożenie i zrealizowanie zadań określonych w tej decyzji stanowiło "klucz" do powodzenia w zakresie realizacji celów i zadań określonych w „Planie ...". Plan ten był przedmiotem obrad kierownictwa resortu w dniu 3 lipca 2006 r. Wynikiem postanowień przyjętych w czasie posiedzenia kierownictwa resortu ON było podpisanie w dniu 19 lipca 2006 r. przez Ministra Obrony Narodowej, Radosława Sikorskiego *decyzji Nr 285/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 lipca 2006 r. w sprawie podjęcia działań*

[20] Tamże. s. 5.

organizacyjnych dla wprowadzenia nowej organizacji działalności wychowawczej i utworzenia struktur wychowawczych w resorcie obrony narodowej.

Decyzja ta przewidywała, że:

- stworzony zostanie korpus oficerów wychowawczych,
- w dowództwach rodzajów wojsk i w jednostkach wojskowych powstaną struktury organizacyjne służby wychowawczej o następujących parametrach: w Rodzajach Sił Zbrojnych – Oddziały Wychowawcze; w okręgach wojskowych, korpusach, akademiach wojskowych, wyższych szkołach oficerskich, dywizjach i flotyllach – Wydziały Wychowawcze; w brygadach, bazach, pułkach, samodzielnych batalionach – Sekcje Wychowawcze,
- struktury te będą miały skład wojskowo-cywilny i podlegać będą bezpośrednio pod dowódców,
- Oddział Dyscypliny Wojskowej zostanie przeniesiony ze struktur Sztabu Generalnego WP do Departamentu Wychowania i Promocji Obronności,
- preferowanymi specjalnościami i zawodami, które będą funkcjonowały w strukturach wychowawczych będą m.in.: socjolog, psycholog, pedagog, historyk, politolog, etnograf, archeolog, muzyk.

Decyzja zakładała, że wprowadzane rozwiązania zaczną funkcjonować od 1 stycznia 2007 r.

Decyzja Nr 285/MON dała podstawy stworzenia jednolitego systemu działalności wychowawczej w jednostkach wojskowych i łączenia pojedynczych elementów występujących na poszczególnych szczeblach dowodzenia stanowisk związanych z działalnością wychowawczą w jedną strukturę organizacyjną (oficerowi wychowawczy, konsultanci do spraw profilaktyki psychologicznej, obsługi klubów żołnierskich). Przy czym, utrzymano generalna zasadę, iż za działalność wychowawczą w jednostce wojskowej w sferze jej funkcjonowania, planowania i realizacji zadań odpowiada dowódca jednostki wojskowej.

O ile podnoszona w uzasadnieniu do decyzji argumentacja za powołaniem nowego korpusu wychowawczego oraz podporządkowaniem struktur i stanowisk wychowawczych bezpośrednio dowódcom nie budziły zasadniczych wątpliwości, to w uzasadnieniu tym zawarto stwierdzenie jakoby przeniesienie właściwości w sprawach dyscypliny wojskowej do Sztabu Generalnego WP (GZZO-P1) spowodowało ograniczenie bezpośredniego wglądu Ministra Obrony Narodowej w problemy i zjawiska społeczne, zachodzące w jednostkach wojskowych[21]. Zdaniem Sztabu Generalnego teza ta była nieprawdziwa[22]gdyż: „ustanowiony

---

[21] Projekt decyzji MON w sprawie podjęcia działań organizacyjnych dla wprowadzenia nowej organizacji działalności wychowawczej i utworzenia struktur wychowawczych w resorcie obrony narodowej. Uzasadnienie. s.1.

decyzją Nr 375/MON system oceniania przez Kierownictwo MON stanu dyscypliny wojskowej, w tym meldowania o negatywnych zjawiskach w ich obszarze, przygotowywanie dokumentów decyzyjnych Ministrowi Obrony Narodowej dotyczących wyróżniania i wyrażania uznania, rozpatrywanych odwołań i wniosków o wzruszenie orzeczeń dyscyplinarnych, stanowisk i odpowiedzi na interpelacje, skargi i wnioski w zakresie dyscypliny, zapewniał pełny dostęp Ministra Obrony Narodowej do tego rodzaju problematyki i przygotowywanie na jego rzecz niezbędnych merytorycznych propozycji. Ponadto, wszystkie decyzje i wytyczne wydawane przez Sztab Generalny WP, określające zadania do kształtowania dyscypliny wojskowej w resorcie obrony narodowej uzgadniane były z Podsekretarzem Stanu do Spraw Społecznych, a później Sekretarzem Stanu, zaś problemy natury społecznej przesyłane drogą comiesięcznych informacji o nastrojach stanów osobowych.". Kontrowersje wynikały z wprowadzenia do projektu omawianej decyzji propozycji przeniesienia Oddziału Dyscypliny Wojskowej ze struktur Sztabu Generalnego WP do Departamentu Wychowania i Promocji Obronności, o czym nie było mowy w konsultowanych uprzednio dokumentach "Koncepcji ..." i „Planu ...".

3.5. Aktualne rozwiązania funkcjonalno - strukturalne działalności wychowawcze w siłach zbrojnych RP

3.5.1. Zasadnicze kierunki i podstawy prawne wprowadzenia obowiązujących aktualnie rozwiązań funkcjonalno-strukturalnych działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP

Szczególną wartością armii państwa demokratycznego jest m.in. system działalności wychowawczej, uwzględniający narodowy charakter, specyfikę zadaniowo-organizacyjną, nadrzędność konstytucyjnego systemu prawnego, własnych tradycji cywilizacyjnych i orężnych.

Działalność wychowawcza jako integralny element dowodzenia, kierowania i szkolenia w Siłach Zbrojnych, występuje zarówno w armiach z udziałem żołnierzy z poboru powszechnego, jak i zawodowych.

Ocena efektywności i uwarunkowania działalności społeczno-wychowawczej implikowała podjęcie zdecydowanych i odważnych decyzji dotyczących zmian systemu działalności społeczno-wychowawczej w wojsku[23]. Funkcjonujące rozwiązania w zakresie kształtowania społecznych kompetencji dowódczych oraz działalności wychowawczej nie w

---

[22]Pismo Szefa Sztabu Generalnego WP w sprawie *projektu decyzji MON w sprawie utworzenia korpusu osobowego wychowawczego oraz utworzenia struktur wychowawczych w resorcie obrony narodowej.*

[23] Tamże. s.9

pełni odpowiadały prognozowanym wyzwaniom. Konieczne było - i nadal pozostaje - porzucenie stereotypowego myślenia o działalności wychowawczej oraz oficerach społeczno-wychowawczych, jako reliktach przeszłej epoki.

Nowa koncepcja funkcjonowania służby wychowawczej, zdaniem autorów nowych rozwiązań w jej obszarze, tzn. DWiPO, jest w coraz większym stopniu adekwatna do przeobrażeń w Siłach Zbrojnych i współczesnych problemów społecznych. Wdrożenie zaproponowanych rozwiązań zdecydowanie powinno poprawić efektywność i rytmiczność realizacji zadań w obszarze społeczno-wychowawczym.

Do najistotniejszych zmian, które zaczęto wprowadzać od 1 stycznia 2007 r. w obszarze funkcjonowania działalności wychowawczej należą:

- utworzenie nowego korpusu wychowawczego i zakwalifikowanie stanowisk kadry wychowawczej do obszaru stanowisk szczególnych,
- zmiana podporządkowania struktur wychowawczych i stanowisk kadry wychowawczej szczebla batalionowego bezpośrednio dowódcom danego szczebla dowodzenia;
- ujednolicenie na szczeblu centralnym kierowaniem działalnością wychowawczą i kształtowaniem dyscypliny wojskowej;
- przystąpienie do realizacji *„Planu dostosowania oddziaływań wychowawczych do nowych zadań Sił Zbrojnych RP w latach 2007 - 2012".*

Wyznacznikiem formalno-semantycznym zmiany charakteru, funkcji i struktur sfery działalności społeczno-wychowawczej jest zmiana jej nazwy na „działalność wychowawczą". Tym samym, w dokumencie normującym ten obszar funkcjonowania sił zbrojnych[24] użyto innej nazwy niż nazwa obowiązująca od 10 lat, na mocy *decyzji Nr 114/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 czerwca 1997 r. w sprawie wprowadzenia nazwy działalność społeczno-wychowawcza do dokumentów organizacyjno-kompetencyjnych w resorcie obrony narodowej.*

3.5.2 Powołanie nowego korpusu wychowawczego

Zjawiska współczesnego świata wyzwoliły nieodwracalny proces profesjonalizacji wszystkich dziedzin życia, w tym również Sił Zbrojnych. Dlatego też odpowiadając tym wyzwaniom, koniecznym stało się, aby zmiany wprowadzone w lipcu 2004 r. dotyczące służby żołnierzy zawodowych oraz 9 miesięcznej zasadniczej służby wojskowej, po rocznych

---

[24] *Wytyczne Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej z dnia 16 kwietnia 2007 r. w sprawie obszarów funkcjonowania i zakresu zadań struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.* MON. DWiPO. Warszawa 2007.

doświadczeniach, poddać ewaluacji w obszarze korpusów osobowych poprzez powołanie m.in. korpusu oficerów wychowawczych[25].

Na podstawie art. 4 *ustawy z dnia 11 września 2003 r. o służbie żołnierzy zawodowych* utworzono korpus osobowy oficerów wychowawczych kadry zawodowej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej z następującym podziałem na grupy osobowe i oznaczające je odpowiednie cechy:

- korpus osobowy wychowawczy – 17
  a) grupa osobowa społeczno-wychowawcza – 1
  b) grupa osobowa kulturalno-oświatowa – 2
  c) grupa osobowa psychologów – 3
  d) grupa osobowa orkiestr i zespołów estradowych – 4.

Gestorem korpusu osobowego został określony dyrektor Departamentu Wychowania i Promocji Obronności Ministerstwa Obrony Narodowej.

W projekcie stosownego rozporządzenia MON[26] przewiduje się po 1 stycznia 2008 r. zachować korpus wychowawczy, dokonując jednie zmian w oznaczeniu cech korpusu i cech jego grup osobowych:

- korpus osobowy wychowawczy – 19
  a) grupa osobowa społeczno-wychowawcza – A
  b) grupa osobowa kulturalno-oświatowa – B
  c) grupa osobowa psychologii wychowania – C
  d) grupa osobowa orkiestr i zespołów estradowych – D.

Przebieg służby oficerów wychowawczych - opis modelu

Zgodnie z opracowanym w DWiPO modelem korpusu oficerów wychowawczych, głównym celem tego modelu przebiegu służby żołnierzy w korpusie oficerów wychowawczych jest stworzenie i zapewnienie warunków do wszechstronnego rozwoju społecznego i intelektualnego oficerów pełniących służbę w tym korpusie.

Rozwój ten odbywał się ma poprzez dobór oficerów z odpowiednimi predyspozycjami i kwalifikacjami do tego korpusu osobowego oraz zajmowanie przez nich kolejnych

[25] *Koncepcja powołania korpusu wychowawczego*. Materiał DWiPO. Warszawa 2006 r.

[26] Projekt *rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia ... w sprawie korpusów osobowych i grup osobowych kadry zawodowej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*. Zarząd Organizacji i Uzupełnień-P1 SG WP. Listopad 2007. s.3.

wyższych stanowisk służbowych lub równorzędnych, o tym samym stopniu etatowym. Rozwój zawodowy oficera wychowawczego przebiegać winien według ściśle określonych zasad i reguł, w ramach których oficerowie pełnić będą służbę na poszczególnych stanowiskach służbowych w obszarze stanowisk szczególnych[27].

Służbę w korpusie osobowym oficerów wychowawczych będą pełnić absolwenci wyższych uczelni cywilnych, posiadający tytuł magistra w zakresie nauk humanistycznych, którzy ukończą kurs przeszkolenia wojskowego i zdadzą egzamin na oficera lub absolwenci wyższych uczelni wojskowych, w których stworzone będą grupy szkoleniowe z poszerzonym programem kształcenia w zakresie nauk humanistycznych.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - PODPORUCZNIK

- Początkiem przebiegu służby oficera zawodowego jest objęcie przez niego pierwszego stanowiska głównego o stopniu etatowym podporucznik (art. 36 ust. 1 pkt 3, ppkt a).
- Kadencja pełnienia służby oficera na pierwszym stanowisku służbowym trwa 3 lata.
- Przed zakończeniem kadencji na stanowisku głównym o stopniu etatowym podporucznika oficer jest opiniowany i w zależności od uzyskanej oceny w opinii okresowej:

- *bardzo dobrej lub dobrej* – wyznaczany jest na stanowisko szczególne o stopniu etatowym porucznika – oficera wychowawczego batalionu (równorzędnego) pod warunkiem ukończenia kursu specjalistycznego przygotowującego go do objęcia tego stanowiska;
- *dostatecznej* – może być wyznaczony na stanowisko szczególne o stopniu etatowym porucznika jedynie w szczególnych przypadkach gdy przemawiają za tym uzasadnione potrzeby Sił Zbrojnych, lub posiada niezbędne kwalifikacje, a w przypadku gdy nie spełnia wymagań zwalniany jest z zawodowej służby wojskowej;
- *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - PORUCZNIK

- Stanowisko zaszeregowane do stopnia etatowego porucznika występuje jako stanowisko szczególne i jest pierwszym stanowiskiem służbowym w korpusie oficerów wychowawczych.
- Kadencja na stanowisku szczególnym może być powtarzana wielokrotnie na tym samym stanowisku.

---

[27] Model opracowano w okresie obowiązywania przepisów ustawy pragmatycznej, przewidującej istnienie obszarów stanowisk w korpusie oficerów zawodowych. Obszary te zostały zlikwidowane w przepisami znowelizowanej w dniu 24 sierpnia 2007 r. tej ustawy.

- Przed wyznaczeniem oficera na wyższe lub równorzędne stanowisko w obszarze stanowisk szczególnych uwzględnia się okres kadencji pełnienia służby na danym stanowisku służbowym przewidzianym dla każdego stanowiska szczególnego.
- Stanowiska szczególne o stopniu etatowym porucznika zaszeregowane są do grupy uposażenia U-12 i U-12A.
- Przed wyznaczeniem oficera o stopniu etatowym porucznik na wyższe stanowisko służbowe, oficer jest opiniowany i w zależności od uzyskania oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – wyznaczany jest na stanowisko szczególne o stopniu etatowym kapitana – oficera wychowawczego sekcji na szczeblu brygady, pułku lub szefa sekcji w samodzielnym batalionie (równorzędnym) pod warunkiem ukończenia kursu specjalistycznego przygotowującego go do objęcia tego stanowiska
  - *dostatecznej* – może być wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym porucznika albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
  - *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - KAPITAN

- Stanowiska zaszeregowane do stopnia etatowego kapitana są stanowiskami szczególnymi.
- Kadencja na stanowisku szczególnym może być powtarzana wielokrotnie, na tym samym stanowisku lub na innych równorzędnych stanowiskach o stopniu etatowym kapitana.
- Przed wyznaczeniem oficera na wyższe stanowisko szczególne o stopniu etatowym majora lub równorzędne o stopniu etatowym kapitana uwzględnia się okres wyznaczony liczbą kadencji pełnienia służby na danym stanowisku służbowym przewidzianym dla stanowiska szczególnego.
- Stanowiska szczególne o stopniu etatowym kapitana zaszeregowane są do grupy uposażenia U-13, U-13A i U-13B.
- Przed zakończeniem służby na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym kapitana oficer jest opiniowany i w zależności od uzyskania oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – może być kierowany do odbycia studiów podyplomowych w Akademii Obrony Narodowej lub wyższej uczelni cywilnej (w kraju lub zagranicą) albo wyznaczony na kolejna kadencję na zajmowanym stanowisku lub na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym kapitana albo na inne stanowisko służbowe o stopniu etatowym kapitana pod warunkiem ukończenia kursu specjalistycznego.

- *dostatecznej* – może być wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym kapitana albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
- *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - MAJOR

- Stanowiska zaszeregowane do stopnia etatowego majora są stanowiskami szczególnymi.
- Kadencja pełnienia służby na stanowisku szczególnym może być powtarzana wielokrotnie na tym samym stanowisku lub oficer może pełnić służbę odpowiednio na innych równorzędnych stanowiskach szczególnych o stanowisku etatowym majora.
- Przed wyznaczeniem na pierwsze stanowisko szczególne o stopniu etatowym majora oficer musi ukończyć studia podyplomowe w AON lub na cywilnej uczelni w kraju lub zagranicą.
- Przed wyznaczeniem na kolejne stanowisko szczególne o stopniu etatowym majora w zależności od zakresu obowiązków i specyfiki służby na tym stanowisku, oficer może być kierowany do odbycia kursu specjalistycznego (lub praktyki zawodowej – 1 miesiąc) przygotowującego go do objęcia tego stanowiska.
- Przed wyznaczeniem oficera na wyższe stanowisko służbowe o stopniu etatowym podpułkownika lub równorzędne o stopniu etatowym majora uwzględnia się okres wyznaczony liczbą kadencji pełnienia służby na danym stanowisku służbowym przewidzianym dla stanowisk szczególnych.
- Stanowiska szczególne o stopniu etatowym majora zaszeregowane są do grupy uposażenia U-14, U-14A, U-14B i U-14C.
- Przed zakończeniem służby na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym majora oficer jest opiniowany i w zależności od uzyskania oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – może być wyznaczony na stanowisko o stopniu etatowym podpułkownika pod warunkiem ukończenia kursu specjalistycznego przygotowującego go do objęcia tego stanowiska lub wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku albo na równorzędne stanowisko o stopniu etatowym majora.
  - *dostatecznej* – może być wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym majora albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
  - *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - PODPUŁKOWNIK

- Stanowiska zaszeregowane do stopnia etatowego podpułkownika są stanowiskami szczególnymi.
- Kadencja pełnienia służby na stanowisku szczególnym może być powtarzana wielokrotnie na tym samym stanowisku lub oficer może pełnić służbę odpowiednio na innych równorzędnych stanowiskach szczególnych o stanowisku etatowym podpułkownika.
- Przed wyznaczeniem na pierwsze stanowisko szczególne o stopniu etatowym podpułkownika oficer musi ukończyć odpowiedni kurs specjalistyczny.
- Przed wyznaczeniem na wyższe stanowisko szczególne o stopniu etatowym pułkownika lub równorzędne o stopniu etatowym podpułkownika uwzględnia się okres wyznaczony liczbą kadencji pełnienia służby na danym stanowisku służbowym w grupie stanowisk szczególnych.
- Stanowiska szczególne o stopniu etatowym podpułkownika zaszeregowane są do grupy uposażenia U-15, U-15A, U-15B, U-15C.
- Przed zakończeniem służby na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym podpułkownika oficer jest opiniowany i w zależności o uzyskanej oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – może być skierowany do odbycia studium operacyjno-strategicznego (równorzędne w kraju lub za granicą) przygotowującego do objęcia stanowiska służbowego o stopniu etatowym pułkownika albo wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym podpułkownika lub na inne równorzędne stanowisko o stopniu etatowym podpułkownika.
  - *dostatecznej* – może być wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym podpułkownika albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
  - *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym - PUŁKOWNIKA

- Stanowiska zaszeregowane do stopnia etatowego pułkownika są stanowiskami szczególnymi.
- Kadencja pełnienia służby na stanowisku szczególnym może być powtarzana wielokrotnie na tym stanowisku lub oficer może pełnić służbę odpowiednio na innych równorzędnych stanowiskach szczególnych o stanowisku etatowym pułkownika.

- Przed wyznaczeniem na pierwsze stanowisko szczególne o stopniu etatowym pułkownika oficer musi ukończyć studium operacyjno-strategiczne (równorzędne w kraju lub za granicą) przygotowujące go do objęcia tego stanowiska.
- Przed wyznaczeniem na kolejne stanowisko szczególne w zależności od zakresu obowiązków na tym stanowisku oficer może być kierowany do odbycia kursu specjalistycznego przygotowującego go do objęcia tego stanowiska.
- Przed wyznaczeniem oficera na wyższe stanowisko szczególne o stopniu etatowym generała brygady lub równorzędne o stopniu etatowym pułkownika uwzględnia się okres wyznaczony liczbą kadencji pełnienia służby na danym stanowisku służbowym przewidzianych dla każdego stanowiska służbowego.
- Stanowiska szczególne o stopniu etatowym pułkownika zaszeregowane są do grupy uposażenia U-16, U-16A, U-16B, U-16C.
- Przed zakończeniem służby na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym pułkownika oficer jest opiniowany i w zależności o uzyskanej oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – może być skierowany do odbycia studium polityki obronnej (równorzędne w kraju lub za granicą) przygotowujące do objęcia stanowiska służbowego o stopniu etatowym generała brygady albo wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym pułkownika lub na inne równorzędne stanowisko o stopniu etatowym pułkownika.
  - *dostatecznej* – może być wyznaczony na kolejną kadencję na zajmowanym stanowisku lub wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym pułkownika albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
  - *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Przebieg służby na stanowisku o stopniu etatowym – GENERAŁA BRYGADY[28].

- Stanowisko zaszeregowane do stopnia etatowego generała brygady w korpusie oficerów wychowawczych jest stanowiskiem szczególnym.
- Kadencja pełnienia służby na stanowisku o stopniu etatowym generała brygady w obszarze stanowisk szczególnych, w korpusie osobowym oficerów wychowawczych, trwa od 1 roku do 3 lat.
- Przed wyznaczeniem na stanowisko szczególne o stopniu etatowym generała brygady oficer może być kierowany do odbycia kursu specjalistycznego przygotowującego go do objęcia tego stanowiska (lub praktyki zawodowej – 1 miesiąc).

[28] W rzeczywistości najwyższym stopniem wojskowym, do którego zastało zaszeregowane najwyższe stanowisko służbowe w korpusie wychowawczym, jest stopień pułkownika z grupą uposażenia U-16 C.

- Stanowisko szczególne o stopniu etatowym generała brygady zaszeregowane jest do grupy uposażenia U-17B.
- Przed zakończeniem służby na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym generała brygady oficer jest opiniowany i w zależności o uzyskanej oceny w opinii okresowej:
  - *bardzo dobrej lub dobrej* – może być wyznaczony na stanowisko o stopniu etatowym generała dywizji lub na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym generała brygady, a w przypadku jeżeli przemawiają za tym uzasadnione potrzeby Sił Zbrojnych na równorzędne stanowisko zasadnicze lub zabezpieczające;
  - *dostatecznej* – może być wyznaczony na równorzędne stanowisko szczególne o stopniu etatowym generała brygady albo zwolniony z zawodowej służby wojskowej;
  - *niedostatecznej* - zwalniany z zawodowej służby wojskowej.

Biorąc pod uwagę zakres zadaniowy działalności wychowawczej na poszczególnych szczeblach dowodzenia opis stanowisk wojskowych i cywilnych powinien uwzględniać następujące kompetencje specjalistyczne:

- oddział, wydział i sekcja wychowawcza: personel wojskowy i cywilny – tytuł zawodowy magistra, pożądane specjalności: socjolog (analityk: problemów społecznych służby, morale i nastroje, dyscyplina wojskowa, profilaktyka), pedagog (edukacja obywatelska, praca kulturalno-oświatowa i instruktorsko-metodyczna), politolog/historyk (promocja obronności, współpraca wojska ze społeczeństwem, upowszechnianie tradycji i ceremoniału wojskowego), psycholog (psychoprofilaktyka i psychologiczne aspekty służby);
- oficer wychowawczy w batalionie strukturalnym: tytuł zawodowy magistra z dziedziny nauk społecznych.

Model przebiegu służby oficerów zawodowych (Rys. 1) w korpusie osobowym wychowawczym oparty jest na rozwiązaniach wynikających z przepisów ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych i aktów wykonawczych do tej ustawy (oraz z projektu zmian do tej ustawy).

Ze względu na specyfikę służby w tym korpusie osobowym, w budowie przebiegu modelu służby tego korpusu osobowego zostały uwzględnione bardziej szczegółowe rozwiązania i ustalenia.

Do **korpusu osobowego wychowawczego** zaliczone zostały cztery grupy osobowe:

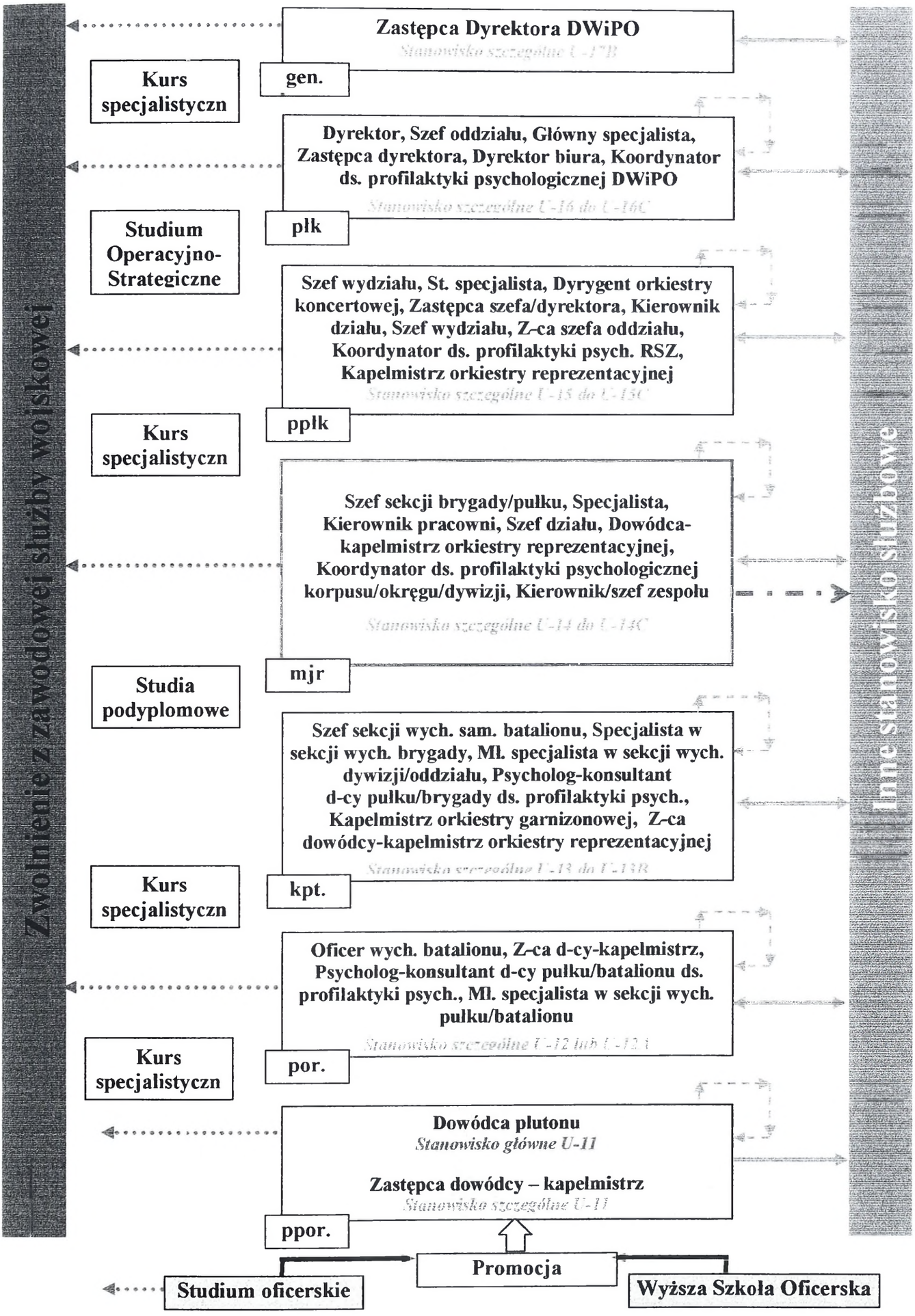
- **grupa osobowa społeczno – wychowawcza** z następującymi specjalnościami: pedagog, socjolog, historyk, politolog, filozof;
- **grupa osobowa kulturalno-oświatowa** z następującymi specjalnościami: etnograf, archeolog, manager kultury, manager turystyki, muzealnik, bibliotekoznawca, muzyk, kulturoznawca, metaloplastyk, plastyk, operator urządzeń audio video, historyk sztuki, reżyser dźwięku;
- **grupa osobowa psychologii społecznej** z następującymi specjalnościami psycholog społeczny, psycholog pracy, psycholog wychowawczy, psychoprofilaktyk społeczny;
- **grupa osobowa orkiestr i zespołów estradowych** z następującymi specjalnościami dyrygent, kapelmistrz, tamburmajor.

Głównym celem modelu przebiegu służby żołnierzy w korpusie oficerów wychowawczych jest stworzenie i zapewnienie warunków do wszechstronnego rozwoju społecznego i intelektualnego oficerów pełniących służbę w tym korpusie.

Rozwój ten odbywał się będzie poprzez dobór oficerów z odpowiednimi predyspozycjami i kwalifikacjami do tego korpusu osobowego oraz zajmowanie przez nich kolejnych wyższych stanowisk służbowych lub równorzędnych o tym samym stopniu etatowym.

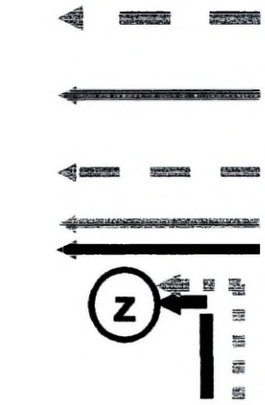
Rozwój zawodowy oficera wychowawczego przebiega według ściśle określonych zasad i reguł w ramach których oficerowie pełnić będą służbę na kolejnych stanowiskach szczególnych (z wyjątkiem oficerów w stopniu majora, którzy w pragmatyce kadrowej przewidziani są do objęcia stanowisk szefów wydziałów i oddziałów). Oficerowi ci po pomyślnym ukończeniu studiów podyplomowych w porozumieniu z gestorami innych korpusów odbędą praktykę na stanowiskach pośrednich (nie dotyczy kapelmistrzów i dyrygentów).

Służbę w korpusie osobowym oficerów wychowawczych będą pełnić absolwenci wyższych uczelni cywilnych posiadający tytuł magistra nauk humanistycznych i sztuk pięknych, którzy ukończą kurs przeszkolenia wojskowego i zdadzą egzamin na oficera lub absolwenci wyższych uczelni wojskowych którzy po przejściu do korpusu osobowego wychowawczego uzupełnią wykształcenie wyższe humanistyczne w systemie szkolnictwa wojskowego lub w uczelniach cywilnych.

Rys. 1 . Model przebiegu służby oficerów wychowawczych

Objaśnienie symboli użytych w zobrazowaniu modelu przebiegu służby oficerów zawodowych

Zasadnicza ścieżka rozwoju zawodowego

Ścieżka rozwoju oficera o po uzyskaniu w opinii okresowej na koniec kadencji na stanowisku oceny:

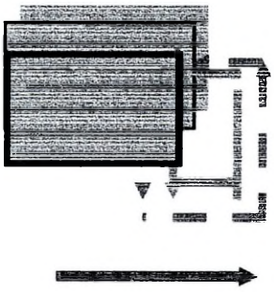
- *bardzo dobrej*
- *bardzo dobrej lub dobrej*
- *dostatecznej*
- *niedostatecznej*

Zwolnienie z zawodowej służby wojskowej

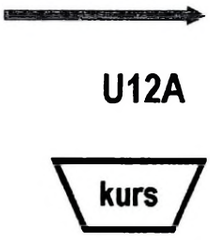
po uzyskaniu w opinii okresowej:

-oceny dostatecznej (fakultatywnie)

-oceny niedostatecznej (obligatoryjnie)

Pełnienie służby na tym samym lub innym równorzędnym stanowisku służbowym przez kolejną kadencję (po uzyskaniu oceny pozytywnej w opinii okresowej)

U12A

Ścieżka przejścia ze stanowisk zasadniczych na stanowiska szczególne

Grupa uposażenia dla stanowiska zaszeregowanego do odpowiedniego stopnia etatowego (tu: porucznika)

Kurs specjalistyczny wymagany (obligatoryjny) przed wyznaczeniem na stanowisko (nie przedstawiono kursów fakultatywnych – wymaganych na niektórych stanowiskach)

Początkiem przebiegu służby oficera zawodowego jest objęcie przez niego pierwszego stanowiska głównego o stopniu etatowym podporucznik (artr. 36 ust. 1 pkt 3 ppkt a) z wyjątkiem absolwentów uczelni muzycznych, którzy po odbyciu przeszkolenia i zdaniu egzaminu na oficera podejmą służbę w orkiestrach wojskowych, na stanowisku szczególnym.

Przed zakończeniem kadencji na pierwszym stanowisku głównym oficer jest opiniowany. Po uzyskaniu oceny bardzo dobrej lub dobrej wyznacza się go na stanowisko szczególne o stopniu etatowym porucznik – oficera wychowawczego batalionu lub młodszego specjalisty w sekcji pułku (równorzędny), pod warunkiem ukończenia kursu specjalistycznego przygotowującego do objęcia tych stanowisk (nie dotyczy absolwentów uczelni muzycznych).

Kadencja na stanowisku szczególnym o stopniu etatowym porucznik trwa trzy lata i może być powtarzana wielokrotnie.

Przed wyznaczeniem oficera o stopniu etatowym porucznik na wyższe stanowisko służbowe o stopniu etatowym kapitan, które występuje głównie w strukturach wychowawczych na szczeblu pułku, brygady, dywizji, rodzaju sił zbrojnych, oficer jest opiniowany i po uzyskaniu oceny bardzo dobrej lub dobrej kierowany na kurs specjalistyczny. Po ukończeniu kursu specjalistycznego przygotowującego do objęcia stanowiska, wyznaczany jest na stanowisko o stopniu etatowym kapitan.

Stanowiska służbowe zaszeregowane do stopnia etatowego majora występują przede wszystkim na szczeblu oddziału, związku taktycznego, rodzaju wojsk, np. szef sekcji wychowawczej, specjalista, szef oddziału, koordynator ds. profilaktyki psychologicznej. Wyznaczenie na to stanowisko warunkuje ukończenie studiów podyplomowych w uczelniach wojskowych w kraju i poza granicami kraju oraz w uczelniach cywilnych.

W tym obszarze stanowisk stworzona jest możliwość – w porozumieniu z innymi gestorami korpusów osobowych - dla oficerów, którzy w prognozie rozwoju zaplanowane maja objęcie stanowisk szefów oddziałów i wydziałów wychowawczych, odbycie służby na stanowisku pośrednim np. zastępcy dowódcy batalionu czy szefa sekcji operacyjnej związku taktycznego, po uzyskaniu w opinii oceny bardzo dobrej lub dobrej. Wyznaczeni powinni być na planowane stanowiska w korpusie osobowym wychowawczym o stopniu etatowym podpułkownik.

Stanowiska służbowe zaszeregowane do stopnia etatowego podpułkownika występują głównie na szczeblu związku taktycznego, rodzaju wojsk czy Urzędu Ministra Obrony Narodowej.

Na stanowisko o stopniu etatowym podpułkownika może wyznaczony być oficer w stopniu majora pełniący obowiązki w korpusie osobowym wychowawczym mający wyższe wykształcenie humanistyczne, studia podyplomowe i pozytywnie ukończony kurs specjalistyczny.

Stanowiska służbowe zaszeregowane do stopnia etatowego pułkownika występują głównie na szczeblu rodzaju wojsk i Urzędu Ministra Obrony Narodowej np. szef oddziału DWiPO, dyrektor instytucji wychowawczej. Na stanowisko o stopniu etatowym pułkownika wyznacza się tylko i wyłącznie podpułkownika pełniącego służbę na stanowisku szczególnym w korpusie osobowym wychowawczym, który ukończył w kraju lub za granicą studia podyplomowe.

Tab. 6. WYKAZ STUDIÓW I KURSÓW SPECJALISTYCZNYCH WYMAGANYCH PRZED OBJĘCIEM STANOWISK SŁUŻBOWYCH

Dla stanowiska o stopniu etatowym	L.p.	Nazwa kursu	Dla stanowisk w grupach osobowych				Uwagi
			01 71	01 72	01 73	01 74	
PORUCZNIK	1.	Kurs dla poruczników - oficerów społeczno-wychowawczych	x				2 m-ce
	2.	Kurs dla poruczników - zastępców kapelmistrzów orkiestr wojskowych				x	2 tyg.
KAPITAN	1.	Kurs dla kapitanów - szefów sekcji wychowawczej samodzielnego batalionu	x	x	x		2 tyg.
	2.	Kurs dla kapitanów -młodszych specjalistów w zakresie działalności wychowawczej w brygadzie/pułku	x	x	x		1 m-c
	3.	Kurs dla kapitanów - kapelmistrzów orkiestr garnizonowych				x	2 tyg.
MAJOR	1.	Studia podyplomowe w AON	x	x	x	x	
	2.	Studia podyplomowe w systemie szkolnictwa cywilnego	x	x	x	x	
PODPUŁKOWNIK	1.	Kurs dla podpułkowników w zakresie działalności wychowawczej na szczeblu OW/RSZ	x	x	x		1 m-c
	2.	Kurs dla podpułkowników – kapelmistrzów orkiestr OW/RSZ				x	2 tyg.
PUŁKOWNIK	1.	Studium Operacyjno-Strategiczne (równorzędne)	x	x	x	x	

3.5.3. Modele struktur wychowawczych

W urzędzie Ministerstwa Obrony Narodowej

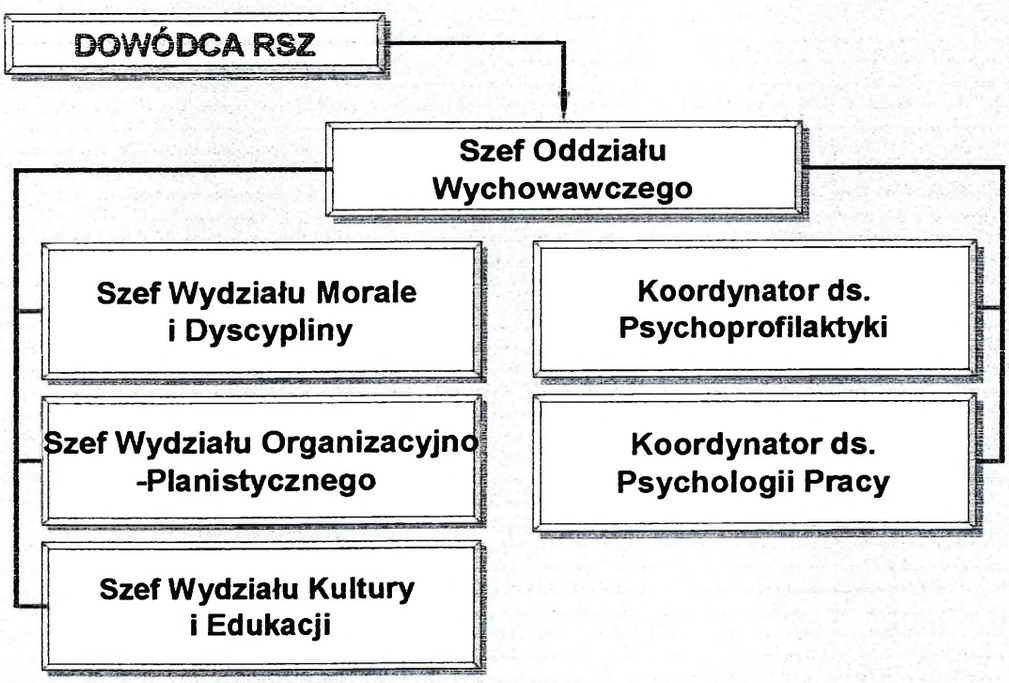
Na szczeblu Ministra Obrony Narodowej ustanowiono układ kompetencyjny programowania, koordynowania i realizowania zadań wychowawczych, w którym **Podsekretarz Stanu właściwy w zakresie spraw społecznych** jest odpowiedzialny za wszystkie obszary dziedzinowe w zakresie działalności wychowawczej i wsparcia psychologicznego wraz podległą mu komórką organizacyjną: Departamentem Wychowania i Promocji Obronności (DWiPO) odpowiedzialnym za: analizowanie, programowanie, koordynację i realizację zadań w obszarze wychowania i dyscypliny wojskowej. DWiPO podporządkowano **8** instytucji: Dom Żołnierza Polskiego (dawny Dom Wojska Polskiego),

Muzeum Wojska Polskiego, Wojskowe Biuro Badań Historycznych, Wojskowej Biuro Badań Społecznych, Reprezentacyjny Zespół Artystyczny WP, Centralna Biblioteka Wojskowa, Muzeum Marynarki Wojennej, Pomorskie Muzeum Wojskowe.

Model struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych RP

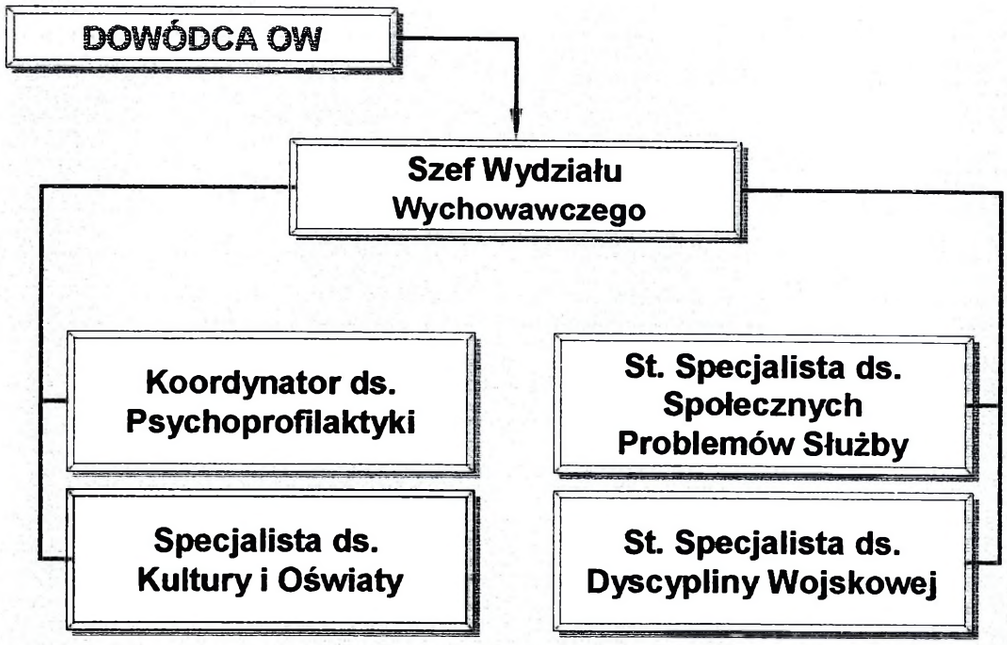
W siłach zbrojnych za monitorowanie, analizowanie, programowanie, koordynację i realizację zadań działalności wychowawczej odpowiadają dowódcy poszczególnych szczebli dowodzenia poprzez podległe im osoby funkcyjne i następujące struktury organizacyjne działalności wychowawczej29: **oddział wychowawczy, wydział wychowawczy, sekcja wychowawcza, oficer wychowawczy** odpowiednio usytuowane:

- rodzaj sił zbrojnych (równorzędny) - oddział wychowawczy,
- okręg wojskowy, korpus (równorzędny) - wydział wychowawczy,
- dywizja (równorzędna) - wydział wychowawczy,
- brygada (równorzędna), pułk (równorzędny) - sekcja wychowawcza,
- samodzielny batalion (równorzędny) - sekcja wychowawcza,
- batalion strukturalny (równorzędny) - oficer wychowawczy.

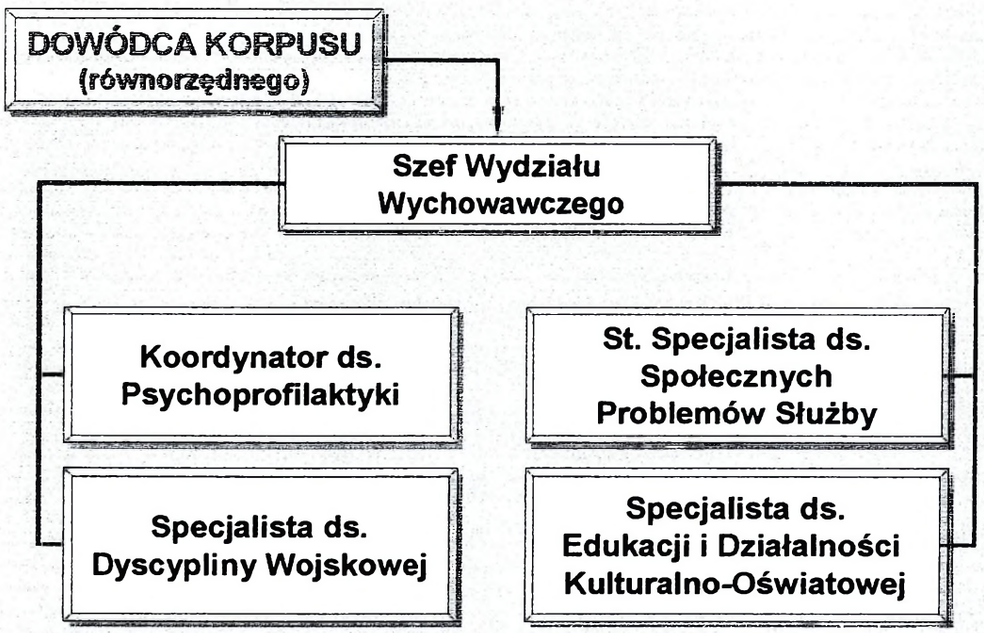

Rys. 2. Struktura organizacyjna oddziału wychowawczego rodzaju sił zbrojnych (równorzędnego)

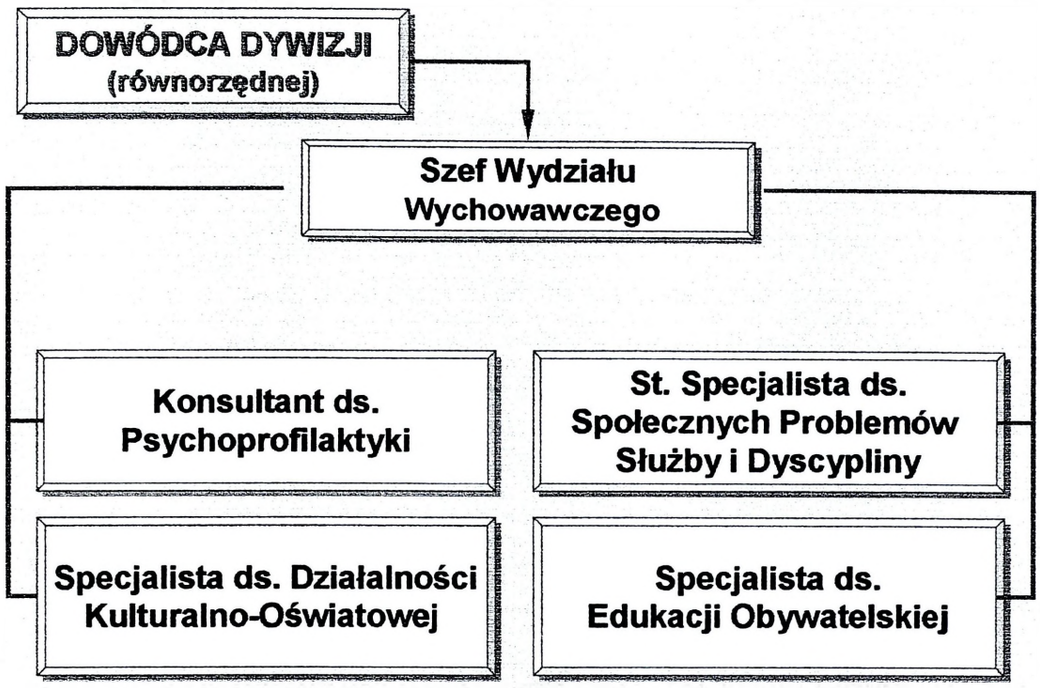
[29] Przedstawione rozwiązania strukturalno-organizacyjne struktur wychowawczych należy traktować jako modelowe – w praktyce ich formowanie powinno uwzględnić specyfikę rodzaju sił zbrojnych i jednostek wojskowych.

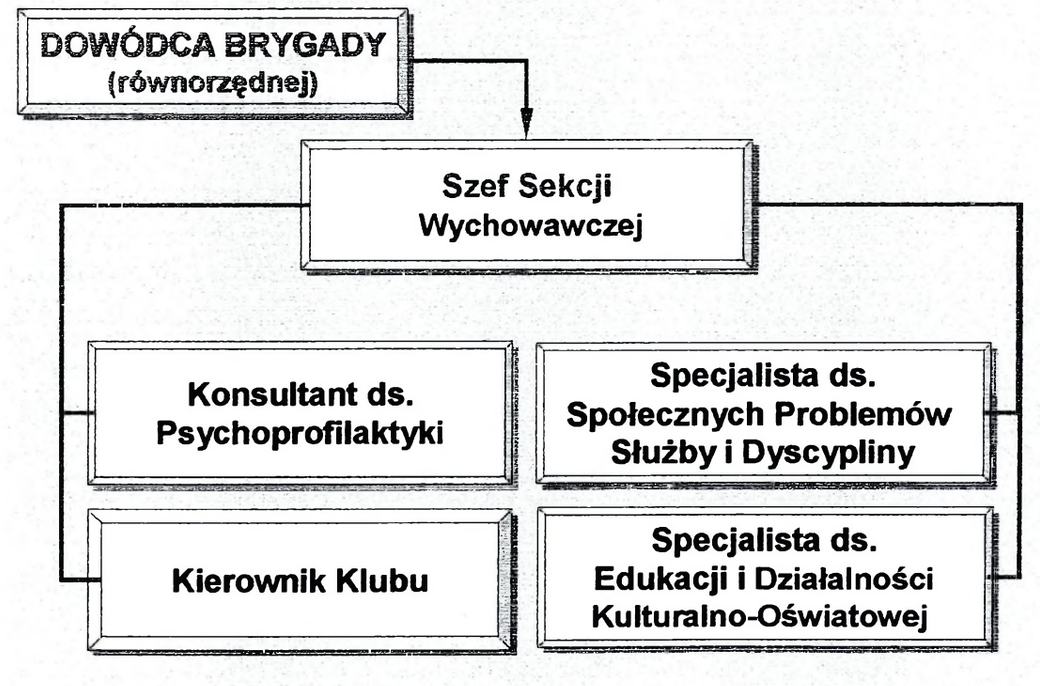
Rys. 3. Struktura organizacyjna wydziału wychowawczego okręgu wojskowego

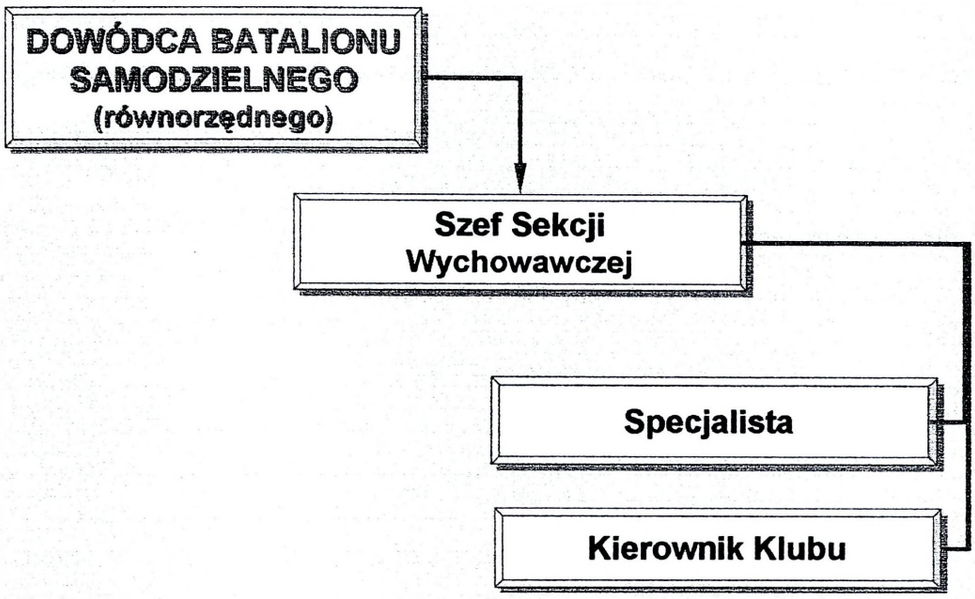
Rys. 4. Struktura organizacyjna wydziału wychowawczego korpusu (równorzędnego)

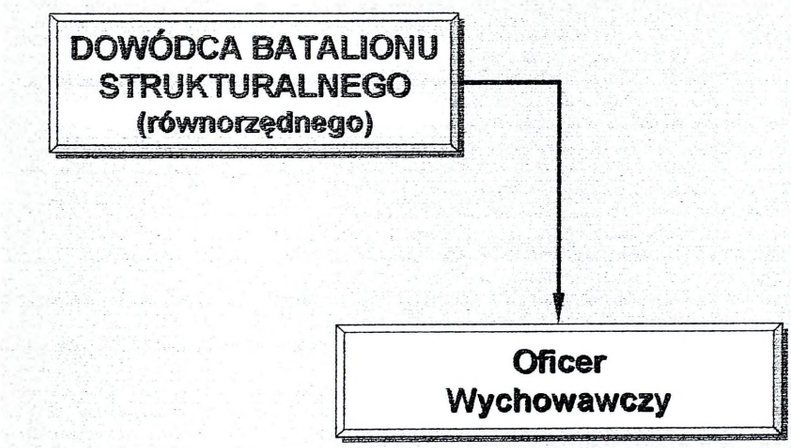
Rys. 5. Struktura organizacyjna wydziału wychowawczego dywizji (równorzędnej)

Rys. 6. Struktura organizacyjna sekcji wychowawczej brygady (równorzędnej)

Rys. 7. Struktura organizacyjna sekcji wychowawczej samodzielnego batalionu (równorzędnego):

Rys. 8. Podległość oficera wychowawczego w batalionie strukturalnym (równorzędnym):

Zgodnie z pkt 4 *decyzji Ministra Obrony Narodowej nr 285/MON z dnia 19 lipca 2006 r. w sprawie podjęcia działań organizacyjnych dla wprowadzenia nowej organizacji działalności wychowawczej i utworzenia struktur wychowawczych w resorcie obrony narodowej* Departament Wychowania i Promocji Obronności uwzględniając potrzeby nowo tworzonej służby zaproponował[30] następujący rozdział 100 etatów, o których mówiła *decyzja 285/MON*:

- 55 etatów dla Wojsk Lądowych;
- 19 etatów dla Sił Powietrznych;
- 18 etatów dla Marynarki Wojennej;
- 8 etatów dla Dowództwa Garnizonu Warszawa.

Założono, że tworzone struktury wychowawcze mają mieć charakter wojskowo-cywilny i wychodzić naprzeciw problemom istniejącym w jednostkach wojskowych – gwarantującym właściwą realizację zadań. Za zasadne wydaje się aby do tworzenia struktur wychowawczych nie podchodzić instrumentalnie i schematycznie lecz w sposób zindywidualizowany.

Decyzja Ministra Obrony Narodowej jest podstawą do stworzenia jednolitego systemu działań wychowawczych w wojsku. Pozwala na włączenie do tego systemu pojedynczych elementów będących w różnym podporządkowaniu np. konsultant ds. profilaktyki psychologicznej podlega dowódcy jednostki wojskowej, klub żołnierski jest w strukturze batalionu dowodzenia, w sekcji personalnej są oficerowie wykonujący zadania o charakterze wychowawczym, w S1 batalionów są także oficerowie odpowiadający za działalność wychowawczą. Tworząc sekcję wychowawczą na szczeblu oddziału gospodarczego należy mieć na względzie zasadę aby wszystkie te elementy znalazły się w jednej strukturze.

Tworząc nowe struktury wychowawcze dokonano przeglądu w siłach zbrojnych istniejących dotychczas stanowisk, na których kadra sprawowała obowiązki wychowawcze. Na dzień 5 września 2006 r. było ich około 420 etatów oficerów i 300 etatów podoficerów zawodowych. Po dokonaniu z udziałem RSZ (DGW i KG Żandarmerii Wojskowej) analizy potrzeb etatowych w związku z tworzeniem nowych struktur według założonego modelu organizacyjnego okazało się, że potrzeby są następujące: na etaty oficerskie – około 630, natomiast etaty podoficerskie – około 370. W porównania stanu dotychczasowego z projektowanym wynikł niedobór następującej liczby etatów: dla oficerów – około 210 i podoficerów – około 70. Ich wypełnienie w całości nie było możliwe chociażby z tego względu, iż w *decyzji Nr 285/MON* była mowa tylko o 100 etatach.

[30] Pismo Dyrektora DWiPO z dnia 8 sierpnia 2006 r. do Szefa Generalnego Zarządu Zasobów Osobowych P-1 SG WP w sprawie wykonania decyzji nr 285/MON z dnia 19 lipca 2006 r. s.2-3.

W wykonaniu przyjętego w DWiPO *Harmonogramu realizacji Decyzji Nr 285/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 lipca 2006 roku,* w III i IV kwartale 2006 r., w szczególności:

- ustalono specjalności w grupach osobowych wychowawczych;
- opracowano model przebiegu służby oficerów korpusu wychowawczego z uwzględnieniem:
  - systemu szkoleń na bazie DŻP,
  - systemu szkoleń w AON,
  - systemu studiów podyplomowych,
  - systemu kursów specjalistycznych,
- rozdysponowano 100 etatów i utworzono struktury organizacyjne służby wychowawczej;
- w dniu 12 grudnia 2006 r. Ministra Obrony Narodowej podpisał opracowane w DWiPO *rozporządzenie zmieniające rozporządzenie w sprawie korpusów osobowych i grup osobowych kadry zawodowej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i wydano rozporządzenie MON w sprawie korpusów osobowych*;
- w ślad za *rozporządzeniem* Szef Sztabu Generalnego WP wydał *rozkaz 1304/Org./P1 z dnia 21 grudnia 2006 r. zmieniający rozkaz w sprawie określenia specjalności wojskowych i zasad ich stosowania w Siłach Zbrojnych RP.*

Te dwa dokumenty stały się podstawą do rozpoczęcia procedur kadrowych związanych z tworzeniem struktur wychowawczych. **Z dniem 1 stycznia 2007 r. utworzono nowy korpus wychowawczy.**

- 16 kwietnia 2007 r. Podsekretarz Stanu w MON Pan Jacek KOTAS wydał *wytyczne Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej w sprawie obszarów funkcjonowania i zakresu zadań struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.*

Stan etatowy korpusu osobowego wychowawczego na 1 stycznia 2007 r. osiągnął następujące wielkości[31]:

- oficerów – około 480;
- podoficerów – około 330,
- RAZEM – około 810 stanowisk żołnierzy zawodowych

[31] Dane własne DWiPO.

Ponadto:

- około 810 etatów żołnierzy zawodowych w orkiestrach wojskowych;
- około 200 psychologów w jednostkach wojskowych;
- około 430 pracowników cywilnych wojska;

Razem w korpusie osobowym wychowawczym występowało około 2 250 stanowisk etatowych.

Obszary funkcjonowania i zakresy zadań struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej

1) istota, zakres, cele, zadania działalności wychowawczej

W *wytycznych Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej z dnia 16 kwietnia 2007 r. w sprawie obszarów funkcjonowania i zakresu zadań struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w następująco określono istotę działalności wychowawczej:

- **Działalność wychowawcza** to całokształt działań obejmujących programowanie, realizację oraz współdziałanie pomiędzy dowódcami, oficerami wychowawczymi i wszystkimi osobami funkcyjnymi w obszarach ich odpowiedzialności, a także współpracę z instytucjami i organizacjami społecznymi na rzecz tworzenia i formowania świadomości służby żołnierza, aktywnego i odpowiedzialnego obywatela demokratycznego państwa polskiego, przygotowanego do jego obrony oraz udziału w misjach realizowanych poza jego granicami.
- **Działalność wychowawcza** jest integralną częścią dowodzenia, kierowania i szkolenia wojsk oraz kształtowania właściwego dla demokratycznego państwa wizerunku Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Sprzyja także tworzeniu odpowiednich warunków dla sprawnego funkcjonowania sił zbrojnych oraz wypełniania przez nie zadań bojowych i szkoleniowych.

Natomiast podmiot tej działalności określono następująco:

- **Podmiotem działalności wychowawczej** są żołnierze zawodowi, kandydaci na żołnierzy zawodowych, żołnierze służby okresowej i zasadniczej, żołnierze rezerwy odbywający ćwiczenia wojskowe, studenci i absolwenci szkół wyższych, odbywający przeszkolenie wojskowe oraz pracownicy wojska. Zasadnicze zadania tej działalności realizowane są w jednostkach wojskowych.

W wymienionych wytycznych wskazano, iż działalność wychowawcza obejmuje:

a) edukację obywatelską oraz upowszechnianie tradycji i ceremoniału wojskowego;

b) kształtowanie dyscypliny wojskowej poprzez właściwe stosowanie wojskowych przepisów dyscyplinarnych oraz tworzenie warunków do przestrzegania zdyscyplinowanych postaw żołnierzy, warunków ich wyróżniania, a także prawidłowe reagowanie na naruszenie prawa przez żołnierzy;

c) inspirowanie żołnierzy do uczestnictwa w kulturze i aktywnym wypoczynku oraz kreowanie z ich udziałem życia kulturalnego i rekreacji w środowisku wojskowym;

d) monitorowanie, analizowanie, przetwarzanie danych o nastrojach społecznych w poszczególnych grupach osobowych wojska, kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych;

e) prowadzenie działalności w zakresie profilaktyki wychowawczej i psychoprofilaktyki oraz przeciwdziałanie przejawom patologii społecznych w życiu wojskowym;

f) współpracę ze społeczeństwem oraz promocję obronności w zakresie kreowania właściwego wizerunku sił zbrojnych w społeczeństwie, szczególnie w środowisku lokalnym garnizonu wojskowego;

g) kształtowanie etycznych postaw żołnierzy, w tym we współdziałaniu z duszpasterstwem wojskowym;

h) działalność informacyjną, szkoleniową, instruktażowo-metodyczną oraz wydawniczą w zakresie działalności wychowawczej.

W *wytycznych* określono, że za programowanie, koordynację i realizację działalności wychowawczej w siłach zbrojnych, oddziałach i pododdziałach **odpowiadają: dyrektor Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON oraz dowódcy poszczególnych szczebli dowodzenia poprzez podległe im bezpośrednio osoby funkcyjne oraz odpowiednie struktury organizacyjne:** oddziały wychowawcze, wydziały wychowawcze, sekcje wychowawcze, oficerów wychowawczych, kluby RSZ, OW, KZ, uczelni wojskowych, centrów szkolenia, garnizonowe i żołnierskie oraz orkiestry wojskowe.

W *wytycznych następująco* określono cele działalności wychowawczej:

a) kształtowanie świadomości służby żołnierza - obywatela - obrońcy Ojczyzny, żołnierza - uczestnika misji poza granicami kraju;

b) kształtowanie wysokiego morale i dyscypliny, zapewniających zdolność do wykonywania zadań w warunkach bojowych oraz podczas służby pokojowej, motywowanie do aktywnego i odpowiedzialnego uczestnictwa w procesie dowodzenia i kierowania oraz dbanie o wszechstronny rozwój żołnierza-obywatela, dojrzałego człowieka w środowisku wojskowym;

c) tworzenie przyjaznej atmosfery służby wojskowej oraz dbałości o warunki jej pełnienia.

W *wytycznych zapisano,* iż zadaniami działalności wychowawczej jest:

a) kształtowanie postaw obywatelskich, rozumienia miejsca i roli sił zbrojnych w demokratycznym państwie prawa;

b) wykorzystywanie narodowych tradycji orężnych i sojuszniczych doświadczeń w motywowaniu do wzorowej służby oraz kreowaniu pozytywnego wizerunku Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w kraju i poza jego granicami;

c) troska o adaptację do służby wojskowej, prowadzenie działalności na rzecz utrzymania higieny psychicznej w środowisku wojskowym;

d) prowadzenie różnorodnych form edukacyjnych służących pogłębianiu wiedzy ogólnej, rozwijaniu umiejętności zawodowych i społecznych kompetencji dowódców i innych osób funkcyjnych;

e) prowadzenie działalności w zakresie profilaktyki wychowawczej i psychoprofilaktyki, rozwiązywanie problemów patologii społecznych w życiu wojskowym;

f) inspirowanie żołnierzy do uczestnictwa w kulturze i kreowaniu z ich udziałem życia kulturalnego w środowisku wojskowym;

g) upowszechnianie przepisów prawa określających odpowiedzialność żołnierza za jego naruszenie, międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych oraz zasad etyki zawodowej, dbałość o właściwe stosowanie tych przepisów w kształtowaniu zaangażowanych oraz zdyscyplinowanych postaw żołnierzy;

h) pozyskiwanie społecznej akceptacji dla polityki obronnej państwa poprzez przedstawianie celów, potrzeb i niezbędnych środków oraz uzyskanych efektów, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, obywatelskim zapleczem obronności, realizującym zadania na rzecz kształtowania świadomości obronnej społeczeństwa;

i) prowadzenie działalności informacyjnej dotyczącej społecznych problemów służby i pracy wychowawczej w środowisku wojskowym.

3.5.4.Modelowe zakresy zadań struktur wychowawczych

Modelowe zakresy zadań struktur wychowawczych przedstawiają się następująco:

Departament Wychowania i Promocji Obronności - jest komórką organizacyjną właściwą do realizacji zadań w zakresie: analizowania, programowania i realizowania zadań wychowawczych, dyscypliny wojskowej i profilaktyki psychologicznej, edukacji

obywatelskiej, działalności kulturalno-oświatowej, promocji obronności w kraju i poza jego granicami, współdziałania z instytucjami państwowymi, organami samorządu terytorialnego oraz organizacjami pozarządowymi w dziedzinie tworzenia obywatelskiego zaplecza systemu obronności; monitorowania i analizowania społecznych problemów służby. Departament jest organizatorem szkoleń dla kadry i pracowników wojska w zakresie doskonalenia zawodowego w obszarze: działalności wychowawczej, kształtowania dyscypliny, psychoprofilaktyki i kultury oraz promocji obronności.

W przedmiotowych wytycznych wskazano, że do podstawowych zadań Departamentu Wychowania i Promocji Obronności należy:

a) określanie zasadniczych kierunków i zadań resortu w dziedzinie: wychowania, kształtowania dyscypliny wojskowej, edukacji obywatelskiej, w tym upowszechniania międzynarodowego prawa wojennego, pracy kulturalno-oświatowej, współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz koordynowanie, programowanie i prowadzenie promocji obronności w kraju i za granicą, opracowywanie, wydawanie, zakup i dystrybucja materiałów z tego zakresu, a także analizowanie i ocenianie tej działalności;

b) wypracowywanie głównych kierunków działalności w zakresie rozpoznawania i monitorowania społecznych problemów służby; przygotowywanie rozwiązań oraz wdrażanie i organizowanie systemu informowania o nastrojach w wojsku, analizowanie i ewidencjonowanie badań społecznych w resorcie; prognozowanie zagrożeń, określanie kierunków profilaktyki wychowawczej i psychologicznej, wydawanie i dystrybucja materiałów z tego zakresu, organizacja funkcjonowania Wojskowego Telefonu Zaufania i Internetowej Skrzynki Zaufania;

c) prowadzenie jednolitej ewidencji danych o dyscyplinie wojskowej żołnierzy w ramach systemu teleinformatycznego zarządzania zasobami osobowymi, zintegrowanego z systemami wojskowych organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości;

d) wypracowywanie rozwiązań tworzących system promocji obronności, którego celem jest budowanie aprobaty społeczeństwa dla zadań resortu obrony narodowej i wojska poprzez prowadzenie, nadzorowanie i koordynowanie działań zapewniających kreowanie pożądanego wizerunku Ministerstwa Obrony Narodowej i Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, administrowanie stroną internetową www.wojsko.polskie.pl;

e) opracowywanie projektów aktów prawnych, ekspertyz, opinii, ocen, materiałów analitycznych, planistycznych, informacyjnych i sprawozdawczych w zakresie kształtowania dyscypliny żołnierzy, działalności wychowawczej i promocji obronności w Siłach Zbrojnych RP, koordynowanie realizacji zadań

wynikających z ustaw w zakresie dyscypliny wojskowej, profilaktyki uzależnień oraz psychoprofilaktyki;

f) planowanie i organizowanie zamierzeń związanych z centralnymi uroczystościami państwowymi i wojskowymi oraz obchodami rocznic historycznych, świąt wojskowych i narodowych z udziałem asysty wojskowej; upowszechnianie ceremoniału wojskowego; promowanie tradycji orężnych w Siłach Zbrojnych RP i społeczeństwie; realizowanie zadań związanych z ich dziedziczeniem przez jednostki wojskowe, nadawaniem sztandarów, określaniem symboliki wojska oraz koordynowanie prac: Komisji Historycznej do spraw Symboliki Wojskowej, Komisji do spraw Odznaki Honorowej Kustosza Tradycji, Chwały i Sławy Oręża Polskiego, a także Komisji Kwalifikacyjnej do spraw Wyrażania Uznania przez Ministra Obrony Narodowej;

g) nadzorowanie działalności wojskowych instytucji i ośrodków kultury, planowanie i koordynowanie przedsięwzięć kulturalnych o charakterze centralnym, w tym edukacyjnych;

h) realizacja zadań w zakresie ochrony dóbr kultury w resorcie; ustalanie dotacji na funkcjonowanie oraz na zadania inwestycyjne państwowych instytucji kultury, których organizatorem jest Minister Obrony Narodowej;

i) sprawowanie nadzoru nad fundacjami, które wskazały Ministra Obrony Narodowej jako „ministra właściwego" ze względu na swoje cele statutowe, procedowanie ofert o zlecanie organizacjom pozarządowym zadań publicznych w zakresie obronności, procedowanie wniosków o nieodpłatne przekazywanie mienia Skarbu Państwa, będącego w użytkowaniu jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych, rozpatrywanie wniosków o podpisanie porozumienia o współpracy Ministra Obrony Narodowej z organizacjami pozarządowymi;

j) pełnienie funkcji gestora w zakresie sprzętu, materiałów i wyposażenia kulturalno-oświatowego, określonej w decyzji Nr 46/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 stycznia 2007 r. w sprawie określenia gestorów i centralnych organów logistycznych uzbrojenia i sprzętu wojskowego w resorcie obrony narodowej;

k) kształtowanie modelu przebiegu służby żołnierzy zawodowych w korpusie osobowym wychowawczym, sprawowanie nadzoru nad jego realizacją, a także określanie kierunków i celów kształcenia oraz doskonalenia kadr dla tego korpusu w resorcie.

Do zasadniczy celów i zakresów działania jednostek organizacyjnych podległych DWiPO według *wytycznych* należą:

Dom Żołnierza Polskiego

Podstawowym celem Domu Żołnierza Polskiego jest działalność edukacyjna i instruktażowo-metodyczna w zakresie realizacji zadań wychowawczych Sił Zbrojnych RP.

Zakres działalności Domu Żołnierza Polskiego obejmuje realizowanie przedsięwzięć kulturalno-oświatowych dla środowiska wojskowego; organizowanie specjalistycznych form działalności kulturalnej, edukacyjnej i rekreacyjnej, realizowanie zadań gestora na rzecz Departamentu Wychowania i Promocji Obronności i centralnego organu logistycznego w zakresie sprzętu, materiałów i wyposażenia kulturalno-oświatowego - wynikających z *decyzji Nr 46/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 stycznia 2007 roku w sprawie określenia funkcji gestorów i centralnych organów logistycznych uzbrojenia i sprzętu wojskowego w resorcie obrony narodowej*; planowanie środków budżetowych i centralne zaopatrywanie komórek oraz jednostek organizacyjnych resortu obrony narodowej w prasę i dzienniki urzędowe wykorzystywane w działalności służbowej; zaopatrywanie Sił Zbrojnych RP w odznaki tytułów honorowych oraz białą broń służące do wyróżniania oddziałów, pododdziałów i żołnierzy.

Centralna Biblioteka Wojskowa

Centralna Biblioteka Wojskowa jest główną książnicą Sił Zbrojnych RP o statusie biblioteki naukowej. Pełni funkcje biblioteki wiodącej w dziedzinie nauk wojskowych, techniki wojskowej i spraw obronnych oraz współtworzy narodowy zasób biblioteczny.

Biblioteka gromadzi, opracowuje, przechowuje i udostępnia dokumenty biblioteczne (publikowane, rękopiśmienne, ikonograficzne, kartograficzne, muzyczne, audiowizualne i na nośnikach elektronicznych. Zapewnia dziedzinową informację naukową. Prowadzi działalność naukowo-dokumentacyjną, wydawniczą, promocyjno-konferencyjną, wystawienniczą, dydaktyczną, a także w zakresie ochrony i konserwacji zbiorów.

Muzeum Wojska Polskiego

Muzeum Wojska Polskiego jest państwową instytucją kultury, której celem jest zachowanie gromadzonych zabytków kultury narodowej, związanych z dziejami oręża polskiego, należyte ich utrzymanie oraz udostępnianie do celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych w taki sposób, aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy o polskiej historii wojskowej.

Do spełnienia statutowych zadań Muzeum przede wszystkim: gromadzi, opracowuje, przechowuje, konserwuje i udostępnia dobra kultury; prowadzi działalność naukowo-badawczą i oświatową w zakresie swej specjalności; współdziała z instytucjami,

organizacjami pozarządowymi w upowszechnianiu polskiej historii wojskowej w kraju i za granicą.

Reprezentacyjny Zespół Artystyczny Wojska Polskiego

Reprezentacyjny Zespół Artystyczny Wojska Polskiego jest instytucją, której głównym celem jest kultywowanie i rozwijanie tradycji muzyki, śpiewu i tańca polskiego (kultury artystycznej, ukazywania bogactwa narodowej spuścizny tej sztuki, krzewienie współczesnej twórczości i upowszechnianie jej głównie w środowisku wojskowym, a także cywilnym w kraju i poza jego granicami.

Przedmiotem działalności Zespołu jest opracowywanie programów, organizowanie koncertów przy pomocy własnych grup, angażowanie wybitnych artystów, prowadzenie działalności promocyjnej i wydawniczej, upowszechnianie twórczości artystycznej zwłaszcza wśród młodzieży.

Wojskowe Biuro Badań Historycznych

Wojskowe Biuro Badań Historycznych jest naukowo-badawczą jednostką organizacyjną resortu obrony narodowej prowadzącą i koordynującą badania naukowe dla potrzeb Sił Zbrojnych RP w zakresie historii wojskowości.

Do zasadniczych zadań Biura należy: prowadzenie badań naukowych z zakresu historii wojskowości; przygotowywanie opracowań naukowych z zakresu historii wojskowości; prowadzenie studiów i analiz konfliktów zbrojnych po II wojnie światowej; upowszechnianie historii i tradycji Sił Zbrojnych RP; gromadzenie i opracowywanie źródłowych materiałów historyczno-wojskowych; wymiana poglądów z odpowiednimi jednostkami służby historycznej działającymi w innych armiach oraz placówkami naukowymi w kraju i za granicą.

Wojskowe Biuro Badań Społecznych

Wojskowe Biuro Badań Społecznych jest resortowym ośrodkiem prowadzącym i koordynującym badania społeczne dla potrzeb wojska i obronności kraju.

Zasadniczym zadaniem Biura jest rozpoznawanie zjawisk i procesów społecznych zachodzących w relacjach wojsko - społeczeństwo oraz wewnątrz Sił Zbrojnych RP.

W *wytycznych Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej z dnia 16 kwietnia 2007 r. w sprawie obszarów funkcjonowania i zakresu zadań struktur wychowawczych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w następujący sposób określono cele, zadania i zakres działalności struktur wychowawczych na poszczególnych szczeblach dowodzenia:

Oddziały Wychowawcze

Oddziały Wychowawcze są komórkami wewnętrznymi dowództw Rodzajów Sił Zbrojnych, Dowództwa Operacyjnego, Dowództwa Wojsk Specjalnych, Dowództwa Garnizonu Warszawa, Komendy Głównej Żandarmerii Wojskowej i Inspektoratu Wsparcia Sił Zbrojnych przeznaczonymi do realizacji zadań w zakresie planowania, koordynowania oraz prowadzenia działalności wychowawczej w dowództwach (Komendzie, Inspektoracie) oraz podległych strukturach organizacyjnych.

Do podstawowych zadań Oddziałów Wychowawczych należy:

a) współudział w wypracowywaniu koncepcji wspierających integralność procesu szkoleniowo-wychowawczego oraz zasadniczych kierunków działalności wychowawczej, służących kształtowaniu pożądanych postaw patriotyczno-obywatelskich, zawodowo-wojskowych, wartości moralno-bojowych, zdyscyplinowania kadry i żołnierzy niezawodowych;

b) planowanie działalności wychowawczej, precyzowanie zadań profilaktyczno-wychowawczych, kulturalno-oświatowych, kształcenia obywatelskiego i wychowania na tradycjach, określanie warunków i wymogów ich realizacji oraz wskazywanie optymalnych sposobów wykonania;

c) współpraca z innymi komórkami organizacyjnymi i pionami funkcjonalnymi w zakresie rozwiązywania problemów wychowawczych;

d) prowadzenie działalności instruktażowo-metodycznej, wspierającej merytorycznie i organizacyjnie przygotowanie oraz realizację zadań wychowawczych, zarówno w czasie pokoju jak i działań bojowych;

e) sprawowanie merytorycznego nadzoru nad pracą struktur wychowawczych w bezpośrednio podległych jednostkach wojskowych;

f) inspirowanie i współorganizowanie przedsięwzięć służących utrzymywaniu dyscypliny, porządku wojskowego oraz poprawnych stosunków interpersonalnych;

g) dokonywanie bieżących i okresowych analiz morale, dyscypliny i nastrojów środowisk wojskowych oraz wypracowywanie propozycji działań profilaktyczno-wychowawczych i psychoprofilaktycznych ze szczególnym uwzględnieniem problematyki przeciwdziałania uzależnieniom od alkoholu i narkotyków;

h) wspieranie dowódców w rozwiązywaniu problemów adaptacyjnych, wychowawczych i indywidualnych żołnierzy;

i) ścisła współpraca z wojskowymi organami sprawiedliwości, ścigania

i prewencji w zakresie doskonalenia profilaktyki wychowawczej i edukacji prawnej kadry oraz żołnierzy niezawodowych, a także dokonywania analiz i ocen w zakresie przestrzegania prawa przez żołnierzy, w tym z wykorzystaniem teleinformatycznych baz danych o dyscyplinie;

j) koordynowanie i nadzorowanie procesu kształcenia obywatelskiego oraz dziedziczenia i upowszechniania tradycji narodu i dziejów oręża polskiego;

k) koordynowanie przedsięwzięć kulturalno-oświatowych oraz sprawowanie merytorycznego nadzoru nad podległymi wojskowymi ośrodkami kultury (w tym bibliotekami oświatowymi) i orkiestrami wojskowymi;

l) stymulowanie amatorskiej twórczości artystycznej, działalności turystyczno-krajoznawczej, czytelnictwa oraz wypracowywanie adekwatnej do potrzeb i oczekiwań danego środowiska oferty kulturalnej;

m) dokonywanie oceny i wypracowywanie wniosków dotyczących rozwoju bazy do realizacji zadań programowych, efektywnego wykorzystania środków finansowych i materiałowych, przeznaczonych w jednostkach wojskowych na działalność wychowawczą;

n) współpraca z organami administracji państwowej i władzy samorządowej, stowarzyszeniami społecznymi, kościołami oraz instytucjami oświatowymi, kulturalnymi i środowiskami twórczymi w wychowaniu żołnierzy i młodzieży przedpoborowej;

o) wspieranie działalności instytucji społecznych i przedstawicielskich funkcjonujących w jednostkach wojskowych;

p) opracowywanie programów udziału jednostek wojskowych w szczególnie ważnych przedsięwzięciach o charakterze patriotyczno-historycznym, koordynowanie ich przygotowania i przebiegu;

q) kierowanie procesem podnoszenia kwalifikacji kadry w zakresie oddziaływań wychowawczych oraz organizowanie różnych form szkolenia kursowego w tym obszarze dla kadry dowódczej i wychowawczej;

r) upowszechnianie nowatorskich i efektywnych rozwiązań służących doskonaleniu metod i form edukacji obywatelskiej, zapewnieniu dyscypliny i przestrzegania prawa oraz kształtowaniu właściwych stosunków interpersonalnych;

s) promowanie inicjatyw wychowawczych oraz planowanie i prowadzenie działalności publicystycznej i wydawniczej, wspierającej działalność wychowawczą;

t) konsultowanie i opiniowanie propozycji rozwiązań szkoleniowych oraz projektów

dokumentów normujących formalno-prawne dziedziny działalności wychowawczej w wojsku;

u) określanie treści, sposobów i form pracy prowadzonej przez struktury wychowawcze w warunkach osiągania wyższych stanów gotowości bojowej i działaniach bojowych;

v) podejmowanie działań w zakresie promocji obronności oraz kształtowania właściwego wizerunku wojska w społeczeństwie;

w) współudział w realizacji zadań związanych z prowadzeniem gospodarki, rozwojem bazy i zabezpieczeniem materiałowo-technicznym działalności wychowawczej i kulturalno-oświatowej w zakresie sprzętu, materiałów i wyposażenia kulturalno-oświatowego.

Wydziały Wychowawcze

Wydziały Wychowawcze są komórkami wewnętrznymi okręgu wojskowego, korpusu, dywizji, flotylli i wyższej uczelni wojskowej przeznaczonymi do realizacji zadań w zakresie planowania, organizacji, koordynowania oraz prowadzenia działalności wychowawczej w dowództwach (komendach) oraz podległych strukturach organizacyjnych.

Do podstawowych zadań Wydziałów Wychowawczych należy:

a) współudział w wypracowywaniu koncepcji wspierających integralność procesu szkoleniowo-wychowawczego oraz zasadniczych kierunków działalności wychowawczej, służących kształtowaniu pożądanych postaw patriotyczno-obywatelskich, zawodowo-wojskowych, wartości moralno-bojowych, zdyscyplinowania kadry i żołnierzy niezawodowych w podległej strukturze organizacyjnej;

b) planowanie działalności wychowawczej w podległej strukturze organizacyjnej, precyzowanie zadań profilaktyczno-wychowawczych, kulturalno-oświatowych, kształcenia obywatelskiego i wychowania na tradycjach, określanie warunków i wymogów ich realizacji oraz wskazywanie optymalnych sposobów ich wykonania;

c) współpraca z innymi komórkami organizacyjnymi i pionami funkcjonalnymi podległej struktury organizacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów wychowawczych;

d) prowadzenie działalności instruktażowo-metodycznej, wspierającej merytorycznie i organizacyjnie przygotowanie oraz realizację zadań wychowawczych, zarówno w czasie pokoju, jak i działań bojowych;

e) sprawowanie merytorycznego nadzoru nad pracą bezpośrednio podległych struktur wychowawczych;

f) inspirowanie i współorganizowanie przedsięwzięć służących utrzymaniu karności, porządku wojskowego i poprawnych stosunków interpersonalnych;

g) dokonywanie bieżących i okresowych analiz, ocen dyscypliny i nastrojów środowisk wojskowych w podległej strukturze organizacyjnej oraz wypracowywanie propozycji działań profilaktyczno-wychowawczych;

h) wspieranie dowódców w rozwiązywaniu problemów adaptacyjnych, wychowawczych i indywidualnych żołnierzy, zwłaszcza w zakresie tworzenia warunków do wyróżniania żołnierzy, reagowania na naruszenia prawa i sprawowaniu nadzoru nad stosowaniem wojskowych przepisów dyscyplinarnych;

i) współpraca z wojskowymi organami sprawiedliwości, ścigania i prewencji w zakresie doskonalenia profilaktyki wychowawczej i edukacji prawnej kadry oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej;

j) koordynowanie procesu kształcenia obywatelskiego oraz dziedziczenia i upowszechnienia tradycji narodu i dziejów oręża polskiego w podległej strukturze organizacyjnej;

k) koordynowanie przedsięwzięć kulturalno-oświatowych oraz sprawowanie nadzoru nad wojskowymi ośrodkami kultury w podległej strukturze organizacyjnej;

l) stymulowanie amatorskiej twórczości artystycznej, działalności turystyczno-krajoznawczej, czytelnictwa oraz wypracowywanie adekwatnej do potrzeb i oczekiwań danego środowiska oferty kulturalnej;

m) dokonywanie oceny i wypracowywanie wniosków dotyczących rozwoju bazy do realizacji zadań programowych, efektywnego wykorzystania środków finansowych i materiałowych, przeznaczonych w podległej strukturze organizacyjnej na działalność wychowawczą;

n) współpraca z organami administracji państwowej i władzy samorządowej, stowarzyszeniami kombatanckimi i społecznymi, kościołami wszystkich wyznań oraz instytucjami oświatowymi, kulturalnymi i środowiskami twórczymi w wychowaniu żołnierzy, młodzieży przedpoborowej, a także popularyzacja wojska w społeczeństwie;

o) wspieranie działalności instytucji przedstawicielskich i społecznych funkcjonujących w podległej strukturze organizacyjnej;

p) opracowywanie programów udziału podległej struktury organizacyjnej w szczególnie ważnych przedsięwzięciach o charakterze patriotyczno-historycznym, koordynowanie ich przygotowania i przebiegu;

q) kierowanie procesem podnoszenia kwalifikacji kadry podległej struktury organizacyjnej w zakresie oddziaływań wychowawczych oraz organizowanie różnych form szkolenia kursowego dla kadry dowódczej i wychowawczej;

r) upowszechnianie nowatorskich i efektywnych rozwiązań służących doskonaleniu metod i form edukacji obywatelskiej, zapewnieniu dyscypliny i przestrzegania prawa oraz kształtowaniu właściwych stosunków interpersonalnych;

s) promowanie inicjatyw wychowawczych oraz planowanie i prowadzenia działalności publicystycznej wydawniczej, wspierającej działalność wychowawczą;

t) konsultowanie i opiniowanie propozycji rozwiązań szkoleniowych oraz projektów dokumentów normujących formalno-prawne dziedziny działalności wychowawczej w wojsku;

u) określanie treści, sposobów i form pracy prowadzonej przez ogniwa wychowawcze w warunkach osiągania wyższych stanów gotowości bojowej i działaniach bojowych;

v) inspirowanie organizacji pozarządowych o charakterze lokalnym do podpisywania porozumień o współpracy z dowódcami jednostek wojskowych;

w) prowadzenie działalności w zakresie promocji obronności i kreowania właściwego wizerunku podległej struktury organizacyjnej oraz podległych jednostek wojskowych w społeczeństwie;

x) współudział w realizacji zadań związanych z prowadzeniem gospodarki, rozwojem bazy i zabezpieczeniem materiałowo-technicznym działalności wychowawczej i kulturalno-oświatowej w zakresie sprzętu, materiałów i wyposażenia kulturalno-oświatowego.

Sekcje Wychowawcze

Sekcje Wychowawcze są komórkami wewnętrznymi brygad, pułków, baz, samodzielnych batalionów, dywizjonów, eskadr i centrów szkolenia specjalistycznego przeznaczonymi do realizacji zadań w zakresie planowania, organizacji, koordynowania oraz prowadzenia działalności wychowawczej w dowództwach (komendach) oraz podległych strukturach organizacyjnych.

Do podstawowych zadań Sekcji Wychowawczych należy:

a) organizowanie i planowanie przedsięwzięć wychowawczych, kulturalno-

oświatowych, opracowanie planów kursów instruktażowo-metodycznych dla wykładowców kształcenia obywatelskiego oraz organizowanie obiegu informacji w zakresie pracy wychowawczej i kulturalno-oświatowej;

b) organizowanie i wykonywanie zleconych przez przełożonych form działalności wychowawczej na rzecz utrzymania wysokiego morale i dyscypliny; propagowanie wśród kadry i żołnierzy niezawodowych skutecznych, zgodnych z prawem, form oddziaływania dyscyplinarnego;

c) realizowanie przedsięwzięć z zakresu psychoprofilaktyki i higieny zdrowia psychicznego oraz przeciwdziałanie naruszeniom zasad współżycia społecznego, organizowanie i udział w realizacji przedsięwzięć związanych z szeroko rozumianą profilaktyką społecznych patologii;

d) zbieranie danych i opracowywanie sprawozdań oraz meldunków o morale, dyscyplinie i nastrojach stanu osobowego, prowadzenie rejestru wypadków, przestępstw i wykroczeń żołnierzy oraz ewidencji wyróżnień i naruszeń prawa, w tym w ramach systemu teleinformatycznego;

e) prowadzenie zajęć w ramach kształcenia obywatelskiego oraz kursów specjalistycznych z przepisów międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i wojskowych przepisów dyscyplinarnych, prowadzenie kontroli i nadzór nad stosowaniem w podległych strukturach organizacyjnych oraz wspieranie w tym względzie przełożonych dyscyplinarnych, rzeczników dyscyplinarnych, ławników i kuratorów sądowych;

f) wspieranie dowódców w rozwiązywaniu problemów społecznych i osobistych żołnierzy, w szczególności w zakresie adaptacji do służby wojskowej, tworzenia warunków do wyróżniania, przestrzegania i reagowania na przypadki jej naruszania, a także rozwiązywania spraw zgłaszanych w ramach meldunków o nastrojach oraz skarg i wniosków;

g) współdziałanie z przedstawicielami Żandarmerii Wojskowej i prokuratury wojskowej w zakresie ograniczenia i eliminowania naruszeń dyscypliny wojskowej;

h) planowanie, programowanie, organizowanie i prowadzenie zajęć z kształcenia obywatelskiego z kadrą zawodową;

i) prowadzenie działalności instruktażowo-metodycznej, wspierającej merytorycznie i organizacyjnie przygotowanie oraz realizację zadań wychowawczych, zarówno w czasie pokoju, jak i podczas działań bojowych;

j) koordynowanie i organizowanie przedsięwzięć związanych z organizacją czasu wolnego; tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa środowisk

wojskowych w zamierzeniach kulturalnych i rekreacyjnych realizowanych w jednostce wojskowej i lokalnych ośrodkach kultury;

k) popularyzowanie i kultywowanie tradycji orężnych Wojska Polskiego, w tym jednostki wojskowej, upowszechnianie ceremoniału wojskowego oraz wspieranie dowódców w jego stosowaniu, współdziałanie z placówkami edukacyjnymi w zakresie patriotyczno-obronnego wychowania młodzieży;

l) organizowanie i prowadzenie zajęć kulturalno-oświatowych, przedsięwzięć patriotyczno-wojskowych, obchodów świąt i uroczystości oraz współpraca z cywilnymi ośrodkami kultury i organizacjami pozarządowymi realizującymi działania na rzecz obronności państwa;

m) opracowywanie planów udziału jednostki wojskowej w szczególnie ważnych przedsięwzięciach o charakterze patriotyczno-historycznym, koordynowanie ich przygotowania i przebiegu;

n) współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego, ośrodkami kultury i organizacjami pozarządowymi w zakresie rozwiązywania problemów środowisk lokalnych oraz promocji wojska w społeczeństwie;

o) inspirowanie organizacji pozarządowych o charakterze lokalnym do podpisywania porozumień o współpracy z dowódcami jednostek wojskowych;

p) wspieranie organów przedstawicielskich i społecznych działających w jednostce wojskowej;

q) upowszechnianie nowatorskich i efektywnych rozwiązań służących doskonaleniu metod i form edukacji obywatelskiej, zapewnieniu dyscypliny i przestrzegania prawa oraz kształtowaniu właściwych stosunków interpersonalnych;

r) stymulowanie amatorskiej twórczości artystycznej, działalności turystyczno-krajoznawczej, czytelnictwa oraz wypracowywanie adekwatnej do potrzeb i oczekiwań danego środowiska oferty kulturalnej;

s) dokonywanie ocen oraz wypracowywanie wniosków dotyczących stanu ilościowo-jakościowego w zakresie sprzętu, materiałów i wyposażenia k-o, niezbędnych do zabezpieczenia realizowanych zadań oraz udział w prowadzeniu gospodarki materiałowo technicznej i przestrzegania zasad efektywnego wykorzystania sprzętu;

t) sprawowanie merytorycznego nadzoru nad działalnością klubu żołnierskiego oraz jego ofertą kulturalno-oświatowa;

u) udział w opracowywaniu planów osiągania wyższych stanów gotowości bojowej jednostki wojskowej w zakresie dotyczącym działalności wychowawczej oraz przygotowaniu żołnierzy do wykonywania zadań w warunkach bojowych;

v) promocja spraw wojska oraz kształtowanie wizerunku jednostki wojskowej w środowisku lokalnym (garnizonie);

w) współdziałanie z lekarzem i psychologiem w zakresie udzielania pomocy żołnierzom oraz pracownikom wojska w ramach profilaktyki zdrowotnej.

Oficerowie wychowawczy

Oficerowie wychowawczy odpowiadają za planowanie, organizację i prowadzenie działalności wychowawczej oraz kulturalno-oświatowej w batalionie usytuowanym w strukturze jednostki organizacyjnej (batalionach strukturalnych). Realizują przedsięwzięcia kształtujące morale, dyscyplinę i postawy patriotyczno-obywatelskie kadry zawodowej i żołnierzy niezawodowych i pracowników wojska.

Do podstawowych zadań oficerów wychowawczych należy:

a) planowanie i organizacja przedsięwzięć z zakresu działalności wychowawczej w batalionie;

b) koordynowanie działalnością wychowawczą w batalionie, organizowanie, prowadzenie i doskonalenie działalności instruktażowo-metodycznej dla oficerów prowadzących kształcenie obywatelskie;

c) systematyczne analizowanie oraz kształtowanie nastrojów, utrzymywanie osobistej więzi z żołnierzami, wnikanie w potrzeby bytowe i osobiste żołnierzy oraz pracowników wojska, organizowanie przedsięwzięć zapewniających dobrą atmosferę dla służby i pracy; systematyczne analizowanie oraz kształtowanie nastrojów;

d) współudział w kształtowaniu dyscypliny wojskowej kadry zawodowej i żołnierzy niezawodowych, systematyczne i wnikliwe analizowanie i ocenianie jej stanu, opracowywanie analiz i ocen dyscypliny, podejmowanie i inicjowanie przedsięwzięć profilaktycznych, mających na celu zapobieganie naruszeniom dyscypliny wojskowej, szczególnie przestępstwom i wykroczeniom;

e) utrzymywanie stałych kontaktów z wojskowymi organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz stałe rozpoznawanie potrzeb pracy profilaktycznej w celu uniknięcia naruszeń prawa przez żołnierzy;

f) prowadzenie merytorycznego nadzoru nad prawidłowością stosowania wojskowych przepisów dyscyplinarnych oraz profilaktyką narkotykową i alkoholową;

g) udzielania merytorycznego wsparcia przełożonym w tworzeniu warunków do wyróżniania żołnierzy, przestrzegania dyscypliny i w reagowaniu na naruszeniu prawa przez żołnierzy;

h) sprawowanie nadzoru nad przebiegiem kształcenia obywatelskiego oraz prowadzenie zajęć w grupach kadry zawodowej;

i) organizowanie i prowadzenie zajęć z kształcenia obywatelskiego dla kadry i żołnierzy niezawodowych oraz upowszechnianie tradycji oręża polskiego (szczególnie jednostki wojskowej); organizowanie i prowadzenie przedsięwzięć patriotyczno-wojskowych, obchodów świąt oraz uroczystości państwowych i wojskowych;

j) organizowanie zajęć kulturalno-oświatowych, inspirowanie działalności różnorodnych form amatorskiej twórczości artystycznej, kół i sekcji zainteresowań oraz utrzymywanie współpracy z cywilnymi placówkami kulturalnymi w celu zapewnienia możliwości korzystania przez żołnierzy z przedsięwzięć przez nie organizowanych;

k) współpraca z klubem żołnierskim i współudział w kształtowaniu jego oferty kulturalno-oświatowej;

l) tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa środowisk wojskowych w zamierzeniach kulturalnych i rekreacyjnych realizowanych w jednostce wojskowej i lokalnych ośrodkach kultury;

m) utrzymywanie stałego kontaktu z terenowymi placówkami kulturalno-oświatowymi, rozwijanie i umacnianie więzi ze społeczeństwem, prywatnymi i państwowymi zakładami pracy, organizacjami pozarządowymi;

n) współpraca z organami przedstawicielskimi środowisk żołnierskich i ogniwami społecznymi działającymi w batalionie i jednostce wojskowej;

o) systematyczne pogłębianie wiedzy ogólnej i wojskowej oraz mobilizowanie podwładnych do podnoszenia kwalifikacji i samokształcenia;

p) popularyzowanie spraw wojska, kształtowanie pozytywnego wizerunku sił zbrojnych w środowisku żołnierskim.

3.6. Zasadnicze wnioski i propozycje w zakresie rozwiązań funkcjonalno-strukturalnych działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej

Przyjmując za podstawę założenia przyszłego środowiska bezpieczeństwa, uwarunkowań pola walki, koncepcji prowadzenia działań zbrojnych oraz postępującej rewolucji technologicznej, w opracowanej w 2007 roku „Wizji Sił Zbrojnych RP – 2030”[32], określając kształt i funkcje sił zbrojnych w perspektywie nadchodzących 20 lat, ujęto próbę odpowiedzi

[32] *„Wizja Sił Zbrojnych RP – 2030. Projekt”*. Departament Transformacji MON. Lipiec 2007 r. s. 7,

na pytanie – w oparciu o jakie wartości będą funkcjonowały Siły Zbrojne RP, jakie będzie znaczenie człowieka w Siłach Zbrojnych RP.

Ze strony potencjalnego przeciwnika będzie się można spodziewać prowadzenia działań zmierzających do osłabienia morale naszych wojsk i kształtowania wrogiej postawy lokalnego społeczeństwa wobec Sił Zbrojnych RP.

Fundamentem, na którym będzie mogła być budowana przyszła pozycja i znaczenie Sił Zbrojnych RP w społeczeństwie oraz na arenie międzynarodowej, jest historia i tradycja oręża polskiego oraz silnie ukształtowana więź pomiędzy siłami zbrojnymi, a społeczeństwem. Wynikała ona z tego, iż w dramatycznych chwilach naszej historii żołnierze wykazywali się heroizmem i poświęceniem, kojarzeniem się munduru żołnierza polskiego w kraju i poza jego granicami z zaufaniem oraz troską o bezpieczeństwo. Stąd też, służba narodowi i utrzymanie więzi ze społeczeństwem wymagają kształtowania odpowiedniej postawy obywatelskiej żołnierzy, opartej na patriotyzmie oraz poszanowaniu wartości państwa demokratycznego i godności człowieka[33].

Jednym z wyzwań dla Sił Zbrojnych RP będzie wypracowanie efektywnego mechanizmu pozyskiwania i utrzymania w swych szeregach właściwego pod względem jakości i liczebności personelu, w warunkach postępującego niżu demograficznego. Związane to będzie z koniecznością zapewnienia przez siły zbrojne konkurencyjnych (w odniesieniu do rynku cywilnego) warunków służby, możliwości podnoszenia kwalifikacji oraz rozwoju zawodowego. Niekorzystne tendencje demograficzne oraz zaostrzająca się konkurencja na rynku pracy w dalszej perspektywie mogą spowodować trudności w pozyskiwaniu i doborze przez Siły Zbrojnych RP odpowiednich kadr.

Z tego też względu odpowiedniemu przekształceniu ulęgną cele, treści, zakres, formy i metody działalności wychowawczej, organizacja, siły i środki jej prowadzenia:

1) pod względem podmiotów oddziaływania działalność ta skoncentrowana prawdopodobnie będzie na następujących grupach osób:
   - młodzieży będącej potencjalnymi ochotnikami do kontraktowej służby wojskowej, służby zawodowej oraz byłych żołnierzach w Narodowych Siłach Rezerwowych;
   - żołnierzach służby czynnej – kształtowaniu postaw patriotyczno-obywatelskich, właściwego morale, odpowiedzialności i zdyscyplinowania; ponadto – żołnierzach zawodowych i pracownikach wojska – umacnianiu świadomości i postaw zawodowo-wojskowych oraz kadrze dowódczej – wspieraniu przymiotów przewodzenia i kształtowaniu kompetencji społecznych,

[33] Tamże. s. 16.

- weteranach walki zbrojnej i byłych żołnierzach zawodowych oraz ich rodzinach – osobach poszkodowanych, potrzebujących wsparcia ze względu na objawy PTSD, czy trudności z adoptacją (rekonwersją) po zakończeniu służby wojskowej,
- społeczeństwie w kraju i poza granicami państwa (w miejscach realizowanych misji i zadań wojskowych) – promowaniu obronności oraz utrzymywaniu więzi i budowaniu poparcia dla realizowanych zadań przez siły zbrojne;

2) pod względem form i metod oddziaływania konieczna jest pełna profesjonalizacja działań, łącząca zawodową specjalizację z interdyscyplinarną kompetencją w zakresie spraw społecznych. Uzawodowienie Sił Zbrojnych i redukcja ich liczebności wpłynie również na restrukturyzację stanowisk kadry i pracowników prowadzących działalność wychowawczą. Przy mniejszej liczbie personelu konieczne będzie osiągniecie nie mniejszych efektów wychowawczych. Jest to możliwe przy zmianie form i metod oddziaływania – w oparciu o nowoczesne metody przekazu, technik komunikacji społecznej, psychologicznego wsparcia - bez rezygnacji z metod bezpośredniego kontaktu,

3) zmiana celów, treści i form, restrukturyzacja sił zbrojnych oraz konieczność osiągnięcia większej kompatybilności z siłami zbrojnym innych państw NATO **wymagać będzie** dokonania odpowiednich zmian organizacyjnych **(m.in. proponuje się powołanie korpusu i struktur morale – polskiego odpowiednika *Morale, Welfare and Recreation (MWR)*),** uwzględniającego narodowe rozwiązania w zakresie wojskowej służby zdrowia i opieki psychologicznej, a także organów ochrony porządku prawnego, jak również związanych z ponoszeniem narodowych zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej żołnierzy oraz pracowników wojska,

4) niezbędnym jest wypracowanie kompleksowego podejścia do zarządzania zasobami osobowymi, co powinno przejawiać się m.in. w nierozłącznym traktowaniu stanów czynnych i rezerw oraz zintegrowanym kierowaniu takimi sferami, jak: działalność kadrowa, personalna, socjalna oraz **kształtowania morale** (dotychczasowa działalność wychowawcza). Powyższa korekta wynika z konieczności przekształcenia traktowanej w odczuciu powszechnym, jako nakierowanej głównie na żołnierzy z poboru działalności wychowawczej na rzecz kształtowania morale żołnierzy zawodowych i żołnierzy pełniących służbę ochotniczą, adekwatnie do programu profesjonalizacji sił zbrojnych oraz w związku ze standaryzacją NATO i zdolności do udziału w operacjach sojuszniczych i koalicyjnych,

5) wprowadzenie powyższych rozwiązań wymagać będzie zintegrowania zarządzaniem personelem wojskowym i cywilnym, np. poprzez utworzenie jednolitego pionu personalnego (kierowanego przez jednego z podsekretarzy stanu, grupującego

komórki organizacyjne urzędu MON, obejmującego działalność kadrową, sprawy socjalne, **morale,** a także utrzymanie zdrowia**)** oraz przeniesienia tych rozwiązań organizacyjnych jednolicie na kolejne szczeble dowodzenia do szczebla jednostki wojskowej włącznie,

6) nowym wyzwaniom w zakresie społecznych kompetencji dowódcy oraz umiejętności pedagogicznych kadry morale i spraw socjalnych może sprostać jedynie personel gruntownie wykształcony (humanistyczne studia cywilne) i przygotowany do realizacji specyficznych zadań w siłach zbrojnych (przeszkolenia, doskonalenie zawodowe, studia podyplomowe), wspierany przez dorobek naukowy i publicystyczny personelu wojskowych nauk społecznych wyższego szkolnictwa wojskowego, w szczególności akademickiego, które winno posiadać wymagane standardami ustawowymi grono kadry dydaktycznej,

7) utrzymanie dotychczasowej, zapewniającej wysoką skuteczność i szybkość działania, podmiotowej i przedmiotowej właściwości wojskowych organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości (prokuratury wojskowej i sądownictwa wojskowego) wobec żołnierzy, pracowników wojska, a także żołnierzy sił zbrojnych państw obcych i członków ich personelu cywilnego, przebywających na terytorium Rzeczpospolitej Polskiej, w tym w zakresie egzekwowania odpowiedzialności za popełnienie przestępstw pospolitych przez żołnierzy (przekazanie jurysdykcji w tym zakresie cywilnym organom ścigania i wymiaru sprawiedliwości jest przewidziane po 1 stycznia 2008 r.).

ROZDZIAŁ 4

PROBLEMATYKA WYCHOWANIA W WOJSKU JAKO PRZEDMIOT BADAŃ NAUKOWYCH

Ważną przesłankę przedstawionych w poprzednim rozdziale zmian funkcjonalnych, a także sukcesywnie wprowadzanych, zwłaszcza od początku lat dziewięćdziesiątych, nowych rozwiązań organizacyjnych w systemie działalności wychowawczej w wojsku, stanowiły rezultaty badań naukowych w tym zakresie. Jako zobiektywizowane źródło wiedzy o uwarunkowaniach przebiegu i rezultatach tego procesu, były one często podstawą kluczowych decyzji kierownictwa Ministerstwa Obrony Narodowej w tym ważnym obszarze funkcjonowania Sił Zbrojnych. Głównymi ośrodkami, które w rozpatrywanym okresie podejmowały kompleksowe, najczęściej zespołowe badania nad funkcjonowaniem systemu działalności wychowawczej w wojsku, bądź – co miało miejsce zdecydowanie częściej – koncentrowały swój wysiłek poznawczy na wyróżnionych aspektach i obszarach tej działalności były: 1) Wojskowe Biuro Badań Socjologicznych (wcześniej –Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych); 2) akademie wojskowe; 3) wyższe szkoły oficerskie. Ważnym składnikiem dorobku badawczego uczelni wojskowych były także prace kwalifikacyjne (głównie doktorskie) oraz wycinkowe badania, prowadzone niekiedy przez poszczególnych nauczycieli głównie ze względu na potrzeby publicystyki popularnonaukowej. Wartość poznawcza i użyteczność praktyczna powstałych w rozpatrywanym przedziale czasowym prac jest, oczywiście, bardzo różna. W niniejszym rozdziale ze zrozumiałych powodów omawiamy nieco bardziej szczegółowo rezultaty tylko niektórych, bardziej dostępnych badań empirycznych. Obszerniejszy przegląd tematów badawczych realizowanych w poszczególnych ośrodkach zawiera, zestawiona dla potrzeb niniejszego opracowania i zamieszczona na końcu pracy, bibliografia.

Z powodu stosunkowo dużej liczebności, a także znacznej rozpiętości merytorycznej przyjętych do analizy prac badawczych, odmiennych często założeń metodologicznych, a w konsekwencji - zróżnicowanej ich wartości poznawczej, niezwykle trudno byłoby prezentować przedmiotowe badania wyłącznie w układzie problemowym. Przybliżając podstawowe założenia oraz wybrane wyniki przywoływanych badań, staraliśmy się zatem łączyć tę zasadę z zasadą chronologicznego ich układu. W ten sposób w rozdziale niniejszym wyodrębnione zostały dwie części. W pierwszej prezentowane są wybrane badania poświęcone procesowi

przygotowania dowódców do realizacji zadań wychowawczych. Część druga zawiera ocenę skuteczności działalności wychowawczej w środowisku wojskowym w świetle badań prowadzonych po 1989 roku przez przedstawicieli różnych ośrodków.

4.1. Przygotowanie dowódców do prowadzenia działalności wychowawczej

Jednym z pierwszych badań zrealizowanych w Siłach Zbrojnych po 1989 roku, poświęconych uwarunkowaniom i różnym aspektom działalności wychowawczej w wojsku były badania podjęte przez pracowników funkcjonującego wówczas w Akademii Obrony Narodowej Wydziału Nauk Humanistycznych. Ich przedmiotem były głównie umiejętności dowódcze i wychowawcze oficerów, zaś celem – określenie stanu kształtowania tych umiejętności u studentów AON oraz analiza roli przedmiotów humanistycznych w tym procesie.[1] Wśród celów szczegółowych znalazły się m.in. następujące:

- ustalenie opinii studentów na temat ich przygotowania do pracy w jednostkach wojskowych przez szkoły oficerskie;
- poznanie opinii pracowników naukowo – dydaktycznych AON oraz studentów w kwestii poziomu opanowania przez nich umiejętności wychowawczych podczas studiów w Akademii;
- zebranie materiału empirycznego umożliwiającego ocenę edukacyjnych funkcji przedmiotów humanistycznych realizowanych w Uczelni.[2]

Dla realizacji założonych celów, oprócz krytycznej analizy literatury źródłowej oraz programów kształcenia, autorzy przeanalizowali opinie 58 pracowników naukowo - dydaktycznych oraz 70 oficerów – studentów Wydziału Wojsk Lądowych i Wydziału Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej.

Najniżej w tych badaniach ocenili studenci praktyczny wymiar ich przygotowania przez WSO do realizacji zadań zawodowych (38% negatywnych wskazań). Z podobnie krytyczną oceną spotkało się ich przygotowanie pod względem organizacyjnym (32% wskazań). Wprawdzie niewielka liczebność próby nie pozwalała wówczas autorom na wyprowadzanie kategorycznych sądów i uogólnień, to jednak przypuszczenie, że *(...) zbyt wiele czasu w procesie kształcenia podchorążych poświęca się problemom teoretycznym*[1], znalazło potwierdzenie także w innych badaniach. Zdecydowanie wyżej oceniali słuchacze kompetencje za-

---

[1] R.Stępień, J. Bednarek, *Stan i kierunki badań umiejętności dowódczych i wychowawczych studentów AON* (sprawozdanie z badań), Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1994, s. 10.
[2] Tamże.

wodowe (zwłaszcza dowódcze) absolwentów Wydziału Wojsk Lądowych AON.[2] Aż 50% badanych określiło je jako *wysokie* i tylko 20% - jako *niskie* bądź *bardzo niskie*. Gorzej przedstawiała się natomiast ocena przygotowania absolwentów do działalności wychowawczej (jako *niskie* lub *bardzo niskie* oceniło je 44% badanych oficerów). Podobna tendencja uwidoczniła się także w ocenach prezentowanych przez słuchaczy WWL i OP. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy, respondenci z obu wydziałów wskazywali m.in. na:

- zbyt mały udział przedmiotów humanistycznych (zwłaszcza psychologii, pedagogiki i socjologii) w programach kształcenia;
- nadmiar zajęć teoretycznych, zbyt mało zajęć poświęconych praktycznemu wykorzystaniu nabytej wiedzy w bezpośredniej pracy z żołnierzami w jednostce;
- ogólnikowość wynikająca z „przeładowania" programu oraz brak możliwości ocenienia swojej wiedzy z tego zakresu.

Do niezbędnych w pracy wychowawczej umiejętności, opanowanych w największym stopniu podczas studiów w AON, badani oficerowie zaliczyli:[3]

- umacnianie własnego autorytetu;
- pisemne wyrażanie myśli;
- indywidualizowanie oddziaływań;
- kształtowanie patriotycznych postaw podwładnych oraz pobudzanie i utrzymywanie ich motywacji potrzebnej do realizacji zadań służbowych.

Charakterystyczne, że wśród praktycznych umiejętności ocenianych przez studentów najniżej, znalazły się umiejętności o kluczowym znaczeniu dla przebiegu i rezultatów działalności wychowawczej dowódcy oraz jego funkcjonowania w środowisku lokalnym. Badani zaliczyli do nich m.in.: kształtowanie osobowości i przekonań podwładnych, prowadzenie rozmów indywidualnych, rozwijanie „zdrowego" współzawodnictwa, a także - współpracę z ogniwami terenowymi. Uwagę w omawianych badaniach zwraca także znaczny odsetek respondentów, którzy mieli trudności z oceną swych szczegółowych umiejętności wychowawczych. W niektórych kategoriach odpowiedzi, wskaźnik niezdecydowanych przekraczał 20%, co można ostrożnie interpretować jako potwierdzenie deklarowanych wprost przez znaczną część respondentów słabości procesu kształtowania i rozwijania umiejętności wychowawczych studentów Akademii Obrony Narodowej w pierwszych latach jej funkcjonowania. Badania uświadomiły także, iż edukacyjne funkcje przedmiotów humanistycznych są oceniane,

---

[1] Tamże, s. 67.
[2] Tamże, s. 75 i nast.
[3] Tamże, s. 90 i nast.

zarówno przez studentów, jak i kadrę naukowo – dydaktyczną, zdecydowanie niżej, niż funkcje pozostałych przedmiotów realizowanych podczas studiów w Akademii. Analiza pisemnych wypowiedzi respondentów, uzupełniających formalną ocenę prowadzi jednak do wniosku, że główną przesłanką tej relatywnie niskiej oceny był nie tyle niezadowalający poziom zajęć prowadzonych w ramach takich przedmiotów humanistycznych, jak filozofia, pedagogika wojskowa czy socjologia wojska, ile niewystarczający udział tych przedmiotów w programach studiów. Nieco wyżej niż studenci, ocenili funkcje edukacyjne przedmiotów humanistycznych badani przedstawiciele kadry dydaktycznej. Połowa z nich, dostrzegając korzystny wpływ sukcesywnie wprowadzanych zmian programowych, określiła rolę przedmiotów humanistycznych w kształceniu słuchaczy AON jako zadowalającą (ocena roli: *dobra* lub *dostateczna*).[1]

Ważnym składnikiem analizowanych badań były sformułowane w sprawozdaniu kierunki dalszych badań umiejętności dowódczych i wychowawczych.. Z punktu widzenia celów badawczych przyjętych w niniejszym projekcie, warto zwrócić uwagę na wnioski i propozycje autorów, dotyczące kształcenia humanistycznego w Akademii Obrony Narodowej, a tym samym pośrednio – przygotowania absolwentów do realizacji zadań wychowawczych w nowych uwarunkowaniach. Oto niektóre spośród postulatów i propozycji, wyprowadzonych z analizy zebranego wówczas materiału badawczego.[2]

1) Istnieje potrzeba ściślejszego wiązania treści i struktury przedmiotów humanistycznych realizowanych w AON z celami kształcenia w innych uczelniach wojskowych oraz z charakterystykami osobowo – zawodowymi absolwentów.
2) Zmieniane programy kształcenia studentów studiów dyplomowych w obu wydziałach, w większym stopniu uwzględniać powinny treści z zakresu praktycznych aspektów działalności dowódczej i wychowawczej. Obok treści uniwersalnych, wynikających z charakteru służby w Wojsku Polskim, ukazywać należy swoistość typowych pierwszych stanowisk służbowych, na jakie kierowani są absolwenci Wydziału Wojsk Lądowych oraz Wydziału Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej.
3) Fakultatywnie realizowane tematy z zakresu m.in.: podstaw kierowania zespołami ludzkimi, psychologii dowodzenia (zarządzania) , socjologii organizacji, prawa oraz etyki powinny wychodzić naprzeciw potrzebom doskonalenia umiejętności absolwentów AON. W doborze treści uwzględniać należy w szczególności takie ważne, a jednocześnie nie najlepiej oceniane pod względem efektywności obszary ich aktywności zawodowej, jak: ra-

[1] Tamże, s. 98 i nast.
[2] Tamże, ss. 124 - 126.

cjonalna organizacja działalności wychowawczej i szkoleniowej, pomoc w adaptacji podwładnych do służby wojskowej, poznawanie i ocena nastrojów, rozpoznawanie zjawisk patologicznych w środowisku wojskowym oraz przeciwdziałanie ich skutkom. Modyfikowane programy kształcenia służyć powinny także rozwijaniu własnych aspiracji edukacyjnych i kulturalnych studentów oraz kształtowaniu postaw i umiejętności kreatywnego myślenia i działania.

4) Kontynuować należałoby, organizowane od maja 1991 roku w Wydziale Nauk Humanistycznych AON, kilkunastodniowe kursy doskonalenia pedagogicznego dla dowódców oddziałów i pododdziałów.[1]

Podkreślić należy, że niektóre postulaty autorów omawianego opracowania zostały wdrożone do praktyki edukacyjnej w Akademii Obrony Narodowej.

Zdecydowanie wyżej oceniali swoje kompetencje wychowawcze i szkoleniowe oficerowie w badaniach, prowadzonych niemal w tym samym czasie przez pracowników Wojskowego Instytutu Badań Socjologicznych.[2] Charakterystyczne jednak, że badani dowódcy pododdziałów przy wysokiej ogólnej samoocenie kwalifikacji do realizacji zadań szkoleniowo – wychowawczych, znacząco niżej ocenili własne kompetencje niezbędne w procesie formowania tzw. kierunkowych cech osobowości podwładnych, czyli tych które wymagają szczególnego wsparcia wiedzą humanistyczną. O pewnej niekonsekwencji respondentów w tych badaniach mogą świadczyć wymieniane przez nich dziedziny działalności służbowej, przysparzające im najwięcej trudności. Zaliczyli do nich m.in. działalność oświatowo – wychowawczą, kształtowanie zdyscyplinowanych postaw oraz pracę z tzw. trudnymi żołnierzami, a także kształcenie obywatelskie. Nietrudno zauważyć, że wymienione obszary składają się na główny nurt działalności wychowawczej prowadzonej w warunkach wojska. Z innych, prowadzonych kilka lat później badań wynika, że umiejętności niezbędne do realizacji zadań wychowawczych są traktowane nie tylko przez kadrę zawodową, lecz także żołnierzy zasadniczej służby wojskowej jako podstawowe składniki pożądanego modelu dowódcy wojskowego. Znalazły się one wysokim, piątym miejscu (blisko 55% wskazań respondentów) wśród umiejętności, jakie powinien posiadać współczesny dowódca.[1]

Optymalizacji przygotowania dowódców do realizacji celów działalności wychowawczej służyła także ukierunkowana refleksja oraz systematyczne badania poświęcone ana-

---

[1] Warto podkreślić, że kursy te, ukierunkowane głównie na rozwijanie i doskonalenie umiejętności szkoleniowych i wychowawczych, oceniane były pozytywnie zarówno przez ich uczestników, jak i kierownictwo ówczesnego Departamentu Społeczno – Wychowawczego MON.

[2] M. Cieślarczyk, A. Dębska, *Czynniki warunkujące działalność szkoleniowo – wychowawczą w pododdziałach i oddziałach* (synteza z badań), WIBS, Warszawa 1995, s. 44 i nast.

lizie programów kształcenia humanistycznego w szkolnictwie wojskowym oraz uwarunkowań ich realizacji. Były one w analizowanym okresie prowadzone najczęściej przez pracowników instytucji odpowiedzialnych za koordynowanie tej działalności w Siłach Zbrojnych, a także przez przedstawicieli poszczególnych wojskowych ośrodków edukacyjnych.[2]. Ujawniły, że nadal powszechne jest wśród dowódców przekonanie, iż uczelnie wojskowe oraz ośrodki szkolenia koncentrują się na przygotowaniu absolwentów do wykonywania zadań związanych przede wszystkim z działalnością szkoleniową. Odzwierciedleniem preferencji dla tego obszaru przyszłej aktywności zawodowej oficerów i podoficerów jest m.in. udział przedmiotów humanistycznych w programach kształcenia. Z analizy programów nauczania w poszczególnych uczelniach wojskowych wynika, że godziny przeznaczane na realizację zajęć z tych przedmiotów stanowiły i nadal stanowią (w zależność od przyjmowanych kryteriów), zwykle niewiele ponad 20% czasu przeznaczanego na zinstytucjonalizowane kształcenie. A oto inne wnioski i propozycje, wyprowadzone z analizy programów kształcenia humanistycznego realizowanych w ostatnich latach.[3]

1. Występuje dość duża dowolność, gdy idzie o nazwy przedmiotów humanistycznych i społecznych, realizujących w poszczególnych ośrodkach często bardzo podobne treści. Niezbyt precyzyjnie – zdaniem autora - określone są także w programach zakładane cele kształcenia. Mając na względzie utrzymującą się tendencję do zmniejszania liczby godzin przeznaczanych na przedmioty humanistyczne w kształceniu podchorążych, sugeruje ponadto, iż na zasadzie wyboru tzw. mniejszego zła, należałoby rozważyć, które z celów powinny i mogą być zrealizowane w szkole oficerskiej, a które – w ramach doskonalącego kształcenia kursowego.
2. Pomimo licznych zmian w programach, układ treści niektórych przedmiotów nie w pełni odpowiada zmianom politycznym, ekonomicznym i społecznym, dokonującym się w kraju i na świecie. Szerszego uwzględnienia w programach kształcenia większości szkół wymagają m.in. zagadnienia prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych oraz ochrony dóbr kultury w czasie działań wojennych, funkcjonowania Polski w

---

[1] M. Bielec, M. Palimąka, J. Rusiecki, *Model osobowy dowódcy w opinii respondentów*, Warszawa 1997. , s. 23.
[2] Zob. m.in. : M. Kaliński, R. Pęksa, *Aktualne problemy kształcenia humanistycznego i działalności wychowawczej w szkolnictwie wojskowym*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne"1993, nr 3; W.Nowosielski, C.Skuza, Kształcenie humanistyczne w w wyższej szkole oficerskiej im gen. J.Bema w toruniu, [w:] Oficer.Dowódca. Wychowawca. Z zagadnień współczesnej myśli pedagogicznej w wojsku (Materiały z konferencji na temat:"Edukacja humanistyczna w wykształceniu dowódcy", Warszawa 1996. G. Rowiński (red.*), Rola i miejsce humanistyki w kształtowaniu kompetencji społecznych dowódcy w kontekście „Programu Rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2003 – 2008*, Warszawa 2003.
[3] M. Kaliński, *Kształcenie w zakresie dyscyplin społecznych i humanistycznych w wyższych szkołach wojskowych w latach 2004 – 2005*, [w:] W.Horyń, *Innowacyjność w procesie kształcenia w uczelnich cywilnych i wojskowych*, Wrocław – Warszawa 2006, s. 40 i nast. .

strukturach Unii Europejskiej i NATO, a także doświadczenia wynikające z wykonywania zadań podczas różnego rodzaju misji zagranicznych.

3. Więcej miejsca w programach kształcenia należałoby przeznaczyć także przejawom patologii społecznej w wojsku, w tym - przeciwdziałaniu zjawiskom z tego obszaru.
4. W związku ze zmieniającymi się wewnętrznymi i zewnętrznymi uwarunkowaniami działalności edukacyjnej, rysuje się potrzeba powołania instytucji czuwającej nad jakością realizowanych programów (np. Społecznej Rady Konsultacyjno – Programowej ds. Kształcenia Humanistycznego przy Podsekretarzu Stanu.[1]

Przykładem bardziej szczegółowych poszukiwań w obszarze metodyki kształcenia humanistycznego w uczelniach wojskowych mogą być badania prowadzone przez pracowników Zakładu Psychologii Dowodzenia INH[2], poświęcone jednemu spośród zyskujących na znaczeniu segmentów tego procesu, mianowicie edukacji psychologicznej podchorążych i oficerów.[3] Na uwagę zasługują m.in. wyniki badań opinii tych grup na temat efektywności kształcenia psychologicznego w szkolnictwie wojskowym oraz oczekiwania dotyczące ewentualnych zmian w treściach i metodyce nauczania tego przedmiotu. Panelowe badania, w których uczestniczyło łącznie 158 osób (123 oficerów oraz 35 podchorążych WSO im. T. Kościuszki we Wrocławiu) wykazały wprawdzie, że treści programów psychologii są lepiej dostosowane do potrzeb działalności szkoleniowej i wychowawczej, ale w dalszym ciągu trudno uznać udział tego przedmiotu w programach kształcenia, a zwłaszcza sposób, w jaki jest on nauczany, za zadowalający.[4] Dość powszechnie prezentowana była też przez podchorążych opinia, że w ramach godzin przeznaczonych na edukację psychologiczną trudno przygotować przyszłych dowódców do realizacji zadań na pierwszym stanowisku służbowym po ukończeniu studiów.[5] Do zagadnień, które, są w obecnych programach podejmowane w niewystarczającym stopniu zaliczyli: psychologiczne aspekty kierowania, zagadnienia przywództwa wojskowego, poznawanie osobowości oraz problemów podwładnych, a także rozwiązywanie

---

[1] Podobna Rada funkcjonowała w Ministerstwie Obrony Narodowej w latach dziewięćdziesiątych. W razie jej reaktywowania warto byłoby rozważyć, czy zakres jej zainteresowań nie powinien być rozszerzony na inne obszary i uwarunkowania działalności wychowawczej w wojsku.

[2] W 1998 roku, Wydział Nauk Humanistycznych, istniejący od powołania Akademii Obrony Narodowej, został przekształcony w Instytut Nauk Humanistycznych.

[3] B.Rokicki (red.) *Cele, treści oraz metody edukacji psychologicznej podchorążych i oficerów Sił Zbrojnych RP – „EDUKACJA – 5*, AON, Warszawa 1999. Członkami zespołu badawczego, oprócz pracowników INH, byli pracownicy Departamentu Kadr oraz Wojskowego Instytutu Medycyny Lotniczej.

[4] W czasie kiedy prowadzono badania, program psychologii był realizowany w wymiarze 60 godzin (w tym 16 godzin przeznaczonych na samokształcenie).

[5] Por. B. Rokicki (red.), *Cele, treści oraz metody...*, cyt. wyd., s. 10 i nast.

konfliktów. [1] W badaniach uwidoczniła się ponadto duża zbieżność ocen stopnia opanowania umiejętności społecznych, deklarowanych przez dowódców i zastępców dowódców oddziałów oraz oficerów - studentów studiów dyplomowych i Zaocznych Podyplomowych Studiów Pedagogiki w AON. Składowe kompetencji społecznej, oceniane przez respondentów jako *nie w pełni zadowalające* były w obu grupach bardzo podobne, co pozwalało wnioskować, że system kształcenia psychologicznego w szkolnictwie wojskowym, pomimo korzystnych tendencji, w dalszym ciągu nie zaspokaja oczekiwań kadry.

4.2. Funkcjonowanie systemu działalności wychowawczej w wojsku oraz jej skuteczność

Problematyka uwarunkowań przebiegu i rezultatów działalności wychowawczej w wojsku w warunkach dokonujących się przeobrażeń ustrojowych była wielokrotnie podejmowana w ramach, realizowanych w różnych ośrodkach, kompleksowych programów badawczych, a także - ukierunkowanych najczęściej na rozwiązanie bardziej szczegółowych problemów - prac kwalifikacyjnych. Przykładem tych ostatnich mogą być badania, których celem było ustalenie czynników utrudniających realizację celów działalności wychowawczej w wojsku.[2] Choć przeprowadzone przez autora badanie nie spełnia wymogu reprezentatywności, zdaje się odzwierciedlać charakterystyczne dla początku lat dziewięćdziesiątych opinie kadry w tej kwestii. Według badanych, podstawowymi uniwersalnym inhibitorami były w tym czasie m.in.: dogmatyzm i sakralizacja życia, negacja przeszłości oraz brak perspektyw. Do głównych barier środowiskowych (społeczno – środowiskowych oraz organizacyjno – środowiskowych) respondenci zaliczali: uniformizm myślenia i działania, biurokratyzm wojskowy przedmiotowe traktowanie ludzi, nadmiar obowiązków, nieliczenie się z możliwościami podwładnych oraz deficyt czasu. W grupie barier indywidualnych, najwyższą rangę wśród czynników ograniczających rozwój osobowości żołnierzy, uzyskały takie zmienne, jak: brak motywacji, niekonsekwencja, niedostateczna umiejętność organizacji czasu wolnego.[3]

Rozległe badania w tym obszarze, których głównym celem było wypracowanie, na podstawie wcześniejszych diagnoz, kompleksowego modelu działalności społeczno – wycho-

---

[1] Tamże, s. 13. Z rozmów prowadzonych z absolwentami WSO wynika, że zapotrzebowanie na tę problematykę nie zmienia się od kilkunastu lat.

[2] W Kalinowski, *Bariery rozwoju osobowości w opiniach studentów AON*, praca magisterska pod kier. J. Borkowskiego, AON, Warszawa 1993.

[3] Podaję za: J. Borkowski, *Bariery rozwoju osobowości w świetle opinii studentów wyższej szkoły wojskowej*, [w:] Z. Markocki, R. Stępień (red.), *Kształcenie i wychowanie w wojsku toku przemian*. Materiały z konferencji naukowej 16 listopada 1993 r. , AON, Warszawa 1994, s. 180 i nast.

wawczej w Wojsku Polskim[1], prowadzone były w latach 1997 – 1998.[2] Podstawą modelu zaprezentowanego w syntezie z badań, stały się następujące opracowania, przygotowane przez pracowników Instytutu Nauk Humanistycznych: Akademii Obrony Narodowej.[3]

1. Działalność oświatowo - wychowawcza w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej.[4]
2. System wychowawczy wojska 1945 – 1989.[5]
3. Demokratyczny charakter armii a rzeczowe i instytucjonalne przemiany wychowania wojskowego po 1989 roku.[6]
4. Prognostyczny model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim.[1]

Z punktu widzenia celów przyjętych w niniejszej pracy badawczej, szczególnie wartościowe są trzy ostatnie rozdziały omawianej syntezy. W sposób przejrzysty zostały w nich przedstawione podstawowe kwestie dotyczące podstaw teoretycznych oraz praktyki działalności wychowawczej w wojsku po roku 1989 (rozdz. IV), a także organizacyjne uwarunkowania realizacji celów i zadań tej działalności (rozdz. V). Prezentacji teoretycznego modelu wychowania wojskowego w ówczesnych warunkach poświęcony został szósty, ostatni rozdział sprawozdania z dwuletnich badań. Przystępując do opracowania modelu działalności społeczno – wychowawczej w wojsku, autorzy przyjęli założenie, iż powinien on być wyprowadzony co najmniej z czterech przesłanek i uwzględniać:

1. Rodzime doświadczenia w zakresie działalność wychowawczej w wojsku, w szczególności te, które pochodzą z okresu II Rzeczypospolitej.
2. Wzorce i standardy obowiązujące w siłach zbrojnych państw sojuszniczych.
3. Uwarunkowania wynikające z założeń obowiązującej w tym czasie doktryny wojennej.

---

[1] Przykładem proponowanych wcześniej rozwiązań dotyczących określonego obszaru tej działalności mogą być, uwzględniające ówczesne uwarunkowania prace M. Dyrdy: Służba wychowawcza w działaniach bojowych, AON, Warszawa 1992; Teoretyczne i metodyczne problemy działalności wychowawczej w warunkach bojowych, AON, Warszawa 1992.

[2] Rezultatem wcześniejszych poszukiwań w tym względzie, prowadzonych przez ogniwa decyzyjne oraz instytucje i zespoły analityczno – koncepcyjne były m.in.. następujące opracowania: *Podstawowe założenia koncepcji działalności społeczno – wychowawczej w Siłach Zbrojnych RP* (opracowanie sekretariatu zespołu ds. opracowania całościowej koncepcji pracy oświatowo – wychowawczej w resorcie obrony maszynopis), Warszawa 1996; R. Bera, *Propozycje rozwiązań merytoryczno – organizacyjnych w zakresie wychowania wojskowego* (maszynopis), Dowództwo Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej, Warszawa 1996.

[3] R. Stępień (red.) *Model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim III Rzeczypospolitej*, AON, Warszawa 1989.

[4] L. Wyszczelski, *Działalność oświatowo – wychowawcza w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej*, AON, Warszawa 1997.

[5] R. Stępień, B.Rudnicki, *System wychowawczy wojska 1945 – 1989*, AON, Warszawa 1997.

[6] R. Stępień, *Demokratyczny charakter armii a rzeczowe i instytucjonalne przemiany wychowania wojskowego po 1989 roku*, AON, Warszawa 1998.

4. Treść prognoz dotyczących możliwych zmian i przeobrażeń w siłach zbrojnych RP.

Do głównych przyczyn trudności w opracowaniu przedmiotowego modelu, autorzy omawianej pracy badawczej zaliczyli, utrzymującą się od dłuższego czasu tendencję do przenoszenia doświadczeń i rozwiązań w tym zakresie funkcjonujących w armiach państw zachodnich przy niewystarczającym uwzględnianiu specyfiki narodowej, a także brak docelowego modelu rozwoju sił zbrojnych oraz stabilnej doktryny wojennej.[2]

Konkluzje do jakich doszli autorzy omawianego programu badawczego, można sprowadzić do następujących:[3]

1. Nowy model działalności społeczno – wychowawczej, budowany w trudnym okresie transformacji ustrojowej, nie sprawdził się. Główną przyczyną tego stanu rzeczy były – zdaniem członków zespołu badawczego – słabości strukturalno – organizacyjne oraz niedobór kadr, w pełni przygotowanych do realizacji zadań wychowawczych w nowych uwarunkowaniach. Autorzy opracowania wskazują w szczególności na wyraźny dysonans między percepcją zadań wynikających z demokratyzacji życia wojskowego przez kierownictwo resortu Obrony Narodowej i przez dowódców. Dla części z nich podmiotowe traktowanie żołnierzy pozostawało jedynie programowym hasłem, nie znajdującym odzwierciedlenia w praktyce służbowej działalności. Mając na względzie radykalne zmiany w systemie działalności wychowawczej w wojsku, w tym – przejęcie przez dowódców pełnej odpowiedzialności za przebieg i rezultaty tego procesu, a także postępującą profesjonalizację sił zbrojnych, autorzy raportu akcentują potrzebę stałego doskonalenia kwalifikacji pedagogicznych kadry dowódczej.
2. Odejść należy od ukierunkowania działalności wychowawczej niemal wyłącznie na przeciwdziałanie trudnościom i niepowodzeniom w obszarze dyscypliny wojskowej. Traktując dyscyplinę jako podstawę funkcjonowania wojska, autorzy prezentują pogląd, że jej kształtowanie nie może być – jak ma to niestety miejsce - niemal wyłączną domeną prokuratorów realizujących funkcję prewencyjną oraz wprowadzonych w 1997 roku do jednostek wojskowych psychologów, koncentrujących się przede wszystkim na udzielaniu pomocy psychologicznej.

---

[1] J. Kunikowski (kier. nauk.), *Prognostyczny model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim*, AON, Warszawa 1998.
[2] R. Stępień, *Model działalności...*, cyt. wyd., s.5.
[3] R.Stępień (red.), *Model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim III Rzeczypospolitej*, AON, Warszawa 1998, s. 219 i nast..

3. Zdaniem autorów raportu konieczna jest dalsza, rzeczywista (nie tylko dekretowana) demokratyzacja stosunków międzyludzkich w strukturach wojskowych [1], a także uatrakcyjnianie żołnierskiej codzienności różnymi formami działalności kulturalno – oświatowej i rekreacyjnej.[2]
4. Podstawowym warunkiem dalszych korzystnych przeobrażeń w edukacji wojskowej jest (zwłaszcza w obliczu postępującej profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP) podniesienie poziomu przygotowania pedagogicznego kadry zawodowej.
5. Ważnym obszarem działalności wojska jest promocja szeroko pojmowanych zadań obronnych. Wraz z przemianami dokonującymi się w państwie, jak i w sił zbrojnych, ranga zadań z tego zakresu będzie niewątpliwie wzrastała.[3]
6. Tym, co już obecnie warunkuje, a także w przyszłości będzie wyznaczało kierunek i treść zmian w systemie działalności wychowawczej w wojsku będą przede wszystkim procesy związane z profesjonalizacją armii, skracaniem czasu trwania zasadniczej służby wojskowej oraz wynikająca stąd konieczność podnoszenia efektywności szkolenia.[4] W szczególności niezbędne stają się systemowe działania zmierzające do:
   a) zapewnienia większej skuteczności działań ukierunkowanych na rozpoznawanie nastrojów, postaw i zachowań żołnierskich;
   b) zwiększenia sprawności funkcjonowania systemu kształcenia obywatelskiego oraz innych obszarów działalności edukacyjnej w Wojsku Polskim, m.in. w wyniku szerszego korzystania z doświadczeń innych armii w tym zakresie[5];
   c) wzbogacenia wiedzy oraz praktycznych umiejętności kadry z zakresu przywództwa wojskowego (w tym – umiejętności niezbędnych w procesie budowania i funkcjonowania zespołów żołnierskich)[1];

---

[1] Potwierdzeniem trafności tej oceny mogą być m.in. wyniki badań WBBS, prowadzonych wśród kadry zawodowej w czerwcu 1999 roku. Ponad 70% respondentów, pytanych o styl pracy stosowany wobec kadry wskazało na autokratyczny styl kierowania („Polska Zbrojna" 1999, nr 46).

[2] Do podobnych wniosków dotyczących potrzeby zapewnienia większej atrakcyjności szkolenia wojskowego oraz szerzej - służby wojskowej, zwłaszcza dla żołnierzy z poboru, doszli także autorzy badań prowadzonych w obszarze psychospołecznych zagrożeń bezpieczeństwa państwa (K.Kiciński [i inni] , *System bezpieczeństwa Polski „Bezpieczeństwo". Bezpieczeństwo psychospołeczne*, AON, Warszawa 1995).

[3] Potwierdzeniem trafności przewidywań autorów opracowania jest m.in. obecna nazwa instytucji koordynującej działalność wychowawczą w wojsku – Departament Wychowania i Promocji Obronności.

[4] Analizie możliwych następstw skrócenia czasu odbywania zasadniczej służby wojskowej poświęcona była m.in. konferencja naukowa nt. *Społeczne aspekty skrócenia zasadniczej służby wojskowej*, jaka odbyła się 19 listopada 1998 roku w Akademii Obrony Narodowej.

[5] Na potrzebę zmian programowych i organizacyjnych w systemie edukacji obywatelskiej w wojsku zwracali uwagę także uczestnicy konferencji naukowej zorganizowanej w grudniu 1996 roku przez Oddział Edukacji Obywatelskiej Departamentu Społeczno – Wychowawczego MON i Oddział Oświatowo – Wychowawczy Warszawskiego Okręgu Wojskowego (Kształcenie obywatelskie w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Materiały z konferencji naukowej 12 XII 1996, Warszawa 1997.

d) zwiększenia skuteczności przedsięwzięć podejmowanych w obszarze profilaktyki dyscyplinarnej i psychoprofilaktyki;

e) usprawnienia funkcjonowania ogniw przedstawicielskich, w tym – rozszerzenia zakresu i skuteczności ich oddziaływania na postawy i zachowania żołnierzy zawodowych;

f) poszerzenia i zwiększenia atrakcyjności oferty kulturalno – oświatowej, głównie - adresowanej do żołnierzy z poboru;

g) powszechniejszego uwzględniania doświadczeń funkcjonowania systemów edukacyjnych w innych armiach.

7. Do czynników warunkujących realizację powyższych zadań i wpływających na efektywność działalności wychowawczej w wojsku, autorzy zaliczyli także zmiany i przewartościowania w obrębie podstawowych zasad funkcjonowania systemu tej działalności. W szczególności wskazywali na potrzebę przeniesienia punktu ciężkości działalności programowo – planistycznej z instytucji funkcjonujących na szczeblu centralnym na niższe szczeble, a tym samym - poszerzenia pola inicjatyw wychowawczych dla kadry dowódczej, bezpośrednio uczestniczącej w budowaniu pożądanych relacji wychowawczych.

Zdaniem badaczy, działalność społeczno – wychowawcza w odniesieniu do żołnierzy służby stałej powinna być ukierunkowana głównie na:[2]

1. Wzbogacanie ich ogólnej wiedzy w takich obszarach, jak: funkcje demokratycznego państwa prawa oraz zadania sił zbrojnych, problematyka międzynarodowa, a także międzynarodowe oprawo wojenne.

2. Wzbogacanie wiedzy ogólnej i pedagogicznej niezbędnej do skutecznej realizacji zadań dydaktyczno – wychowawczych w stopniu pozwalającym na niwelowanie różnic w tym względzie między kadrą zawodową i przedstawicielami innych grup zawodowych pełniących podobne funkcje.

3. Doskonalenie umiejętności zapewniających sprawne komunikowanie się społeczne oraz realizację innych zadań z zakresu edukacyjno – wychowawczego oddziaływania na podwładnych.

---

[1] Realizacji tego postulatu służyło m.in. wprowadzenie w końcu lat dziewięćdziesiątych do programów wyższych szkół oficerskich i akademii wojskowych przedmiotu *Przywództwo*, a także uruchomienie w 2002 roku Podyplomowych Studiów Przywództwa i Negocjacji w Akademii Obrony Narodowej.

[2] Tamże, s 223 i nast.

Gdy idzie o żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, autorzy wskazywali na następujące, urzeczywistniane pod koniec XX wieku podstawowe funkcje działalności społeczno – wychowawczej w wojsku:

1. Wdrożeniową, ukierunkowaną na ułatwianie procesu adaptacji żołnierzy z poboru do warunków służby wojskowej.
2. Wychowawczą, związaną z kształtowaniem świadomości służby i postaw wynikających z upowszechniającego się współczesnego modelu żołnierza – obywatela.
3. Korektywną, służącą modyfikacji postaw i zachowań w społecznie pożądanym kierunku.
4. Kreatywną, której celem jest wychowanie do samodzielność, a jednocześnie do sprawnego funkcjonowania w ramach grupy oraz do realizacji zadań zespołowych.

Poza powyższymi funkcjami, autorzy omawianego opracowania wskazywali także na wymieniane wprawdzie w literaturze przedmiotu, choć tracące stopniowo na znaczeniu funkcje, jak: edukacyjna i resocjalizacyjna. Wyznaczając w realizacji wymienionych funkcji ważne miejsce edukacji obywatelskiej, wymieniali takie, szczególnie ważne w warunkach dokonujących się przeobrażeń ustrojowych w Polsce oraz zmian zachodzących w siłach zbrojnych, bloki tematyczne, jak:

- prawno –ustrojowe podstawy państwa;
- cywilna, demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnym;
- podstawowe cechy i wartości społeczeństwa obywatelskiego;
- rozumienie i współczesne uwarunkowania patriotyzmu oraz tzw ducha oddziału (esprit de corps);
- istota oraz uwarunkowania różnych wymiarów i aspektów bezpieczeństwa państwa oraz bezpieczeństwa międzynarodowego;
- przestrzeganie uniwersalnych norm moralnych w służbie i poza służbą;
- wrażliwość ekologiczna oraz zasady korzystania z zasobów środowiska naturalnego;
- wartości i zasady funkcjonowania zespołów
- przygotowanie do pełnienia ról społecznych poza wojskiem[1]

Kierowniczą rolę w prezentowanym modelu działalności społeczno – wychowawczej wyznaczyli autorzy dowódcom, odpowiedzialnym za realizację celów i zadań tego procesu..

Przyjęli też założenie, że główne zadania działalności społeczno – wychowawczej, wypracowane przez ogniwa podległe ówczesnemu Sekretarzowi Stanu ds. Społecznych i Parlamentarnych powinny znaleźć się w dokumencie normatywnym wydawanym przez dowódców rodzajów sił zbrojnych RP i akceptowanym przez kierownictwo resortu.. Natomiast bieżące i specyficzne zadania wychowawcze wynikające z potrzeb konkretnego środowiska określać powinni dowódcy określonego szczebla, uwzględniając przy tym opinie i sugestie reprezentacji środowiskowych.

Interesujące, reprezentatywne badania nad efektywnością działalności wychowawczej w wojsku prowadzone były również przez Wojskowe Biuro Badań Socjologicznych.[2] Cel, określony przez autora raportu we *Wstępie*, sprowadzał się do uzyskania opinii kadry zawodowej oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej w kwestii podstawowych uwarunkowań działalności wychowawczej oraz ukazania wpływu nowych unormowań prawnych w wojsku na proces kształtowania dyscypliny w tym środowisku wychowawczym. Prowadzonymi w grudniu 1999 roku badaniami, w których wykorzystano anonimową ankietę audytoryjną, objęto 704 przedstawicieli kadry zawodowej oraz 695 żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Dzięki zastosowaniu zbliżonego układu pytań w kwestionariuszach ankiet adresowanych do obu grup, możliwe było porównywanie wyników badań.

Analizowana w badaniach ranga działalności wychowawczej na tle innych przedsięwzięć i obszarów funkcjonowania jednostek okazała się niezbyt wysoka. Zdaniem respondentów, znacznie większą wagę przykłada się do przygotowań do kontroli i wizyt przełożonych, a także do zajęć prowadzonych w ramach specjalistycznego szkolenia. Działalność wychowawcza oraz programowe kształcenie obywatelskie ma - w ocenie badanych - najniższą rangę wśród ocenianych obszarów funkcjonowania jednostek wojskowych.

W analizie wyników badań zwraca uwagę zgodność opinii kadry zawodowej oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej w kwestii uwarunkowań efektywności działalności wychowawczej. Przedstawiciele obu grup do czynników wywierających największy wpływ na przebieg i efektywność procesu wychowania żołnierzy z poboru zaliczyli: organizację pracy i służby, styl dowodzenia oraz osobowość dowódcy. Mniejsze znaczenie– ich zdaniem – mają tutaj cechy osobowościowe samych żołnierzy, a także relacje między nimi a kadrą zawodową. Najniższe miejsce w hierarchii czynników wpływających na wychowanie żołnierzy zajęły: kształcenie obywatelskie, kształtowanie wartości patriotycznych oraz działalność kulturalno –

---

[1] Tamże.

[2] W.Nowosielski, *Efektywność działalności wychowawczej w jednostce wojskowej* (sprawozdanie z badań), WBBS, Warszawa 2000.

oświatowa w jednostce wojskowej. Interpretując te wyniki przyjęto, że czynniki oceniane przez respondentów najniżej, są jednocześnie przyczyną zakłóceń w systemie oddziaływań wychowawczych, a tym samym - spadku efektywności jego funkcjonowania.

Niską ocenę żołnierzy z poboru uzyskał w omawianych badaniach także wpływ służby wojskowej na kształtowanie ich postaw prospołecznych. Podobnie jak w badaniach wcześniejszych, większość respondentów tej grupy deklarowała minimalne zaangażowanie w wykonywanie obowiązków służbowych. oraz nastawienie wyłącznie na „przetrwanie" służby wojskowej. Niespełna 16% badanych żołnierzy zasadniczej służby wojskowej przyznaje, że aktywność w służbie przejawia tylko wtedy, gdy ocenia, że działanie takie jest opłacalne. Pozytywny wpływ służby wojskowej na postawy żołnierzy znacznie częściej dostrzegają natomiast żołnierze zawodowi. Wśród wartości kształtowanych w czasie odbywania służby wymieniali oni najczęściej: patriotyzm, dojrzałość społeczną, zdyscyplinowanie, dokładność w realizacji zadań oraz szacunek do innych ludzi. Znaczna część badanej kadry (ponad 40%) dostrzegała także realne zagrożenia w postaci możliwych negatywnych zmian w postawach i zachowaniach żołnierzy odbywających służbę (pijaństwo, narkomania, nikotynizm, wulgarny styl życia itp.).

W ocenie badanych, największy wpływ i największe możliwości wychowawczego oddziaływania na żołnierzy mają dowódcy pododdziałów i oficerowie wychowawczy w pododdziałach, mniejszy – oficerowie sekcji wychowawczej, psycholog – pomocnik dowódcy ds. psychoprofilaktyki, a także rzecznik dyscyplinarny oraz kapelan. Oceniając ogólnie wysoko możliwość wpływu przełożonych oraz oficerów wychowawczych na wychowanie żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, respondenci wskazywali jednocześnie na utrzymujące się jeszcze słabości tego procesu. Zaliczyli do nich: niezadowalającą aktywność dowódców w zakresie realizacji celów działalności wychowawczej w czasie zajęć służbowych oraz zbyt małą troskę o zapewnienie żołnierzom z poboru warunków do regeneracji sił. Wśród niżej ocenianych pod względem efektywności obszarów pracy oficerów wychowawczych, badani wskazywali m.in. na:

- organizację szkolenia obywatelskiego;
- rozpoznawanie struktur nieformalnych oraz identyfikację tzw. trudnych żołnierzy;
- pomaganie dowódcom w stosowaniu właściwej praktyki dyscyplinarnej;
- kształtowanie morale żołnierzy z poboru.

Ważnym składnikiem omawianych badań była także samoocena przygotowania kadry do pracy wychowawczej z żołnierzami z poboru. Większość respondentów – podobnie, jak miało to miejsce w badaniach omawianych w pierwszej części niniejszego rozdziału - ocenia

to przygotowanie pozytywnie, stwierdzając, że posiada zarówno przydatną wiedzę teoretyczną, jak i praktyczne umiejętności do bezpośredniej realizacji zadań wychowawczych. Badani przełożeni uświadamiają sobie jednak potrzebę doskonalenia swoich kompetencji pedagogicznych i psychologicznych, a także wzbogacania wiedzy z zakresu prawa. Autor sprawozdania z badań zwraca przy tym uwagę na niewielki odsetek żołnierzy zawodowych odczuwających satysfakcję z prowadzonej przez siebie działalności wychowawczej.

Na uwagę zasługuje, przedstawiona w końcowej części sprawozdania, ogólna ocena praktyki wychowawczej w jednostkach wojskowych. Podkreślając, że powstało ono na podstawie reprezentatywnych badań prowadzonych we wszystkich rodzajach Sił Zbrojnych, autor formułuje ostrożnie wyrażony, ale zarazem niepokojący sąd, że negatywne opinie kadry i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej pozwalają (...) *sformułować tezę o małej efektywności systemu oddziaływań wychowawczych w Wojsku Polskim.*[1]

W obszarze badań nad skutecznością działalności wychowawczej w wojsku sytuują się także wieloetapowe badania prowadzone w latach dziewięćdziesiątych oraz w 2001 roku przez Lecha Urbańskiego.[2] Wprawdzie zakreślony przez autora przedmiot badań został ograniczony do systemu wychowawczego jednej z funkcjonujących wówczas wyższych szkół oficerskich, mianowicie Wyższej Szkoły Oficerskiej im. S. Czarnieckiego (wcześniej – WSOW Panc.), to jednak przynajmniej część zawartych w sprawozdaniu z badań wniosków i propozycji, wydaje się mieć bardziej uniwersalny charakter. Z tej też racji prezentujemy w niniejszym przeglądzie wybrane wyniki badań oraz uogólnienia i wnioski, rzutujące bezpośrednio lub choćby tylko pośrednio na ogólną ocenę prowadzonej w tym czasie działalności wychowawczej w siłach zbrojnych RP.

Główny cel omawianych badań empirycznych został sformułowany przez Autora następująco: *Zbadać opinie wojskowych nauczycieli akademickich i dowódców pododdziałów szkolnych na temat celów, warunków, przebiegu oraz efektów funkcjonowania wychowawczego wyższej szkoły oficerskiej jako systemu społecznego.*[3] Dążąc do realizacji głównego oraz wyprowadzonych zeń szczegółowych celów badawczych, L. Urbański posłużył się przede wszystkim badaniem opinii, wywiadem oraz metodą obserwacji uczestniczącej. Zasadniczym badaniom ankietowym poddano 144 oficerów (w tym 92 wojskowych nauczycieli akademickich oraz 52 dowódców pododdziałów).

---

[1] Tamże, s. 55.
[2] L. W. Urbański, *Funkcjonowanie wychowawcze wyższej szkoły wojskowej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2004.
[3] Tamże, s. 225.

Podzielając w pełni pogląd K. Denka, że uświadomienie sobie przez organizatorów i uczestników działalności wychowawczej jej głównych celów jest jednym z podstawowych wyznaczników przebiegu i skuteczności tego procesu, autor poszukiwał m.in. odpowiedzi na pytanie o zakres autonomii szkoły oficerskiej w określaniu celów wychowania. Jak można było oczekiwać, uczelnia – w ocenie badanej kadry - nie jest samodzielna zarówno w ustalaniu celów ogólnych, jak i szczegółowych. Wiodąca rola w tym względzie przypisana została przez respondentów ministrowi Obrony Narodowej, Sztabowi Generalnemu WP, Dowództwu Wojsk Lądowych oraz Departamentowi Społeczno - Wychowawczemu MON. Uwagę zwraca natomiast stosunkowo niska ocena udziału w określaniu celów wychowania, poszczególnych instytucji oraz grup środowiskowych szkoły, w tym: dowódców pododdziałów szkolnych, wojskowych nauczycieli akademickich, psychologa szkoły, a także samych podchorążych.[1]

Niepokoić muszą także te wyniki omawianych badań, które dotyczą znajomości oraz akceptacji przez wychowawców wojskowych celów działalności wychowawczej w analizowanym środowisku. Ponad 50% dowódców i nauczycieli akademickich oceniło znajomość celów ogólnych jako słabą. Jeszcze niżej ocenili respondenci poziom znajomości szczegółowych celów wychowania wynikających z wydanych w 1995 roku przez Zarząd Szkolnictwa Wojskowego Sztabu Generalnego Wojska Polskiego *Charakterystyk osobowo – zawodowych absolwentów wyższych szkół oficerskich* (ich znajomość deklarował zaledwie co trzeci wojskowy nauczyciel akademicki i tylko 17 % badanych dowódców pododdziałów). Można z dość dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że gdyby podobne badania przeprowadzono w jednostkach wojskowych, deklarowana przez kadrę zawodową znajomość celów działalności wychowawczej mogłyby być jeszcze gorsza. Do głównych przyczyn słabej znajomości celów wychowania uczestnicy badań zaliczyli: brak programu wychowania szkoły oficerskiej, niewymaganie od kadry znajomości szczegółowych celów tego procesu, preferowanie przez uczelnianych decydentów celów szkoleniowych *(absolwent to przede wszystkim fachowiec, specjalista wojskowy)* i traktowanie wychowania jako działalności o drugoplanowym znaczeniu. Odnosząc wyniki omawianych badań do współczesnych uwarunkowań warto dodać, że także obecnie spotkać się można z przejawami obniżania przez niektórych dowódców rangi działalności wychowawczej w wojsku. Jedną z głównych przesłanek, z jakich wyprowadzają swoje opinie i oceny jest pogląd, że w obecnych warunkach prowadzenie działalności wychowawczej jest w istocie niemożliwe. Podstawowym argumentem wysuwanym przez zwo-

[1] Tamże. 248 i nast.

lenników tego stanowiska jest, wynikający z utrzymującej się tendencji do skracania zasadniczej służby wojskowej, deficyt czasu na realizację zadań szkoleniowych. W tej sytuacji – zdaniem części przełożonych – na działalność wychowawczą po prostu nie ma miejsca. Kolejną, przywoływaną w tym kontekście przesłanką stopniowej rezygnacji z tego rodzaju oddziaływań, jest postępujący proces profesjonalizacji armii. W armii zawodowej – próbują argumentować niektórzy dowódcy - działalność wychowawcza jako taka nie jest w istocie potrzebna. Wydaje się, że przedstawione, na szczęście niezbyt powszechne w środowisku wojskowym stanowiska, wynikają nie tylko z tego, iż działalność ta w niezbyt odległej przeszłości faktycznie wykorzystywana była dla celów ideologicznych, lecz biorą się także z niewłaściwego pojmowania jej istoty. Po pierwsze – pamiętać trzeba o tym, że proces wychowanie obejmuje nie tylko systemowe oddziaływania celowe, lecz dokonuje się w istocie niemal w każdej sytuacji służby wojskowej. Truizmem jest w tym kontekście twierdzenie, że jego celom służą bowiem pośrednio (a przynajmniej powinny służyć): porządek życia w koszarach, programowe szkolenie, przykładna postawa przełożonych, ceremoniał wojskowy, i wiele innych, stałych składników służby wojskowej. Nie można też zapominać, że dla wielu młodych ludzi służba wojskowa w dalszym ciągu stanowi ważny składnik procesu socjalizacji. Zakładając zatem, że tak szeroko rozumiane wychowanie jest procesem edukacyjnym nie mającym w istocie końca, trzeba jednocześnie przyjąć, że nawet w warunkach zakładanego w niezbyt odległej przyszłości pełnego uzawodowienia wojska, nie można rangi tego procesu marginalizować.. Przeciwnie, wydaje się, że wraz z postępującą złożonością zadań wykonywanych przez siły zbrojne, ranga i znaczenie działalności wychowawczej w tym specyficznym środowisku w istocie rosną.[1]

Istotnym składnikiem oceny wychowawczego funkcjonowania szkoły był w analizowanych badaniach L. Urbańskiego, stopień osiągania zakładanych celów wychowania. Uogólniając wyniki badania opinii, autor stwierdza, że (...) *szkoła oficerska nie realizuje celów wychowania w stopniu, w jakim założyła, większość celów (...) realizowana jest częściowo lub w małym zakresie.*[2] Zdaniem badanych

Kolejny sformułowany przez autora problem badawczy dotyczył skuteczności form i metod działalności wychowawczej, stosowanych w szkole oficerskiej.[3] Spośród wyróżnionych i przyjętych do analizy form wychowania, za najskuteczniejsze badani nauczyciele i

---

[1] Świadczą o tym także, przedstawione w rozdziale trzecim, nowe rozwiązania organizacyjne w systemie działalności wychowawczej w Siłach Zbrojnych, w szczególności – utworzenie na początku 2007 roku korpusu osobowego wychowawczego.

[2] L.Urbański, *Funkcjonowanie wychowawcze...*, cyt. dz.,. s 260,

[3] Tamże, s. 266 i nast.

dowódcy uznali te, które realizowane są poprzez działalność poznawczą, urzeczywistnianą podczas zajęć dydaktycznych. Wysoko oceniona została także wychowawcza skuteczność, związanej z nią działalności szkoleniowej oraz form wychowania przez tzw. działalność wolnoczasową, kulturalną, sportową oraz twórczą. Z kolei do najskuteczniejszych metod wychowawczego oddziaływania badani zaliczyli w kolejności: przykład osobisty, nagradzanie, sugestię i perswazję, wyrażanie aprobaty bądź dezaprobaty, a także oddziaływanie przez zespół oraz przez tok życia w jednostce i rygory służby wojskowej. Mało skutecznymi metodami wychowawczymi – w ocenie respondentów obu grup - okazały się metody polegające na stosowaniu przymusu i środków restrykcyjnych, a także, co budzi zdziwienie – metody oddziaływania przez ceremoniał wojskowy. W badaniach ujawniły się natomiast dość istotne różnice w ocenie skuteczności stosowanych środków wychowawczego oddziaływania. O ile nauczyciele akademiccy opowiedzieli się za środkami zachęcającymi i zapobiegającymi niepożądanym zachowaniom (przekaz językowy podczas zajęć, rozmowa, autorytet nauczyciela oraz nagroda), o tyle dowódcy do najbardziej skutecznych środków zaliczyli te, które wymuszają zachowania oczekiwane oraz zniechęcają do działań nieaprobowanych (rozkaz, zakaz, nakaz, kara, pouczenie itp.). Komentując powyższe wyniki, autor słusznie zauważa, że nadużywanie środków przymusu zdecydowanie nie służy kształtowaniu pożądanych cech dowódczych i przywódczych podchorążych..

Źródłem szczególnie wartościowych poznawczo uogólnień i wniosków okazała się ta część badań L. Urbańskiego, która ukierunkowana była na identyfikację czynników warunkujących efektywność oddziaływań wychowawczych w uczelni wojskowej. Do podstawowych wyznaczników efektywności, badani nauczyciele i dowódcy zaliczyli: kwalifikacje pedagogiczne wychowawców (dowódców i nauczycieli), sprawiedliwą ocenę zachowań i dokonań wychowanków, respektowanie przez dowódców i nauczycieli zasady jedności nauczania i wychowania, właściwe relacje między uczestnikami procesu wychowawczego (wychowawcami i wychowankami), a także – konsekwentną realizację programu wychowania przez wszystkie ogniwa wychowawcze. Niewiele niższą rangę uzyskały takie, przyjęte przez autora i poddane ocenie respondentów, wyznaczniki efektywności oddziaływań wychowawczych, jak: jasno określone cele wychowania, właściwe stosunki społeczne w środowisku podchorążych oraz wysoki poziom prowadzonych zajęć.[1] Okazało się, że rzeczywisty poziom części wymienionych uwarunkowań jest daleki od oczekiwań. W szczególności negatywnie oceniane jest pedagogiczne przygotowanie większości wojskowych nauczycieli akademickich do

[1] Tamże, s. 298 i nast.

uczestnictwa w procesie wychowawczym realizowanym w środowisku szkoły. Pomimo tradycyjnie wysokich samoocen, ich wiedza i praktyczne umiejętności w tym zakresie są dalece niewystarczające. Powołując się na obecne, a także wcześniej prowadzone badania, autor raportu formułuje wiele krytycznych uwag i ocen dotyczących przyczyn tego stanu rzeczy, stwierdzając m.in.: (...) *w wyższej szkole oficerskiej nie ma systemu kształcenia pedagogicznego wychowawców wojskowych* (...). *Tak zwane ustawiczne kształcenie pedagogiczne wychowawców wojskowych nie istnieje. Jest to raczej dokształcanie wojskowych nauczycieli akademickich i dowódców przy okazji* (...).[1] Niepokój budzić musi także, wyprowadzone z opinii badanych nauczycieli i dowódców stwierdzenie, jakie znalazło się w *Zakończeniu* sprawozdania z badań. Wynika z niego, że istnieje wiele ubocznych skutków działalności dydaktyczno – wychowawczej, opartej na tradycyjnym modelu wychowania.. Autor zaliczył do nich m.in.: mniejszą samodzielność podchorążych w działaniu, zwiększoną podatność na stres, spadek zaufania do przełożonych oraz upowszechnianie się w środowisku szkoły postaw konformistycznych..[2] Nie bardzo wiadomo, czy wymienione negatywne zjawiska i tendencje opisują rzeczywistość badanego wówczas środowiska wychowawczego,. czy też wskazują na możliwe następstwa wspomnianego modelu wychowania.

O ile przedmiotem wcześniej prowadzonych badań w obszarze praktyki wychowawczej w wojsku był najczęściej cały system tej działalności, to w ostatnich kilku latach aktywność badawcza ośrodków zajmujących się uwarunkowaniami i efektywnością działalności wychowawczej w wojsku, koncentrowała się na wybranych, bardziej szczegółowych jej aspektach. Taki charakter miały m.in. badania nad wpływem szeroko rozumianego środowiska wojskowego na postawy moralne kadry zawodowej.[3] Przez większość (ponad 62%) badanych przedstawicieli tej grupy, wpływ ten oceniany był pozytywnie. Autorzy raportu zwracają zarazem uwagę na utrzymujące się niekorzystne zjawiska w życiu społecznym wojska, takie jak: nepotyzm, prywata, walka o byt czy wreszcie – przejawy skrajnie autokratycznego stylu dowodzenia. Wystąpiły także istotne różnice między korpusami osobowymi, gdy idzie o zakres odczuwania podmiotowości w działaniu. Charakterystyczne, że poczucie pełnego sprawstwa (osobistego wpływu na przebieg i rezultaty służbowej aktywności) ujawniali w tych badaniach najczęściej chorążowie, najrzadziej zaś – oficerowie.[4] Przy dość powszechnie sygnalizowanym przez respondentów wpływie środowiska społecznego na ich postawy mo-

---

[1] Tamże, s. 277.
[2] Tamże, s. 332.
[3] R.Stępień (kier. zadania naukowego), *Prognozy rozwoju wojskowości XXI wieku* (Synteza), AON, Warszawa 2002, s. 162 i nast..
[4] Tamże, s. 173 i nast.

ralne, znaczna część (ponad 42%) badanych oficerów, chorążych i podoficerów przyznawała, że ma *często* lub *raczej często* poczucie, iż podporządkowując się naciskom i oczekiwaniom najbliższego otoczenia społecznego, nierzadko przeżywa silne konflikty moralne. Z punktu widzenia celów niniejszego tematu badawczego, interesujący poznawczo wydaje się rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie o hierarchię uznawanych wartości. Wartością do której – według badanych –w środowisku wojskowym przywiązuje się największe znaczenie są *pieniądze*. We wszystkich badanych grupach wysoką pozycję zajmował honor, a także takie wartości, jak: *odpowiedzialność, dyspozycyjność* oraz *ojczyzna.* Niepokoić natomiast musi w przywoływanych badaniach niska ranga *patriotyzmu, zaangażowania społecznego, dbałości o podwładnych* - wartości tradycyjnie kojarzonych z wojskiem i etosem zawodowej służby wojskowej.[1]

Interpretując powyższe wyniki, autorzy raportu prezentują jednak pogląd, że (...) większość negatywnych zjawisk w życiu społecznym wojska ma swoje źródło w określonych uwarunkowaniach instytucjonalnych, nie zaś w systemie wartości kadry zawodowej.[2]

W nurcie bardziej szczegółowych badań nad wybranymi aspektami praktyki wychowawczej w wojsku mieszczą się także badania poświęcone psychospołecznym uwarunkowaniom postaw żołnierzy z poboru wobec służby wojskowej.[1] Co najmniej kilka spośród przyjętych przez zespół problemów badawczych wiąże się bezpośrednio z tematem niniejszego opracowania. Autorzy sprawozdania poszukiwali m.in. źródeł motywacji żołnierzy do służby wojskowej. Wyniki badania opinii nie odbiegały znacząco od tych, jakie uzyskano w badaniach wcześniejszych i potwierdziły, że dla znacznej części badanych (niemal 67% odpowiedzi *zdecydowanie tak* i *raczej tak*) służba wojskowa jest przede wszystkim zewnętrznym przymusem, obowiązkiem, którego nie udało się uniknąć. Uwagę zwraca natomiast wyraźne zwiększenie odsetka odpowiedzi, świadczących o współwystępowaniu, obok takiej motywacji, również motywacji wewnętrznej. Tak interpretować należy , między innymi, wybór przez blisko połowę respondentów odpowiedzi: *Traktuję służbę wojskową jako patriotyczny obowiązek każdego młodego Polaka.* Ogólnie negatywna ocena służby ujawniła się także w odpowiedziach badanych żołnierzy na inne pytania. Tak, na przykład, około 80% respondentów postrzega ją jako stratę czasu. Jednocześnie tylko niespełna 30 procent badanych wyrażało zadowolenie z pełnienia zasadniczej służby wojskowej, podczas gdy zdecydowanie niezado-

[1] Sądzimy, że w drugim etapie realizacji niniejszego zadania badawczego warto byłoby podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o aktualną hierarchię wartości kadry i kierunek ewentualnych zmian w tym obszarze.

[2] Tamże s. 214.

wolonych było prawie 36%.[2] Wśród czynników pozytywnie wpływających na zadowolenie ze służby znalazły się m.in.: warunki zakwaterowania, stosunki z żołnierzami tego samego poboru oraz młodszymi służbą, a także – co godzi się odnotować jako zarysowującą się korzystną tendencję w relacjach społecznych w środowisku wojskowym – z żołnierzami starszymi służbą. Dość krytyczne opinie badani żołnierze prezentowali także w kwestii wykorzystania okresu pełnienia służby na szkolenie. Za formę aktywności, której udział w funkcjonowaniu jednostki wojskowej jest zdecydowanie za duży uznali przede wszystkim wykonywanie prac gospodarczych w pododdziale. Niewystarczający jest natomiast – w opinii badanych – czas przeznaczany na realizację zajęć ze szkolenia strzeleckiego oraz – choć rozkład opinii nie jest w tym przypadku już tak jednoznaczny – na szkolenie taktyczne. Udział kształcenie obywatelskiego w programach oceniony został przez respondentów jako raczej adekwatny do potrzeb.[3]

Jednym z rozpatrywanych w omawianej pracy problemów badawczych był kształt relacji; przełożony – podwładny. Okazało się, że tylko niewielka część żołnierzy zasadniczej służby wojskowej (5,4%) postrzega swoich przełożonych jako osoby im życzliwe. Brak życzliwości, a nawet złośliwość w ich postawach i zachowaniach dostrzega niemal co piąty uczestnik badań. Podobnie często wybierana była przez respondentów odpowiedź, że cechą tych postaw jest obojętność. Najwięcej badanych, bo prawie 44%, dostrzega zróżnicowanie i sytuacyjnie uwarunkowaną zmienność nastrojów ich dowódców. Zbliżony rozkład odpowiedzi uzyskano także w pytaniu o ocenę poziomu zadowolenia z kształtu relacji służbowych z kadrą zawodową. Choć niemal połowa respondentów deklarowała ogólne zadowolenie (odpowiedzi: *zdecydowanie zadowolony* i *raczej zadowolony*), to jednak niewiele mniej (ok. 40%) oceniło je jako umiarkowanie bądź zdecydowanie niezadowalające.[4] Niezbyt optymistyczny obraz wyłania się także z analizy materiału badawczego dotyczącego częstości występowania określonych postaw i zachowań w relacjach pomiędzy przełożonymi i podwładnymi. Do szczególnie niekorzystnych i stosunkowo często sygnalizowanych przez respondentów zjawisk, autorzy badań zaliczyli: niewystarczające zaufanie w relacjach wzajemnych oraz niedobór takich wartości, jak lojalność, honorowe postępowanie oraz zrozumienie; myślenie wyłącznie o sobie i dbanie jedynie o własne korzyści, a także - instrumentalne traktowanie

---

[1] L. Kanarski, K. Loranty, T. Majewski, *Społeczne i osobowościowe mechanizmy postaw żołnierzy z poboru wobec służby wojskowej* (Sprawozdanie z badań), AON, warszawa 2004.

[2] Tamże, s 43 i nast. W badaniach, poświęconych podobnej problematyce, jakie w 1998 roku prowadził jeden z autorów sprawozdania zarówno odsetek zdecydowanie niezadowolonych, jak i zdecydowanie zadowolonych z pełnienia służby był nieco mniejszy.

[3] Tamże, ss. 50 - 51

[4] Tamże, s. 58 i nast.

podwładnych.[1] Spośród licznych uogólnień, sformułowanych w pracy na podstawie wyników badania opinii, na podkreślenie zasługuje także dość krytyczna ocena stopnia internalizacji przez żołnierzy z poboru pożądanych w służbie wojskowej wartości i postaw. *Grupy odniesienia normatywnego dla tej części społeczności żołnierskiej* – podkreślają autorzy raportu – *znajdują się w środowiskach o dysfunkcjonalnych wobec wojska systemach wartości.*[2] Niezależnie od pozytywnych tendencji zauważalnych w ostatnich latach w wielu obszarach działalności wychowawczej w wojsku, sytuacja taka zdecydowanie obniża jej skuteczność. W tym kontekście wydaje się, że także w warunkach armii w pełni zawodowej, jedną z głównych przesłanek realizacji celów szeroko rozumianej działalności wychowawczej pozostanie odwoływanie się i wzmacnianie wewnętrznych mechanizmów motywacyjnych.

[1] Tamże, ss. 61 - 62
[2] Tamże, s. 85.

UOGÓLNIENIA I WNIOSKI

Działalność wychowawcza w wojsku podlega systematycznym przemianom powodowanym i stymulowanym przez dokonujące się przeobrażenia społeczne, ekonomiczne i technologiczne, a zarazem przez docenianie doświadczeń przeszłości i wiarę w sens przywoływania chlubnych tradycji oręża polskiego. Trudno jednak nie zauważyć, że świat jest na progu istotnego przełomu, powodowanego coraz szybszymi zmianami w stosunku do rewolucji przemysłowej. Wiadomo już, że nie praca fizyczna, lecz wiedza jest źródłem pomyślności i największym niewyczerpalnym zasobem ekonomicznym.

Jeśli „wychowanie jest działalnością, w której jeden człowiek stara się zmienić innego człowieka"[1], to dla współczesnej pedagogiki, która tę działalność projektuje nie jest obojętna cała sfera nowych kontekstów, których poznanie i zainteresowanie może przybliżyć nas do możliwie wielostronnego ujmowania współczesnych zjawisk pedagogicznych (edukacyjnych). W pierwszej kolejności należy podkreślić znaczenie interdyscyplinarnego traktowania (pojmowania) wychowania.

Na podkreślenie zasługuje potrzeba wykorzystania socjologii w wyjaśnianiu złożoności standardów osobowych, którymi dysponuje każda grupa społeczna, a na podstawie których jej członkowie są oceniani.[2]

Bardzo istotny może okazać się dorobek psychologii, zwłaszcza w obszarze analizy ryzyka, zagrożeń, niepewności i nadziei.

Konieczne jest także szersze niż dotychczas wykorzystywanie refleksji pedagogicznej, stanowiącej teoretyczną podstawę procesów edukacyjnych (szkoleniowych). Żołnierz powinien być traktowany podmiotowo, bowiem tylko wówczas jest w stanie przejawiać zaangażowanie i pomysłowość w wykonawstwie zadań. Należy tworzyć warunki do kształtowania wśród żołnierzy przekonania, że nie wystarczy zaadaptować się do warunków służby i powielać nakazane wzory. Warunkiem doznawania sensu wypełniania roli żołnierza jest przejawianie postawy twórczej, przełamywanie barier budowanych siłą przyzwyczajeń i nawyków.

W kwestii dyscypliny ciągle nie znajduje rozwiązania problem: *karać czy wychowywać*? Z pewnością trudno jest zastępować karę innymi środkami oddziaływań wychowawczych,

---

[1] K.Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1882, PWN, s. 5.

[2] F.Znaniecki, *Naukowa funkcja socjologii wychowania*, (w:) *Problematyka wychowania w twórczości polskich socjologów*, T.1, Wybór tekstów W. Ambroziak, J.Modrzewski, Koszalin 1998, s. 21.

ale sprawą najpoważniejszą jest bez wątpienia troska o dochowanie reguł poprawności wszelkich form wychowania, które jest procesem długofalowym i systematycznym.

Zaniedbana jest niezwykle ważna idea ustawicznego doskonalenia kwalifikacji pedagogicznych dowódców, których przygotowanie zawodowe kojarzone jest głównie z kompetencjami fachowymi pozbawionymi refleksji humanistycznej. To sprawia, że sposoby rozwiązywania przez dowódców problemów społecznych nie zawsze uwzględniają istotę interakcji: *przełożony – podwładny*.

Coraz liczniejszy udział polskich żołnierzy w misjach stabilizacyjnych i pokojowych prowadzi też do wzrostu znaczenia edukacji wielokulturowej i międzykulturowej.[1] Jej sens pozostaje w ścisłym związku z globalizacją, a zatem i z wielokulturowym światem, w którym dominującą rolę spełniają kulturowe standardy Zachodu.

Działalność wychowawcza w wojsku pozostaje w bezpośrednim związku z różnego rodzaju patologiami społecznymi występującymi współcześnie w niemal wszystkich grupach ludzkich. Z patologią społeczną łączy się przestępczość, która jest niejako wnoszona przez wcielanych do armii młodych ludzi lub pojawia się w środowisku żołnierzy wskutek takich zaburzeń w stosunkach międzyludzkich, jak: nieżyczliwość, brak tolerancji, brak poszanowania dla porządku publicznego, nieprzestrzeganie przepisów prawa lub regulaminów wojskowych.

Problemy te nie mogą być tylko odnotowywane podczas odbywających się co pewien czas analiz dyscypliny, ale powinny interesować całą społeczność jednostek wojskowych.

W Wojsku Polskim od kilku lat postępuje profesjonalizacja, której ostateczny kształt nie jest dookreślony. Powstaje zatem także problem związków i zależności między uzawodowieniem armii, a celami, zadaniami i struktura działalności wychowawczej.

---

[1] Zob. m.in. A.Szczurek-Boruta, *Edukacja i odkrywanie tożsamości w warunkach wielokulturowości. Szkice pedagogiczne*, Katowice-Cieszyn-Kraków 2007, Oficyna Wyd. „Impuls"; D.Matsumoto, L.Juang, *Psychologia międzykulturowa*, Gdańsk2007, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne; M.Ratajczak, red. nauk. *Pomiędzy Kulturami. Szkice z komunikacji międzykulturowej*, Wrocław 2006, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego; Z.Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Kraków 2007, Oficyna Wydawnicza „Impuls"

BIBLIOGRAFIA

- Barczak R., *Czynniki warunkujące działalność wychowawczą w pododdziałach w opinii kadry i żołnierzy jednostek wojskowych* (sprawozdanie z badań), WIBS, Warszawa 1996.
- Bednarek J., Bieńkowski J., Stępień R., *Proces kształcenia wojskowego*, AON, Warszawa 1994.
- Bera R., *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*, Bellona, Warszawa 1999.
- Bielec M., Palimąka M., Rusiecki J., *Model osobowy dowódcy w opinii respondentów*, Wydawca: Studium Kształcenia Ustawicznego „Glob", Warszawa 1997.
- Borkowski J., *Poznawanie i stymulacja rozwoju osobowości żołnierzy*, AON, Warszawa 1994.
- *Cele, treści oraz metody edukacji psychologicznej podchorążych i oficerów sił zbrojnych RP – „EDUKACJA" – 5*, kier. tematu badawczego B. Rokicki), AON, Warszawa 1999.
- Cieślarczyk M., Dębska A., *Czynniki warunkujące działalność szkoleniowo – wychowawczą w pododdziałach i oddziałach*, WIBS, Warszawa 1995.
- Dyrda M., *Służba wychowawcza w działaniach bojowych*, AON, Warszawa 1992.
- Dyrda M., *Teoretyczne i metodyczne problemy działalności wychowawczej w warunkach bojowych*, AON, Warszawa 1992.
- Dyrda M., *Zastosowanie zasad naukowej organizacji i kierowania w działalności kulturalno – oświatowej i wychowawczej*, AON, Warszawa 1993.
- *Edukacja obywatelska i działalność informacyjna w wojsku wobec perspektywy integracji z NATO*: materiały z sympozjum: 16 – 17 VI 1997, MON, Wolumen, Warszawa 1997.
- Falkowski Z., *Przygotowanie pedagogiczne podoficerów zawodowych do działalności dowódczo – wychowawczej w wojskach lądowych*, rozprawa dokt.; kier. Nauk. R.Stępień, AON, Warszawa 2005.
- Falkowski Z., Tobolewski S., Szydełko J., *Poradnik metodyczny: zastosowanie środków dydaktycznych w zajęciach z kształcenia obywatelskiego*, DWP, Warszawa 2005.

- Horyń W. (red.) *Innowacyjność w procesie kształcenia w uczelniach cywilnych i wojskowych*, Wrocław – Warszawa 2006.
- Jarmoszko S.(red.) *Humanistyczne kompetencje oficerów wobec wyzwań współczesności,* AON, Warszawa 2005.
- Jemioło T., Stępień R. (red.), *Dylematy wychowania wojskowego.* Materiały z narady nt.: Społeczno – wychowawcze problemy Sił Zbrojnych i możliwość ich skutecznego rozwiązywania
- Jeziorowski E, Magoń W. (red.) *Edukacja obronna w systemie bezpieczeństwa Polski.* Mat. Z III Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Katedrę Edukacji Obronnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Rudno k. Wolsztyna (16 – 18 wrzesień 1996), Arcanus, Bydgoszcz 1996
- Kaliński M. (red.) *Edukacja obywatelska żołnierzy; nowy kształt, nowe wyzwania,* MON, Warszawa 2004.
- Kaliński M. (red.), *Humanistyczne wsparcie dowódcy*, MON, Warszawa 2004.
- Kaliński M. (red.), *Kształtowanie kompetencji społecznych żołnierzy*: Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 27 października 2004 r. w CBW, MON, Warszawa 2004.
- Kanarski L., Loranty K., Majewski T., *Społeczne i osobowościowe mechanizmy postaw żołnierzy z poboru wobec służby wojskowej* (Sprawozdanie z badań), AON, Warszawa 2004.
- Kanarski L., Świniarski J., *Przemiany myślenia w wojsku*, MON, Warszawa 1997.
- Korab K.(red.), *Żołnierz jako człowiek i obywatel. Wychowanie wojskowe w państwach członkowskich NATO.* Wyd. SGGW, Warszawa 1996.
- Kosyrz Z., *Wychowanie interpersonalne w wojsku* (wstępne analizy teoretyczne, metodologiczne i metodyczne), AON, Warszawa 1991.
- *Kształcenie obywatelskie w Siłach Zbrojnych RP.* Materiały z konferencji naukowej 12 XII 1996, MON, Wolumen, Warszawa 1997
- Kucharski M. (red.), *Przygotowanie studentów uczelni wojskowych i oficerów do pracy szkoleniowo – wychowawczej*, AON, Warszawa 1996.
- Kunikowski J. (kier. tematu Kucharski M., Bieńkowski J., Ślusarczyk S), *Prognostyczny model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim*, AON, Warszawa 1998.
- Kunikowski J., *Dowodzenie i wychowanie* (I etap badań: podstawy teoretyczno –

metodologiczne), AON, Warszawa 1992.

- Kunikowski J., *Dowodzenie i wychowanie*. AON, Warszawa 1993.
- Kunikowski J., *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Bellona, Warszawa 1995.
- Loranty K., Kanarski L., Majewski T., *Społeczne i osobowościowe mechanizmy postaw żołnierzy z poboru wobec służby wojskowej* (spraw. z badań), AON, Warszawa 2004.
- Loranty K., Kubiak M., *Świat wartości żołnierzy zawodowych jako kryterium jakościowych przeobrażeń Sił Zbrojnych RP* (spraw. z badań), AON, Warszawa 2003.
- Loranty K., *Środowisko wojskowe jako determinant jakości szkolenia bojowego w oddziałach i związkach taktycznych*: rozprawa doktorska., kier. Nauk. R. Stępień, AON, Warszawa 2000.
- Marcinkowski M., Śmiałek M., Zduniak A. (red.), *Emocje w wychowaniu wojskowym*, wyd. WSO im. S. Czarnieckiego, Poznań 1999.
- Markocki Z., Przemiany w systemie wychowawczym Wojska Polskiego, AON, Warszawa 1993.
- Markocki Z., Stępień R. (red. nauk.), *Kształcenie i wychowanie w wojsku w toku przemian.* (Materiały z konferencji naukowej 16 listopada 1993 r., AON, Warszawa 1994.
- Nowosielski W., *Efektywność działalności wychowawczej w jednostce wojskowej* (spraw. z badań), WBBS, Warszawa 2000.
- Nowosielski W., Orzyłowska A., *Przygotowanie absolwentów szkół wojskowych do samodzielnej pracy wychowawczej w pododdziale* (spraw. z badań),WBBS, Warszawa 2002.
- *Oficer. Dowódca. Wychowawca. Z zagadnień współczesnej myśli pedagogicznej w wojsku,* Materiały z konferencji na temat: „Edukacja humanistyczna w wykształceniu dowódcy"13 – 14 czerwca 1996 roku – Toruń – WSO im. gen. J. Bema, Warszawa 1996.
- Orzyłowska A, *Przygotowanie kadry i absolwentów szkół wojskowych do pracy dowódczo – wychowawczej w strukturach NATO,* WIBS, Warszawa 2002.
- Orzyłowska A., *Funkcjonowanie ogniw społeczno – wychowawczych w jednostkach wojskowych w nowych uwarunkowaniach służbowych*, sprawozdanie

z badań, Warszawa 2004.

- Orzyłowska A., *Użyteczność wiedzy humanistycznej w działalności służbowej dowódców,* [w:] S. Jarmoszko, R. Stępień (red.), *Humanistyczne kompetencje oficerów wobec wyzwań współczesnośc*i, AON, Warszawa 2005.
- Pawlicki R., *Przygotowanie żołnierzy zawodowych WP do działania w środowisku odmiennym kulturowo*; rozprawa doktorska, kier. nauk. R.Stepień, , AON, Warszawa 2006.
- *Rola Kościoła i tradycji chrześcijańskiej w patriotycznym wychowaniu żołnierza polskiego*; materiały z konferencji naukowej, AMW, Gdynia 1991
- Rudnicki B., *Kształcenie obywatelskie żołnierzy w toku przemian*, DSS MON, Warszawa 1994.
- Rudnicki B., Stępień R., *System wychowawczy wojska 1945 – 1989*, AON, Warszawa 1997.
- *Społeczne aspekty skrócenia zasadniczej służby wojskowej.* Materiały z konferencji naukowejzorganizowanej w AON w dniu 19 listopada 1998 r., Warszawa 1999
- Stępień R. (i inni), (praca naukowo *Kształtowanie oraz doskonalenie umiejętności dowódczych i wychowawczych kadry zawodowej wojska* – badawcza pk. Pedagogika 5; etap I – *Kształtowanie umiejętności dowódczych i sztabowych słuchaczy wyższych uczelni wojskowych*, AON, Warszawa 1995.
- Stępień R. (red.), *Model działalności społeczno – wychowawczej w Wojsku Polskim III RP*, AON, Warszawa 1998.
- Stępień R. i inni (red.), *Leksykon pojęć dydaktyczno – wychowawczych dowódcy*, Bellona, Warszawa 1999.
- Stępień R.(kier. tematu badawczego), *Kompetencje zawodowe kadry dowódczo – sztabowej w aspekcie wymogów współczesnej pedagogiki wojskowej*, AON, Warszawa 2001.
- Stępień R., Bednarek., *Stan i kierunki badań umiejętności dowódczych i wychowawczych studentów AON* (sprawozdanie z badań), AON, Warszawa 1994.
- Stępień R., *Demokratyczny charakter armii a rzeczowe i instytucjonalne przemiany wychowania wojskowego po 1989 roku*, AON, Warszawa 1998.
- Stępień R., Wyszczelski L., Loranty K., *Prognozy rozwoju wojskowości XXI w.* (praca naukowo – badawcza : synteza), Warszawa 2002.

- Śmiałek M., Trajdos M., Zduniak A. (red.), *Oddziaływanie wychowawcze w dowodzeniu*, Wyd. WSO im. S. Czarnieckiego, Poznań 2000.
- Urbański L., *Funkcjonowanie wychowawcze wyższej szkoły wojskowej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Poznań 2004.
- Wawrzusiszyn A., *Współczesne i prognostyczne możliwości kształtowania zawodowych kompetencji podoficera dowódcy* – instruktora wojsk lądowych; praca doktorska, kier. Nauk. R.Stępień, AON, Warszawa 2005.
- Wyszczelski L., *Działalność oświatowo – wychowawcza w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej,* AON, Warszawa 1997
- Zduniak A. (red.)*Kompetencje wychowawcze dowódcy*: materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Poznań 31 maja 2000 r., wyd. WSO im. S. Czarnieckiego, Poznań 2000.

BIBLIOTEKA GŁÓWNA - ARCHIWUM
Nr ewid. 74609
II
Akademii Obrony Narodowej

S/7117
Cyt. 355.07